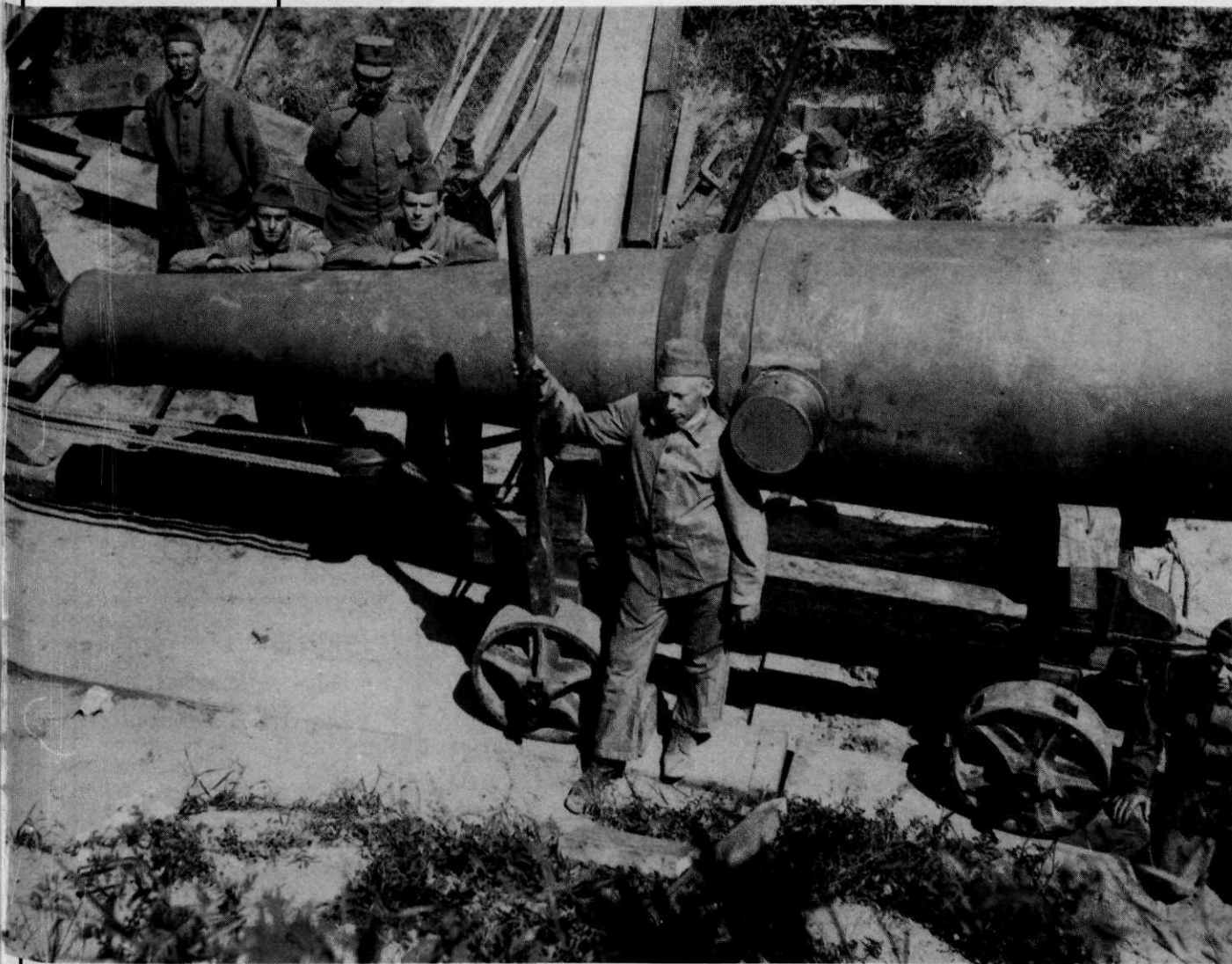

Militaire Spectator

WAARIN OPGENOMEN DE
OFFICIËLE MEDEDELINGEN
VAN DE KONINKLIJKE
LANDMACHT EN DE
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

In de Eerste Wereldoorlog maakte dit 24 cm Krupp kanon bij Willemstad deel uit van onze kustbewaking. Op blz. 250 het slot van de beschouwing over de verdediging van de zuidgrens in die tijd

Militaire Spectator

MAANDBLAD

waarin opgenomen de officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht

UITGAVE:

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

Secretaris:
Denijsstraat 135, 2551 HJ Den Haag

Ledenadministratie:
K. Doormanlaan 274,
2283 BB Rijswijk

HOOFDREDACTEUR:

J. C. A. C. de Vogel
brigade-generaal der infanterie

p/a HKS, Frederikkazerne
v.d. Burchlaan 31, 2597 PC Den Haag
Telefoon (070) 16 66 29

ADJ.-HOOFDREDACTEUR:

W. C. Louwerse
commodore Koninklijke luchtmacht

REDACTEUREN:

J. M. J. Bosch
luitenant-kolonel der cavalerie

B. A. C. Droste
kolonel van de Koninklijke luchtmacht

dr. A. A. Klumper
kolonel van de militair psychologische
en sociologische dienst

ir. G. M. van der Laan
brigade-generaal van de technische staf

drs. J. W. M. Schulten
luitenant-kolonel verbindingdienst

BUREAU REDACTIE/PRODUKTIE:

Spui 47, 2511 BL Den Haag
Telefoon (070) 72 13 68

ABONNEMENTEN:

f 30,-, buitenland f 40,- per jaar
Losse nummers f 3,-

ADVERTENTIES:

N.V. Noord-Nederlandse Drukkerij
Postbus 6, 7940 AA Meppel
Telefoon (05220) 7 09 11
Contractprijzen op aanvraag

NADRUK VERBODEN

<i>Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht</i>	228
<i>Editoriaal:</i> Opnieuw de commandant	229
N. Felius: Decentraal kasbeheer bij KL en KLU	231
A. Pruijs: De verdediging van de Noordflank is meer dan de verdediging van Noord-Noorwegen	240
drs. W. Klinkert: Verdediging van de zuidgrens 1914-1918 (slot)	250
F. J. A. van Meeteren: Geneeskundige behandeling bij chemische oorlogvoering	258
J. Vandersmissen: Tegen wie vechten wij nu eigenlijk?	263
<i>Boeken</i>	270

OFFICIELE MEDEDELINGEN

KONINKLIJKE LANDMACHT
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

Uit de landmacht- en luchtmachtorders

LaO 81016 (55.3/213) / LuO 81517 (55.3/213). Regeling belastingvrije ver-
kopen winkels BRD.

LaO 86011 (56/64). Pasfoto's voor mili-
tair en burgerpersoneel.

LuO 85510 (55.17/92). Regeling dage-
lijks reizen tussen de woning en de
plaats van tewerkstelling voor militairen
geplaatst in Nederland, België of de
Bondsrepubliek Duitsland, die niet
woonachtig zijn in het land van plaatsing
(herdruk, september 1986).

LuO 86506 (55.18/4). Regeling adminis-
tratieve bepalingen KLu bij de regeling
verstrekking van voeding.

LaO 57061 (91.5/1). Jaarlijkse herden-
kingen.

LaO 86012 (55.15/18) / LuO 86510
(55.15/18). Regeling uitkering t.b.v.
werkloze schoolverlaters uit gezinnen
van defensiewerknemers, werkzaam in
de Bondsrepubliek Duitsland.

LuO 86509 (78/185). Instelling commis-
sie accountancy-opleiding.

LaO 86003 (53/80) / LuO 86512 (53/81).
Marinemedaillon (herdruk, december
1986).

LaO 86013 (86/8). Voorrangsaanwijzin-
gen voor diensttelefoongesprekken.

LaO 86015 (51.2/132) / LuO 86513
(51.2/94). Districtsbeschikking 1987.

LaO 73012(55.71/15) / LuO 73512
(55.71/14). Regeling huisvestingsbe-
middeling en duur der emolumenten
(herdruk, december 1986).

LaO 78004(55.17/88) / LuO 78503
(55.17/85). Regeling financiële voorzie-
ningen na verplaatsing militairen land-
en luchtmacht 1977 (herdruk, december
1986).

LaO 86013(86/8). Voorrangsaanwijzin-
gen voor diensttelefoongesprekken
(herdruk, januari 1987).

LaO 86014(51.2/133). Groot verlof en
klein verlof in afwachting van groot verlof
voor dienstplichtigen der Koninklijke
landmacht.

LaO 86016(86/14). Telecommunicatie-
aangelegenheden Koninklijke land-
macht; niet van toepassing in tijd van
oorlog.

LaO 87001(91.6/7) / LuO 87501
(91.6/7). Contacten met militaire en bur-
gerlijke autoriteiten in het buitenland.

LuO 79515 (23.1/95). Instelling commis-
sie van advies voor de benoeming tot ca-
det bij de onderscheidene opleidings-
richtingen van de Koninklijke lucht-
macht.

LaO 87002 (57/80). Regeling identiteits-
bewijs krijgsmacht.

Lamed 002-87 (55.3/251) / Lumed 504-
87 (55.3/250). Jaarlijks militair golftoer-
nooi.

Lamed 003-87 (83.1/18a) / Lumed 506-
87 (83.1/18a). N.V. Nederlandse Spoor-
wegen reisfaciliteiten.

Lumed 503-87 (78/187). Universitaire
studien.

Lumed 505-87 (78/188). Accountancy-
opleiding.

Lamed 004-87 (55.3/252). Aanvullende
regeling deelneming aan de internationa-
le vierdaagse afstandmarsen voor 1987.

Lamed 005-87 (55.3/253)/Lumed 508-
87 (55.3/252). MCAM 15-uursrit 1987.

Lumed 507-87 (55.3/251). Gegevens
voor de deelnemers aan de internationa-
le vierdaagse afstandmarsen 1987.

De aandacht wordt erop gevestigd, dat officieren, die maandelijks van
Rijksweg de „Militaire Spectator” ontvangen, bij wijziging van hun
adres, dit dienen bekend te maken aan de administratie van de eenheid
waarbij zij in onderhoud zijn.

Einde van de Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en Koninklijke luchtmacht

U bent lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap,

tevens actief dienend officier van KL of KLu, en u gaat de dienst verlaten?

Meldt u dat dan s.v.p. even aan de ledenadministratie (Karel Doormanlaan 274, 2283
BB Rijswijk), dan wordt ervoor gezorgd dat u de Militaire Spectator blijft ontvangen!

Opnieuw de commandant

De commandant: leider, organisator en opleider, spil in het dagelijks functioneren van de defensieorganisatie, in het bijzonder op het uitvoerende niveau. Op dat niveau vindt geen versluiering plaats door de introductie van Raden, Comit es of andere organen; de verantwoordelijkheid ligt ondubbelzinnig. De commandant vormt daarbij zowel de rol van beslisser als die van intermediair tussen de eenheid en de omgeving. Hij of zij draagt verantwoordelijkheid, d.w.z. wordt geacht antwoord te kunnen geven op vragen betreffende hetgeen hij of zij, de eventuele staf en alle onderhebbers, doen of nalaten.

Zowel de verantwoordelijkheden als de bevoegdheden zijn gevat in vele regelingen. De interpretatie daarvan is niet steeds eenvoudig. Zoals bij zoveel facetten van het menselijk functioneren spelen persoonlijke overwegingen, de praktische omstandigheden, en de invloed en inschatting daarvan een belangrijke rol. Commanderen is en blijft mensenwerk. Zeker is, dat de commandant een bepalende rol heeft bij het realiseren van de primaire taakstelling: opleiding en oefening voor de oorlogstaak. Tegelijkertijd moet hij zorgen voor het functioneren in de actuele situatie. Het is aan de organisatie om hem of haar daartoe de nodige bevoegdheden, de

noodzakelijke middelen en de gewenste opleiding en ervaring te geven. Beperken wij ons tot de eerste twee facetten, dan bepalen die voor een belangrijk deel de ruimte die bestaat om aan de functie van commandant inhoud te geven. Over zowel de persoon van de commandant als over de middelen en het produkt van hun onderlinge samenspel valt veel te zeggen. Uit dat „veel” willen wij eens twee facetten lichten: tijd en geld.

De factor tijd kreeg in de Militaire Spectator regelmatig aandacht. In 1977 vormde hij de „rode draad” in een beschouwing over opleiding en oefening in het Eerste Legerkorps (MS 146(1977)(1)5-14). In 1984 was die draad doorgetrokken in een verhaal over het opleidings- en oefenbeleid (MS 153(1984)(9)396-398). In beide gevallen werd samenvattend een tekort signaleerd. Sedertdien is de situatie helaas niet fundamenteel ten goede gewijzigd. Toegegeven: ook „tekort” is relatief. De ene commandant weet in een bepaalde tijdspanne veel meer te verwerkelijken dan de andere. Tegelijkertijd moet worden geconstateerd dat zelfs voor de creatiefste en inventiefste commandant voor het bereiken van bepaalde gewenste resultaten een zeker minimum aan tijd nodig is.

Het is overigens niet alleen de totaal beschikbare tijd die bepalend is. Mogelijk belangrijker is de mate waarin een commandant vrij is die tijd te gebruiken om de taakstelling te realiseren. Vanaf 1977 wordt aangegeven dat compensatie in tijd, in combinatie met een nauwere begrenzing van werk- en rusttijden, negatief uitwerkt op de mogelijkheden tot opleiding en oefening. Het is zeker opvallend dat in de Bundeswehr uit een andere optiek naar de regeling van werk- en rusttijden wordt gekeken. Daar formuleerde in 1983 de minister van defensie het als volgt:

... muß ich jedoch darauf hinweisen, daß der Verfassungsauftrag der Bundeswehr und die Verpflichtungen im Rahmen der NATO mit dem dadurch bedingten hohen Stand von Ausbildung und Einsatzbereitschaft eine gesetzlich verankerte Dienstzeitregelung wie im öffentlichen Dienst ausschliessen.

In het voorschrift inwendige dienst, ZDv 10/5 „Innendienstordnung für die Bundeswehr” valt dan

ook te lezen: „Die Dauer des täglichen Dienstes richtet sich nach den militärischen Erfordernissen” (*Truppenpraxis* (1985)(5)427). Daar heeft de commandant de bevoegdheid te bepalen welke investering in uren hij noodzakelijk acht om aan de opleiding en oefening te besteden. Vanaf een zeker aantal uren vinden registratie en compensatie in geld plaats. De aanvaardbaarheid van enige regeling zal zich moeten verdragen met de onaanvaardbaarheid van een dubieuze investering in gevechtskracht.

Een interessant neveneffect van het denken in „roosters” bleek onlangs in het blad „Appèl”, het maandblad van de Algemene Vereniging van Nederlandse dienstplichtige militairen. Daarin werd gesteld dat het opnieuw uitvoeren van een eerder niet correct uitgevoerde opdracht kon worden opgedragen. Dat zou dan wel binnen de diensttijd moeten gebeuren. In een dergelijke benadering doen zich interessante mogelijkheden voor om minder aangename programma-elementen te omzeilen; gewoon iets slecht uitvoeren; uitstel naar een volgende dag zal immers veelal — omwille van de tijd — achterwege worden gelaten.

Een tweede facet is geld. De beschikbare financiële middelen beperken zich bij de meeste eenheden tot een fonds voor bureelbehoeften, en eventueel een (beperkt) bedrag voor oefeningen. In de praktijk van alledag blijkt het beschikbare geld niet of nauwelijks toereikend. Commandanten beschikken derhalve niet over „eigen” financiële middelen. In

het overleg met het onderdeeloverlegorgaan staat een commandant derhalve veelal met lege handen: zijn bevoegdheid houdt op als iets geld kost, zijn mogelijkheden zijn praktisch nihil als iets tijd kost. In de praktijk van alledag blijkt de normale oplossing voor het ontbreken van (financiële) middelen, namelijk het aanvragen daarvan, geen oplossing. De procedures zijn veelal zo tijdrovend dat ze niet worden aangespannen of — indien gevolgd — leiden tot feitelijk onvermogen om snel te reageren op de omstandigheden van het moment. Zoeken wij naar mogelijkheden om een commandant ruimte te geven dan is het verschaffen van een „eigen” fonds een eenvoudig te treffen maatregel. Een dergelijke investering geeft niet alleen ruimte op elk niveau, ze voorkomt ook papierwerk.

Hiermee wordt overigens een belangrijk verschil duidelijk tussen de overlegsituatie binnen enerzijds het „OOO” (onderdeeloverlegorgaan) en anderzijds de civiele tegenhanger, de ondernemingsraad. Het lijkt niet waarschijnlijk dat bij de laatstgenoemde dezelfde „lege handen” de uitgangspositie vormen. Nog afgezien van het feit dat een belangrijk deel van de vertegenwoordigde populatie — de dienstplichtigen — niet veel baat heeft bij oplossingen op termijn. Hun betrokkenheid vloeit voort uit de (verplichte) aanwezigheid op dat moment en voor een beperkte termijn.

Tijd en geld: slechts twee van de middelen die bijdragen aan de mogelijkheden als commandant te functioneren. Het zijn niet de onbelangrijkste.

N. Fellus

luitenant-kolonel der militaire administratie

Decentraal kasbeheer bij KL en KLu

In het recente verleden zijn ontwikkelingen gestart, en thans dienen zich ontwikkelingen aan, die van invloed zijn op de taak, de werklast en de daarmee verband houdende organisatiestructuur bij de hoofden van dienst en de rekenplichtigen van de KL en KLu. (Wellicht beter bekend onder de oude benaming korpsadministrateur (KL) resp. hoofd bureau zelfstandige administratie (KLu)). Die ontwikkelingen zijn:

- a. toepassen Beschikking kasbeheer/Regeling financiële administratie;
- b. integratie directie interne controle krijgsmacht (DICK) en directie accountantsdienst (DAC);
- c. automatisering voortkomend uit projectgroep VAB-II;
- d. automatisering bij de rekenplichtigen.

Deze bijdrage is een beschouwing van deze vier onderwerpen; daarbij worden vooral de aspecten behandeld die direct of indirect van invloed zijn op het decentraal kasbeheer. Vervolgens wordt geïnventariseerd welke taken voor de decentrale betaalpunten in vreedstijd en in oorlogstijd overblijven nadat de automatisering zal zijn ingevoerd.

Comptabiliteitswet 1976, Beschikking kasbeheer, Regeling financiële administratie

In art. 23 en 24 van de Comptabiliteitswet wordt autorisatie gegeven om bij een departement verdergaande decentralisatie van kasbeheer toe te passen indien zulks om redenen van doelmatigheid gewenst is. Ter uitvoering van het gestelde in art. 23, lid 2 van de Comptabiliteitswet zijn door de minister van financiën in de Beschikking kasbeheer (BKB) nadere aanwijzingen gegeven ten aanzien van het kasbeheer bij de departementen.

De specifiek voor het decentraal kasbeheer bij Defensie geldende richtlijnen zijn opgenomen in

de Regeling financiële administratie (RFA) die op 11 september 1985 definitief is vastgesteld. (De RFA geldt voor het kasbeheer van de eenheden van de KL en KLu. Voor het kasbeheer bij de KM is de „vertaling” van de BKB uitgevoerd door de DPKM, hetgeen heeft geresulteerd in een gewijzigd voorschrift VVKM-14.)

Toepassing van de RFA betekende voor de decentrale betaalpunten KL en KLu een — in vergelijking met de tevoren bestaande situatie — striktere toepassing van functiescheiding waarbij de beschikkende en controlerende taken werden ondergebracht bij het hoofd van dienst en de uitvoerende taken bij de rekenplichtige.

Bij het invoeren van de BKB/RFA beperkte de directeur financieel beheer (DFIB) zich tot de *regeling* betreffende het kasbeheer. Het vaststellen van de *organisatie* waarbinnen het kasbeheer wordt uitgevoerd alsmede de *vulling* van die organisatie zijn een taak van de desbetreffende krijgsmachtdelen.

Invoering RFA bij de Koninklijke luchtmacht

Binnen de KLu werd het decentraal kasbeheer organisatorisch ondergebracht bij vliegbases, groepen geleide wapens en drie overige onderdelen in bureaus bedrijfseconomie. Dat waren reeds bestaande bureaus waarbinnen het kasbeheer als nieuw element werd opgenomen. Voorheen geschiedde het kasbeheer in aparte bureaus zelfstandige administratie bij die eenheden.

Bij de KLu worden de taken van hoofd van dienst vervuld door het hoofd bureau bedrijfseconomie van het desbetreffende onderdeel. De rekenplichtige wordt bij de KLu aangeduid als rekenplichtige (bij de KL als betaalmeester). De KLu-rekenplichtige is organisatorisch ondergebracht als een apart kantoor in het bureau bedrijfseconomie.

Vanaf het moment dat de nieuwe RFA in de KLu

werd geïntroduceerd werd door de KLu voor het vervullen van de functie hoofd van dienst niet langer gebruik gemaakt van door de KL beschikbaar gestelde officieren van het dienstvak van de militaire administratie. De functie van hoofd van dienst werd vanaf dat moment (op enkele uitzonderingen na) vervuld door KLu-officieren bedrijfs-economische zaken.

Ongeveer tegelijk met de invoering van de nieuwe structuur en regelgeving betreffende het kasbeheer werd de nevenfunctie officier van voeding die voorheen door het HBZA werd vervuld, elders ondergebracht. Het voedingstechnische deel werd ondergebracht in de personeelszuil (bij de commandanten verzorgings-squadron); het bevoorradings-element werd ondergebracht in de logistieke zuil (bij de commandanten materieelsquadron).

Ten opzichte van de oude situatie is het functiebestand van het personeel werkzaam t.b.v. het kasbeheer niet noemenswaard gewijzigd. De formaties zijn voorlopig vastgesteld in afwachting van een integraal onderzoek naar de werklust bij de bureaus bedrijfs-economie.

Het decentraal kasbeheer volgens de nieuwe RFA wordt bij de KLu sedert oktober 1984 uitgevoerd. Het aantal hoofden van dienst bedraagt 12; het aantal rekenplichtigen 12.

Invoering RFA bij de Koninklijke landmacht

Binnen de KL werd het kasbeheer organisatorisch ondergebracht in de territoriale sector (NTC, PMC'n en kazernecommando's). De functie van hoofd van dienst wordt bij de KL vervuld door provinciaal administrateurs resp. gewestelijk administrateurs, ingedeeld bij de PMC'n. Voor de troepen in de Bondsrepubliek Duitsland zijn drie hoofden-van-dienstfuncties ingesteld buiten de territoriale sector. De rekenplichtigen bij de KL zijn ingedeeld bij de kazernecommando's. De rekenplichtige wordt bij de KL betaalmeester genoemd.

De organisatiestructuur en de formatiespecificatie waarbinnen in de KL het decentraal kasbeheer, inbegrepen „nevenfuncties” van intern controleur en officier van voeding, moest plaatsvinden, zijn op advies van DEBKL door de BLS in 1985 vastgesteld. In de oude situatie bedroeg het functiebestand organiek 442, in de nieuwe situatie 427.

Het decentraal kasbeheer volgens de nieuwe RFA

wordt bij de KL sedert december 1984 uitgevoerd. Het aantal hoofden van dienst bedraagt 24; het aantal rekenplichtigen 27.

Conclusies

1. „Vertaling” van de nieuwe Comptabiliteitswet en de Beschikking kasbeheer heeft voor de decentrale betaalpunten bij de KL en KLu geleid tot een nieuwe Regeling financiële administratie waarin de strikte functiescheiding tussen enerzijds de beschikkende en toezichhoudende taak en anderzijds de uitvoerende taak tot uiting kwam in de functies hoofd van dienst resp. rekenplichtige.
2. Deze functiescheiding werd tevens ingevoerd in de organisatiestructuur.
3. De administratieve techniek van het voeren van de decentrale financiële administratie werd bij de invoering van de RFA niet gewijzigd.
4. Bij de KLu werd voor de vulling van de functie hoofd van dienst geen gebruik meer gemaakt van KL-officieren militaire administratie.

Integratie DICK en DAC; interne controle KL

Op 27 augustus 1982 is door de SG een werkgroep ingesteld die de voor- en nadelen van een eventueel samengaan van de twee binnen Defensie bestaande accountantsdiensten, DICK en DAC, moest bezien en een ontwerp moest maken voor de interne organisatie en taakverdeling voor een eventueel geïntegreerde accountantsdienst. Op basis van het rapport van die werkgroep is vervolgens de nadere uitwerking (realisatie van de integratie) opgedragen aan de projectgroep integratie DICK/DAC (PIDD). Bij de nadere uitwerking diende de PIDD bij het voorstellen van een formatiespecificatie rekening te houden met een afslanking van 16% ten opzichte van de sterkte van de twee afzonderlijke accountantsdiensten.

In het PIDD-rapport, eerste fase, uitgave november 1983, werd een aantal realisatievoorwaarden genoemd.

Op blz. 7/8

De werklust toebedeeld aan de geïntegreerde accountantsdienst wordt, met inachtneming van de beoogde personeelsreductie, voor adequate uitvoering vatbaar geacht, mits voldaan wordt aan een aantal voorwaarden. Een van de voorwaarden is het ten uitvoer brengen van een in ontwikke-

ling zijnde controlefilosofie welke dient te leiden tot meer analytisch gerichte en arbeidsbesparende controlemethodieken. Toepassing van deze controlemethodieken is afhankelijk van de in de defensieorganisatie te onderkennen administratieve structuren die qua volledigheid en niveau van een — voor oordeelsvorming — toereikende kwaliteit moeten zijn, hetgeen tevens impliceert dat optimaal gesteund moet kunnen worden op de verrichtingen van in deze structuur aanwezige dan wel alsnog te formeren verbijzonderde interne-controleorganen.

Op blz. 13

Werklastvermindering bij controle van de krijgsmachtdelen is mogelijk onder twee voorwaarden. Deze voorwaarden zijn:

- toepassing van meer analytisch gerichte controlemethodieken;
- verdergaande benutting van de administratieve automatisering.

Voor de KL controleafdeling speelt hierbij nog een rol:

- de gedachte om over grotere organieke verbanden dan thans het geval is te gaan rapporteren (ter info: ± 168 zelfstandige 1Lk-eenheden zijn in ± 30 grotere commando-eenheden georganiseerd);
- bij de KL nog nader uit te werken hergroepering van de in de KL-organisatie aanwezige interne-controlegroepen, aangepast aan de grootschaliger controlebenadering door de accountantsdienst. Hierbij wordt de voorkeur gegeven aan interne-controleformaties in de vorenbedoelde grotere organieke verbanden, opdat op de verrichtingen daarvan optimaal kan worden gesteund.

De opgedragen afslanking met 16% is metterdaad gerealiseerd indien men de werkelijke sterkte per november 1983 (316) vergelijkt met de voorgestelde nieuwe formatiesterkte (267), uitmondend in een afslanking met 49 functies (= 15,5%). Vergelijking van de formatiesterktes oud en nieuw (364 - 267) toont een besparing aan met 97 functies.

Verbijzonderde IC in de KL

De in de KL aanwezige interne-controlegroepen worden thans aangetroffen bij de provinciaal resp. gewestelijk administrateurs, bij 15 van de 18 logistieke installaties en bij vier bijzondere organisatie-eenheden, MHAM, Cadi, Centraal depot geneeskundige dienst en de afdeling Centrale personeelsinformatie.

Thans zijn bij de PA's/GA's voor interne controle organiek 112 personen ingedeeld.

Voor een goed begrip dient het verschil te worden vermeld tussen verschillende soorten interne controle die door een in de organisatie van de PA's/GA's opgenomen IC-groep worden uitgevoerd. Men kan onderscheiden:

— IC namens het hoofd van dienst over een rekenplichtige, voortvloeiend uit de toezichthoudende en controlerende taak die aan het hoofd van dienst t.o.v. een rekenplichtige is opgedragen in de RFA (IC-RFA);

— IC namens DFIB over bepaalde elementen van het geautomatiseerde bezoldigingssysteem VAB die alleen ter plaatse bij de militaire eenheden kan worden uitgevoerd (IC-VAB);

— IC als complementair deel van leiding geven die ten behoeve van de diverse commandanten in de KL wordt uitgevoerd (IC-KL) (materieel, messes, WZZ, compagniesadministratie)

Het grootste deel van de controlecapaciteit bij de PA's/GA's, naar schatting 80%, wordt benut voor IC-KL. Wanneer hierna wordt gesproken over veranderingen in de interne controle dan wordt daarmee uitsluitend IC-KL bedoeld.

Door DEBKl, o.m. overwegende dat een goede afstemming van activiteiten tussen de (geïntegreerde) accountantsdienst van het ministerie van defensie en de verbijzonderde interne-controleorganen binnen de KL noodzakelijk is, werd op 21 maart 1985 een werkgroep interne controle Koninklijke landmacht (WICKL) ingesteld. De WICKL heeft een aantal aanbevelingen geformuleerd m.b.t. de plaats waar de verbijzonderde IC-organen van de KL worden ondergebracht. Het rapport WICKL is in november 1986 in hoofdlijnen door de Legerraad goedgekeurd. De volgende fase is het opstellen van een plannings- en realisatiememorandum waarvoor opdracht aan een projectteam is gegeven.

In het algemeen kan worden gesteld dat de verbijzonderde IC-functie in de nieuwe opzet in de commandolijn wordt ondergebracht. Zonder nu te concreet te worden — tijdens de realisatiefase moet enige speelruimte overblijven — worden thans enkele voorbeelden gegeven.

1. Bij de eenheden van 1 Lk zal o.a. in de brigadestaven een IC-groep worden opgenomen.
2. Bij de gebruikende en verzorgende eenheden in de nationale sector zal o.a. bij de drie verzorgingscommando's een IC-groep worden ondergebracht. Op die wijze wordt de goederenbeweging in de beheersregio's en de daarbij aangesloten eenheden v.w.b. interne controle „gedekt”.
3. De situatie bij de logistieke installaties blijft in

grote lijnen ongewijzigd; die eenheden beschikken reeds over een eigen IC-groep.

4. Ook de situatie bij de bijzondere organisatie-eenheden blijft in grote lijnen dezelfde. De BOE'n welke reeds beschikken over een eigen IC-groep blijven die behouden. De overige BOE'n vallen, indien nodig, terug op steun van IC ondergebracht in de nationale sector.

Verbijzonderde IC in de KLu

De in de KLu aanwezige interne-controletaken zijn thans ondergebracht bij de hoofden bureau bedrijfseconomie (HBBE). Het HBBE is tevens hoofd van dienst volgens BKB/RFA. Als gevolg van de organisatie bij de KLu, waarbij in het algemeen op ieder onderdeel een HBBE rechtstreeks als staffunctionaris onder de commandant is geplaatst, zijn er geen problemen bij de organisatorische onderbrenging van de IC-functie.

Door de (geïntegreerde) accountantsdienst wordt v.w.b. de KLu niet overwogen om over grotere organieke verbanden te gaan rapporteren dan thans het geval is.

Conclusies

1. De uit de BKB/RFA voortvloeiende IC-taak blijft bij de PA/GA berusten (IC-RFA).
2. De neventaak IC-VAB blijft eveneens bij de PA/GA berusten.
3. De neventaak IC-KL wordt bij de PA/GA weggehaald en zo veel mogelijk in de commandolijn ondergebracht. Als gevolg daarvan zal de organisatie bij de PA/GA's met naar schatting 90 personen worden verminderd.
4. Voor de interne controle bij de KLu (IC-RFA, IC-VAB en IC-KLu) treden geen veranderingen op.

Automatisering VAB-II

In 1980 werd voor het militaire personeel van KL en KLu een nieuw geautomatiseerd bezoldigings-systeem (VAB) ingevoerd. In 1985 werden ook de bezoldigingsberekening en -betaling van het militaire KM-personeel in het VAB geïntegreerd. Invoering van het VAB-systeem in 1980 geschiedde zonder de deelsystemen „forensen” en „genees-

kundige verzorging”. In februari 1984 is de projectgroep VAB-II ingesteld die als opdracht kreeg:

1. een noodvoorziening voor contante betaling bij stagnatie van de girale betaalwijze te integreren in het VAB (Regeling noodbetaalpas);
2. de berekening en de betaling van de tegemoetkomingen wegens dagelijks reizen en weekendreizen van militairen te integreren in het VAB (Deelsysteem forensen);
3. zodra mogelijk, doch pas na verkregen definitieve opdracht van de voorzitter stuurgroep BIEF, de regelingen betreffende geneeskundige verzorging van militairen en hun gezinsleden te integreren in het VAB (Deelsysteem geneeskundige verzorging militairen en hun gezinnen).

Regeling noodbetaalpas

De regeling noodbetaalpas (NBP) treedt in de plaats van de regeling betaalboekjes voor zover die van toepassing was op het beroepspersoneel. De decentrale betaalpunten hadden geen taak bij de uitvoering van de betaalboekjesregeling. Bij de uitvoering van de regeling noodbetaalpas is in vredetijd een taak weggelegd voor het hoofd van dienst, bij de verstrekking van noodbetaalpassen (DFIB/ABZA — hoofd van dienst — compagnies-administrateur — militair). Deze taakuitbreiding is echter niet omvangrijk.

Indien in oorlogstijd het NBP-systeem operationeel zou moeten worden verklaard kunnen de hieruit voortvloeiende betalingen ook geschieden door militaire rekenplichtigen. Ook deze taakuitbreiding is naar verwachting niet omvangrijk. De meeste contante betalingen aan de gezinsleden zullen door de Postbank geschieden.

Deelsysteem forensen

Dit deelsysteem kan worden onderverdeeld in twee subsystemen: de regelingen betreffende weekendvervoer, en de regeling woon-werkverkeer (dagelijks reizen).

Weekendvervoer

Automatiseren van de regelingen betreffende tegemoetkoming in de kosten van weekendvervoer is een redelijk eenvoudige aangelegenheid. Door de projectgroep VAB-II zijn de „rekenregels”

thans voorgelegd aan de directeur-generaal personeel.

Het wordt mogelijk geacht dit deelsysteem in de loop van 1987 in te voeren. Dat is echter mede afhankelijk van de automatisering van de regeling woon-werkverkeer, zie hieronder.

Automatisering van weekendvervoer betekent voor de niveaus compagnie/squadron, hoofd van dienst en rekenplichtige een zeer aanzienlijke werkbesparing. Voor de decentrale betaalpunten betekent invoering van het (sub)deelsysteem weekendvervoer dat het aantal te behandelen declaraties jaarlijks daalt met ca. 460.000 stuks. Dat is voor de rekenplichtigen van de KL ca. 31% van het totale aantal bewijsstukken, voor de rekenplichtigen van de KLu ca. 14%. De waarde van het totale aantal bewijsstukken bedraagt voor KL en KLu samen ca. f 35 miljoen (zie tabel 1).

Woon-werkverkeer

De thans voor militairen geldende regeling, gebaseerd op het Verplaatsingskostenbesluit 1962, is te ingewikkeld om zinvol automatiseren mogelijk te maken. „Vergroving” bij de uitvoering van de regeling zou daarvoor noodzakelijk zijn. Pogingen daartoe zijn in 1982 door DFIB in samenwerking met AMP ondernomen doch die hebben niet tot concrete resultaten geleid. Behalve de belangenverenigingen waren het ook vertegenwoordigers van de krijgsmachtdelen die vergroving van de regeling om uiteenlopende redenen afwezen. Door Binnenlandse zaken is recent een nieuw Verplaatsingskostenbesluit ontworpen met daarin een regeling betreffende declareren van de kosten van woon-werkverkeer die zodanig is opgezet dat geautomatiseerde uitvoering mogelijk is. Nadat interdepartementaal overeenstemming zal zijn bereikt zal de nieuwe regeling worden ingevoerd. Dat zal kunnen geschieden op 1 juli 1987. Het is duidelijk dat alles in het werk zal moeten worden gesteld om op het moment van invoering van de nieuwe regeling deze ook geautomatiseerd in te

voeren. Binnen de projectgroep VAB-II wordt dan ook prioriteit aan dit onderwerp gegeven, hetgeen mogelijk ten koste zal gaan van het subsysteem weekendvervoer.

Voor de decentrale betaalpunten betekent invoering van het (sub)deelsysteem woon-werkverkeer dat het aantal te behandelen declaraties jaarlijks daalt met ca. 170.000. Dat is voor de rekenplichtigen bij de KL ca. 8% van het totale aantal bewijsstukken, voor de rekenplichtigen van de KLu ca. 19%. De waarde van het totale aantal bewijsstukken bedraagt voor KL en KLu samen ca. f 29 miljoen (zie tabel 2).

Deelsysteem geneeskundige verzorging militairen en hun gezinnen

Definitieve opdracht tot het integreren van de regelingen geneeskundige verzorging in het VAB is nog niet verstrekt. De reden hiervoor is dat op het moment van instellen van de projectgroep VAB-II onvoldoende duidelijkheid bestond over het al of niet wijzigen van de rechtspositionele bepalingen.

Door de toenmalige staatssecretaris personeel zijn, naar aanleiding van de uitkomsten van de pakketvergelijking tussen militairen en burgerambtenaren, in maart 1986 bezoldigingsvoorstellen gedaan waarin begrepen het handhaven van de bestaande regelingen geneeskundige verzorging van militairen. Die voorstellen zijn door de meerderheid van de belangenverenigingen van militairen geaccepteerd. Derhalve kan worden gesteld dat de rechtspositie op het gebied van de geneeskundige verzorging van militairen en hun gezinsleden weer voor enige tijd vaststaat en dat kan worden gedacht aan het automatiseren van de eruit voortvloeiende betalingen.

Door het stafbureau projecten DFIB worden de thans bestaande regelingen en de wijze van uitvoering geïnventariseerd. Na afronding kan deze inventarisatie dienen als een belangrijk deel van het (automatiserings)vooronderzoek. Aan DFIB

Tab. 1 Declaraties weekeindreizen militairen

Krijgsmachtdeel	Aantal declaraties per jaar	Percentage van totaal aantal decl.	Bedrag t.l.v. begroting per jaar (f mln)
KL	412.000	31	30,-
KLu	48.000	14	4,5
(KM)	(25.000)	(16)	(5,5)

Tab. 2 Declaraties woon- en werkverkeer militairen

Krijgsmachtdeel	Aantal declaraties per jaar	Percentage van totaal aantal decl.	Bedrag t.l.v. begroting per jaar (f mln)
KL	106.000	8	20
KLu	64.000	19	9
(KM)	(28.000)	(18)	(7)

Tab. 3 Declaraties geneeskundige verzorging gezinsleden militairen*

Krijgsmacht-deel	Aantal declaraties per jaar	Percentage van totaal aantal decl.	Bedrag t.l.v. begroting per jaar (f mln)
KL	125.000	9	26,-
KLu	75.000	22	17,5

* Dit betreft aantallen en waarden vóór het vervallen van de vrijwillige ziekenfondsverzekering per 1 april 1986; als gevolg van die wijziging is het werkelijke aantal declaraties aanzienlijk groter geworden.
NB Thans worden de meeste declaraties van gezinsleden van marinpersoneel reeds centraal betaald.

zullen binnenkort voorstellen worden gedaan over het al of niet voortzetten van dit deelsysteem.

De termijn waarbinnen metterdaad resultaten kunnen worden verwacht is overigens sterk afhankelijk van de schaarse automatiseringscapaciteit en de hogere prioriteit voor het deelsysteem forensen.

Indien de betalingen wegens geneeskundige verzorging van militairen en hun gezinsleden in het VAB zullen zijn geïntegreerd betekent zulks voor de decentrale betaalpunten een daling van het aantal declaraties van ca. 200.000 per jaar. Dat is voor de rekenplichtigen van de KL ca. 9% van het totale aantal bewijsstukken, voor de rekenplichtigen van de KLu ca. 22%. De waarde van het totale aantal bewijsstukken bedraagt voor KL en KLu samen ca. f 44 miljoen (zie tabel 3).

De gevolgen qua werklast van het niet meer centraal betalen van dit soort declaraties zullen voor de hoofden van dienst en de rekenplichtigen mogelijk anders kunnen zijn dan bij forensendeclaraties. Bij laatstgenoemde declaraties kan worden volstaan met het eenmalig invoeren van een rechthebbende in het geautomatiseerde systeem, waarna in principe iedere maand automatisch een bedrag wordt berekend en betaald. Bij geneeskundige declaraties moet iedere declaratie afzonderlijk worden toegeschat (de toeschattingsbedragen variëren per soort verrichting) en in het betalingssysteem worden ingevoerd. Mogelijk dat deze taak op decentraal niveau gehandhaafd blijft en dat alleen betalen en begrotingsbelasting door het VAB worden overgenomen.

Conclusies m.b.t. werklast decentrale betaalpunten

1. Invoering van de noodbetaalpasregeling betekent enige doch geen substantiële vermeerdering

van werklast voor het hoofd van dienst in vredes-tijd.

2. Indien de noodbetaalpasregeling in oorlogstijd operationeel is betekent dit enige doch geen substantiële vermeerdering van werklast voor de rekenplichtigen.

3. Invoering van het (sub)deelsysteem weekendvervoer betekent voor de hoofden van dienst, de rekenplichtigen en de compagnieën/squadrons een aanzienlijke werkbesparing. Deze werkbesparing zou in de loop van 1987 kunnen worden gerealiseerd.

4. Invoering van het (sub)deelsysteem woonwerkverkeer betekent voor de hoofden van dienst, de rekenplichtigen en de compagnieën/squadrons een aanzienlijke werkbesparing. De projectgroep VAB-II tracht geautomatiseerde invoering op hetzelfde moment te laten plaatsvinden als de nieuwe regeling ingaat (1 juli 1987).

5. Invoering van het deelsysteem geneeskundige verzorging kan op termijn en, afhankelijk van de wijze waarop het te automatiseren systeem wordt opgezet, leiden tot werkbesparing bij hoofden van dienst en rekenplichtigen.

Automatisering bij de rekenplichtigen

Bij de drie krijgsmachtdelen wordt door 77 rekenplichtigen kasbeheer gevoerd, nl. KM 38, KL 27 en KLu 12. Teneinde deze vorm van kasbeheer te onderscheiden van het kasbeheer dat door DFIB wordt gevoerd wordt de eerste vorm verder aangeduid als decentraal kasbeheer.

Ingevolge besluitvorming in het Comité economie en financiën (COEF) diende onderzoek te worden gedaan naar efficiëntere administratief-technische hulpmiddelen en technieken voor het voeren van de decentrale financiële administratie bij Defensie. Uit oogpunt van doelmatigheid werd de voorkeur gegeven aan een uniform systeem voor de drie krijgsmachtdelen.

Als gevolg van capaciteitsgebrek bij de toenmalige directie automatisering kon een vooronderzoek gericht op een uniform systeem niet worden afgerond. Door het COEF is vervolgens besloten dat de KL automatisering van de administratie bij de rekenplichtigen zelf oplost binnen de door DFIB gestelde randvoorwaarden. De KLu volgt de werkwijze van de KL. De KM zal het ontwerp

voor een eigen systeem verder zelf uitwerken binnen randvoorwaarden DFIB.

Door DEBKL is een standaard-boekhoudpakket aangeschaft dat is aangepast aan de specifieke eisen die uit het decentraal kasbeheer bij Defensie voortvloeien. In de periode mei-september 1986 werd dit aangepaste pakket bij een rekenplichtige van de KL beproefd. Evaluatie van de gehouden proef heeft geleid tot de beslissing van definitieve invoering bij de desbetreffende rekenplichtige. Na definitieve autorisatie van DFIB zal het systeem successievelijk bij de andere rekenplichtigen van de KL worden ingevoerd. Ook de KLu zal het systeem voor de KLu-rekenplichtigen invoeren. Bij de KM heeft automatisering van de administratie van de rekenplichtigen op dit moment geen hoge prioriteit.

Automatisering rekenplichtigen KL en KLu

In het decentraal kasbeheer worden de volgende functies onderscheiden.

1. Voorverificatie van bewijsstukken, opdracht tot betalen, controle en toezicht op de rekenplichtige: *hoofd van dienst*.
2. Betalen, boeken, periodiek een financiële verantwoording indienen en verzorgen van de begrotingsbelasting: *rekenplichtige*.
3. Controle achteraf over de financiële verantwoordingen: *DFIB/ACGV*.

Het bij een rekenplichtige van de KL beproefde pakket beperkt zich tot de werkzaamheden van de rekenplichtige. Alle van het hoofd van dienst ontvangen declaraties en facturen dienen afzonderlijk in de boekhouding te worden ingevoerd. De betalingsopdrachten voor de Postbank en andere banken worden vanuit het systeem aangemaakt en per diskette aangeboden. De maandelijkse afsluiting en het medium waarmee de defensiebegroting wordt belast worden eveneens automatisch door het systeem verricht/vervaardigd.

Het is voorbarig thans definitieve uitspraken te doen over de gevolgen van invoering van een geautomatiseerd systeem van administratie bij de rekenplichtigen. De indruk bestaat dat mogelijk vermindering van werklust bij de rekenplichtige zal ontstaan, voornamelijk veroorzaakt door het niet meer behoeven uitschrijven van giro-opdrachten en het niet meer manueel maandelijks de

boekhouding afsluiten en ponskaarten opmaken. Tevens zal het systeem sneller informatie kunnen verschaffen over budgetten, debiteuren, crediteuren en kassaldi en begrotingsbelasting zal sneller en gemakkelijker kunnen plaatsvinden.

Na verkregen toestemming van DFIB kan in het voorjaar van 1987 worden aangevangen met verdere invoering bij de rekenplichtigen van de KL.

Ook de rekenplichtigen van de KLu kunnen dan met het systeem gaan werken. Vooraf zal het betrokken personeel bij het OCMA dienen te worden opgeleid. Het wordt haalbaar geacht dat in 1988 alle rekenplichtigen KL en KLu hun administratie volgens het nieuwe systeem zullen voeren.

Conclusies m.b.t. automatisering bij de rekenplichtigen

1. Automatisering van de decentrale financiële administratie wordt voorshands beperkt tot de betaalpunten van KL en KLu.
2. De automatisering beperkt zich tot de werkzaamheden die bij de rekenplichtigen geschieden.
3. Mogelijk zal werklustvermindering optreden als gevolg van de automatisering; de gevolgen daarvan voor de organisatiestructuur en de formatie dienen door het desbetreffende krijgsmachtdeel te worden bezien.
4. Automatisering zal leiden tot snellere en betere informatieverstrekking aan o.m. lokale functionarissen en DFIB.

Resterende taken voor de decentrale betaalpunten

Wanneer de automatiseringsprojecten VAB-II alle zouden zijn ingevoerd resteren voor de decentrale betaalpunten de volgende

Kasbeheerstaken

- lokale aanschaffingen (levensmiddelen, materieel, nutsbedrijven, wasserijen);
- dienstreisdeclaraties;
- betalen van diverse voorschotten alsmede „bewaking” en verrekening daarvan;
- contante betalingen;
- wedde e.o. betalingen eerste maand van opkomst;
- diverse ontvangsten.

▷

Bij de rekenplichtigen KL zal ca. 52% van het huidige aantal bewijsstukken overblijven, bij de rekenplichtigen KLu ca. 45%. De totale omzet bij alle rekenplichtigen KL en KLu bedraagt thans ca. f 760 mln. Na invoering van de automatiseringsprojecten zal dat ca. f 650 mln worden.

Het deel waarmee de jaaromzet zal verminderen (f 110 mln) is ca. 14%; het aantal bewijsstukken vermindert met ca. 50%. Dit is een duidelijke indicatie voor het relatief arbeidsintensieve karakter van de te automatiseren systemen.

In oorlogstijd zal het soort betalingen wijzigen. Naar verwachting zal er minder sprake zijn van reisdeclaraties; betalen van dagbedragen zal zijn intrede doen; meer dan in vreedestijd zal het accent liggen op contante betalingen. Het aantal militairen in betaling zal vooral bij de KL aanzienlijk toenemen. De oorlogsterkte van de KL is ongeveer 215.000, in vreedestijd ongeveer 65.000.

De vraag of het, gezien het relatief geringe takenpakket dat voor de decentrale betaalpunten overblijft, nog gerechtvaardigd is de decentrale betaalpunten te handhaven wordt positief beantwoord. Hier een aantal redenen daarvoor.

1. De militairen zijn verspreid over veel lokaties in Nederland en in het buitenland. Het bestand wisselt zeer frequent van samenstelling door de in- en uitstroming van dienstplichtigen. Een te grote afstand tussen betaalpunt en klant houdt het gevaar in van starheid en slechte service.
2. De decentrale betaalpunten verrichten ook een taak bij het beheer van andere systemen, bv. het geautomatiseerde bezoldigingssysteem.
3. Contante betalingen en ontvangsten moeten mogelijk blijven, bv. verkoop van maaltijdbonnen, voorschotverstrekkingen.
4. Zeker in oorlogstijd dient centraal te kunnen worden betaald (daggeldbetalingen aan militairen, lokale aanschaffingen). Gezien de aanzienlijk toegenomen sterkte bestaat de noodzaak over functionarissen te beschikken die „in het veld” kunnen inspelen op veranderende situaties. Die organisatie moet reeds in vreedestijd bestaan en de betalings- en verantwoordingsprocedures beheersen.
5. In het kader van goede personeelszorg is het gewenst op decentraal niveau over vooruitgescho-

ven posten te beschikken die regelend en advisevend optreden op het complexe terrein van de financiële rechtspositie. In het kader van de deregulering is de tendens zichtbaar taken op een lager niveau te leggen. Hierbij zullen ook de decentrale betaalpunten een rol kunnen spelen.

Overige taken

De taken IC-VAB en IC-RFA blijven voor de hoofden van dienst bestaan; de taak IC-KL zal bij de PA/GA verdwijnen; de taak IC-KLu blijft bij de HBBE'n berusten.

De meeste rekenplichtigen en een aantal kassiers bij de KL vervullen tevens de functie officier van voeding. Thans kent de KL 50 voedingseenheden. Deze functie blijft in oorlogstijd bestaan en zal dan in zwaarte toenemen.

Conclusie resterende taken

Gezien de noodzaak zowel in vreedestijd als in oorlogstijd te beschikken over decentrale betaalpunten is het van belang een takenpakket (kasbeheers-taken en overige taken) op dat niveau te handhaven dat kwalitatief en kwantitatief van een redelijk niveau is. Op die wijze wordt bereikt dat reeds in vreedestijd wordt beschikt over voor zijn taak berekend personeel dat de kern vormt voor de oorlogsorganisatie.

Slotconclusies

1. Invoering van de nieuwe RFA betekende striktere functiescheiding die tevens werd verwerkt in de organisatiestructuur. De administratieve techniek werd op dat moment nog niet gewijzigd.
2. Reorganiseren van de IC-KL betekent het weghalen van één van de overige taken bij de PA/GA.
3. Het automatiseringsproject „forensen” van de projectgroep VAB-II betekent een aanzienlijke werkvermindering voor de decentrale betaalpunten. Het automatiseringsproject „geneeskundige verzorging” kan leiden tot werkbesparing bij de decentrale betaalpunten.
4. Door het schrappen van overige taken en kasbeheerstaken wordt de resterende taak voor de decentrale betaalpunten minder omvangrijk en

minder interessant. Er is geen sprake meer van „zware” functies. Dat kan ten koste gaan van de kwaliteit bij de decentrale betaalpunten.

5. Automatisering bij de rekenplichtigen leidt tot modernere administratief-technische hulpmiddelen en technieken en is in die zin een positieve ontwikkeling. Deze automatisering is niet van invloed op het takenpakket bij de decentrale betaalpunten. De mogelijke invloed op de werklast dient in een later stadium te worden gezien.

6. Decentrale betaalpunten in oorlogstijd zijn nodig.

7. Decentrale betaalpunten in vreedstijd blijven nodig. Als zodanig vormen zij tevens de kern voor de oorlogsorganisatie.

Naschrift van de auteur

De in het voorgaande genoemde invoeringsdata van de deelsystemen weekendvervoer en woon-werkverkeer zullen om uiteenlopende redenen helaas niet kunnen worden gerealiseerd.

U bent actief dienend officier van KL of KLu,

maar gaat binnenkort de dienst verlaten.

U wilt echter wél graag maandelijks de Militaire Spectator blijven ontvangen?
Dat kân: als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap
(contributie f 30,- per jaar; buitenland f 40,-) vindt u hem iedere maand in de bus, en
tevens viermaal per jaar „Mars in Cathedra”.

Meldt u als lid bij de secretaris: Denijsstraat 135, 2551 HJ Den Haag.

A. Pruijs

kapitein ter zee b.d.

De verdediging van de Noordflank is meer dan de verdediging van Noord-Noorwegen

Eerst wil ik graag een enkele opmerking vooraf maken. Waarom een studiedag, gewijd aan de Noordflank? zullen wellicht toehoorders onder u zeggen. Het gebied speelt toch immers voor de veiligheid van Europa geen dominerende rol? Het gebied herbergt binnen zijn grenzen ook geen landen die een belangrijke invloed kunnen uitoefenen op het veiligheidspolitieke gebeuren in Europa. Wellicht zijn er onder u die denken „Is de verdediging van de Noordflank inderdaad wel meer dan de verdediging van Noord-Noorwegen?”.

Daarom is het van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap en het NIIB „Clingendael” een goede gedachte geweest een studiedag aan dit gebied te wijden, al is het alleen maar om te voorkomen dat de vele discussies over onderwerpen als Follow-on forces attack, conventionele ATBM-systemen, emerging technologies e.d. de onjuiste indruk wekken dat de verdediging in Europa uitsluitend plaatsvindt aan de oostgrens van de Bondsrepubliek Duitsland.

De Noordflank heeft sinds lang, en vooral na de Tweede Wereldoorlog, zowel in het Sovjetrussische als het Westerse veiligheidsdenken een belangrijke plaats ingenomen. Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog legde de deze maand overleden Russische oud-minister van buitenlandse za-

ken Molotov het belang van het noordelijke kustgebied als volgt uit aan zijn Noorse collega Trygve Lie:

We have invested much in this part of the Soviet Union, and it is so important for the entire union's existence, that we shall in future ensure that Northern Russia is permitted to live in security and peace.

Het westerse belang van het gebied werd in die dagen door de oud-minister van buitenlandse zaken van Groot-Brittannië Aneurin Bevan als volgt vertolkt:

We cannot afford at this moment to risk a Norwegian defection which would involve the approach of Russia on to the atlantic and the collapse of the whole Scandinavian system. This would in turn prejudice our chance of calling any halt to the relentless advance of Russia into Western Europe.

Die belangstelling voor Noorwegen, die ontstond in het kader van de containmentpolitiek van die jaren, nam in de periode van de Koude Oorlog en de strategie van de massale vergelding geleidelijk weer af. Vervolgens groeide die belangstelling weer tijdens de opkomst van de strategie van het aangepaste antwoord vanwege de conventionele kwetsbaarheid van het gebied. In het begin van de jaren '70 begon Saclant (de hoogste Atlantische NAVO-bevelhebber) met een omvangrijke contingency-planning. Vloot en mariniers van de Koninklijke marine zijn sindsdien daarbij ingedeeld. De belangstelling nam nog verder toe toen aan het eind van de jaren '70 en begin jaren '80 de ontplooiing van de Sovjetrussische vloot inclusief haar strategische onderzeeboten in de noordelijke wateren manifester werd.

Ook bij individuele lidstaten resulteerde dat in een grotere aandacht voor de Noordflank. Ik noem een enkel voorbeeld: de Duitse Bondsrepubliek besloot in 1980 haar operatieterrein uit te breiden tot boven de haar zelf opgelegde grens van 61° nb, teneinde de toen al bestaande tekorten aan bond-

Op 21 december 1986 heeft de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, in samenwerking met het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen „Clingendael”, een symposium georganiseerd over „De Noordflank van de NAVO”. Vier inleiders belichtten uit hun zienswijze de problematiek omtrent de Noordflank. Zoals gebruikelijk zijn de voordrachten (op één na) gepubliceerd in Mars in Cathedra, het periodiek van de Vereniging. De redactie van de Militaire Spectator acht het echter gewenst de inleiding van ktz Pruijs ter kennis te brengen van een breder (militair) publiek en beveelt lezing van de hierbij afgedrukte voordracht gaarne aan.

genootschappelijke fregatten en onderzeeboten t.b.v. operaties in de Noorse zee wat te lenigen, en op die wijze een bijdrage te leveren aan de uit Duits perspectief gezien voorwaartse verdediging van het eigen grondgebied.

Op een in mei jl. in Londen gehouden symposium met als thema „Britain and the security of the Northern Flank” viel te beluisteren dat de beheersing van de Noorse zee van belang wordt geacht voor de directe veiligheid van met name het strategisch belangrijke noordelijke gedeelte van Engeland. Er viel voorzichtig te beluisteren dat het in Groot-Brittannië, indien een prioriteit moet worden gesteld over de toewijzing van middelen, niet meer voor de hand ligt aan de Centrale Sector voorkeur te geven boven de Noordflank.

Ook in Nederland valt in de MvT op de defensiebegroting 1987 een accentverandering te lezen van operaties ter bescherming van de zeeverbindingen in de Atlantische Oceaan naar operaties in de Noorse zee.

Kortom, alle aanleiding om wat nader naar dat gebied te kijken. Mij is gevraagd te spreken over: „De verdediging van de Noordflank is meer dan de verdediging van Noord-Noorwegen”, en daarbij tevens speciale aandacht te besteden aan marietiem-strategische aspecten.

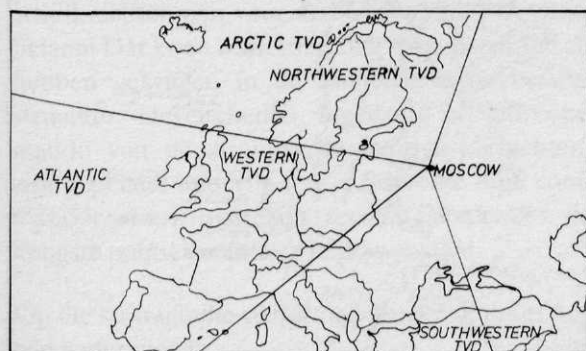
Ik stel mij voor het onderwerp te behandelen aan de hand van twee vragen.

1. Welk strategisch belang heeft de Noordflank voor de Sovjet-Unie?
2. Hoe moet de NAVO op die situatie reageren?

Alvorens ik nader op die vragen zal ingaan, eerst twee inleidende opmerkingen.

De eerste betreft de omschrijving van het gebied

Afb. 1 Overzicht van de Europese TSMA's

waarover wij het vandaag hebben. Welk gebied bedoelen wij als wij spreken over de Noordflank van de NAVO? Het Noordatlantisch verdragsgebied wordt naar het zuiden begrensd door de kreeftskeerkring. Naar het noorden bestaat er eigenlijk geen duidelijke begrenzing. Dat komt omdat de noordgrens in feite over de noordpool loopt tot aan de territoriale zeeën van de aan de Arctische zee grenzende landen. Indien ik spreek over de Noordflank bedoel ik het gebied dat Noorwegen, Denemarken, de Noordelijke IJszee en de Noorse zee omvat, begrensd door de lijn Groenland, IJsland, Groot-Brittannië, de Oostzee en de toegangswegen naar de Noordzee.

Het operatiegebied van de NAVO is, sedert de Sovjetrussische marine met SSBN's onder de ijskap opereert, in feite uitgebreid met de Noordelijke IJszee. Bovendien reken ik Denemarken en de Oostzee tot de Noordflank. Later in mijn betoog kom ik hierop terug.

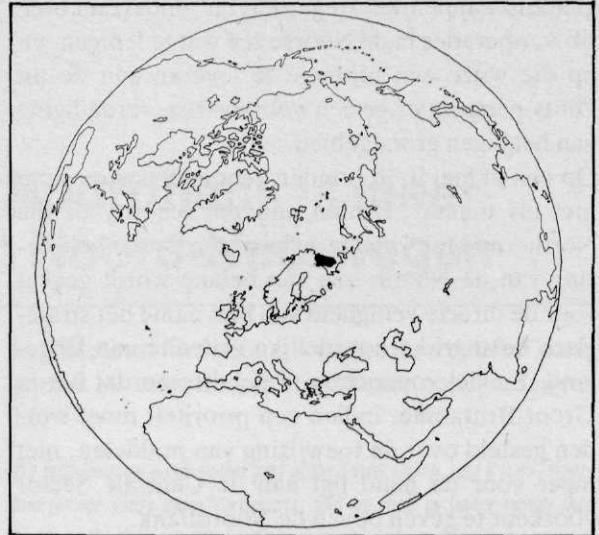
Een tweede opmerking betreft de wijze waarop de Sovjet-Unie in vredes- en oorlogstijd opereert. In de SU vallen alle strijdkrachten onder een nationale strategie die op het hoogste politiek-militaire niveau wordt vastgesteld. Die strategie vraagt coördinatie en integratie van alle strijdkrachten teneinde de politiek-militaire doelstellingen te bereiken. Die strategie, ook wel geünificeerde strategie genoemd, vormt ook de basis voor de zg. „combined arms”-conceptie, een opzet waarbij verschillende eenheden van de diverse krijgsmacht delen bij elkaar worden gevoegd en onder een geïntegreerd bevel geplaatst. Voor de planning van strategische operaties heeft de Sovjet-Unie de wereld verdeeld in zg. „Theatres of strategic military action” (TSMA), die het mogelijk maken op basis van de genoemde combined-arms-conceptie de strategie uit te werken teneinde in de TSMA's de gestelde politiek-militaire doelstellingen te realiseren. Europa is op deze wijze ingedeeld in drie continentale en twee maritieme TSMA's, resp. de noordwestelijke, westelijke, de zuidwestelijke, de Arctische en de Atlantische TSMA's (zie afb. 1).

Na deze twee inleidende opmerkingen wil ik ingaan op de beantwoording van de eerste vraag: Welk strategisch belang heeft de Noordflank voor de Sovjet-Unie? Het ligt in mijn voornemen dat te doen door een korte tour d'horizon te maken door

de Europese TSMA's, m.u.v. de zuidwestelijke. Ik volg daarbij een wat ongebruikelijke route. Ik begin in de nw-TSMA op het Kola-schiereiland, kom vervolgens via de Arctische en Atlantische TSMA's bij Denemarken in het belangrijkste Europese TSMA, het westelijke, en ten slotte keer ik terug in het nw-TSMA, naar Noorwegen.

Wij beginnen onze tour d'horizon dus op het Kola-schiereiland in het noordwestelijke TSMA. U ziet het gebied in afb. 2. Een schijnbaar nietige en onschuldige enclave nabij het uitgestrekte poolgebied? Het Kola-schiereiland is met name bekend als uitvalsbasis voor de Noordvloot. Maar laat ons nog eens wat verder kijken. Waarom heeft de Sovjet-Unie voor het Kola-schiereiland gekozen? Dat wordt u snel duidelijk bij een blik op de kaart. In de eerste plaats bieden de havens op het Kola-schiereiland vrije toegang tot de open zee. Op weg naar open zee moet bv. de Oostzeevloot immers nauwe passages tussen Zweden en Denemarken passeren. De Zwarte-zee-eenheden moeten eerst „door” een NAVO-territoir alvorens de Middellandse Zee te bereiken. Passagepunten die met betrekkelijk eenvoudige middelen, zoals mijnen, redelijk zijn af te sluiten. In de tweede plaats ontleent het Kola-schiereiland zijn belang aan zijn ligging t.o.v. de Verenigde Staten. Het gebied tussen Nova Zembla en West-Kola over Archangelsk is het belangrijkste passagegebied van de Amerikaanse ICBM's en strategische bommenwerpers. Onlangs hebben Tomas Ries en Johnny Korve, medewerkers van het Noorse instituut voor buitenlands beleid, een studie gepubliceerd getiteld: „Investigating Kola, a study of military bases — using satellite photo's”. Bij hun studie hebben de schrijvers gebruik gemaakt van luchtfoto's, genomen door commerciële satellieten. Die studie heeft de volle omvang van de militaire infrastructuur op Kola aan het licht gebracht. Ik wil u dan ook een overzicht van de belangrijkste elementen ervan niet onthouden. Volgens Ries en Korve zijn op Kola de volgende belangrijke faciliteiten te vinden:

- 2 bases voor nucleair voortgestuwde onderzeeboten, uitgerust met intercontinentale raketten (de zg. SSBN's);
- 2 vliegbases voor lange-afstand strategische bommenwerpers;
- 2 early warning radar sites t.b.v. waarschuwing

Afb. 2 Het Kola-schiereiland in het noordwestelijke TSMA (bron T. Ries)

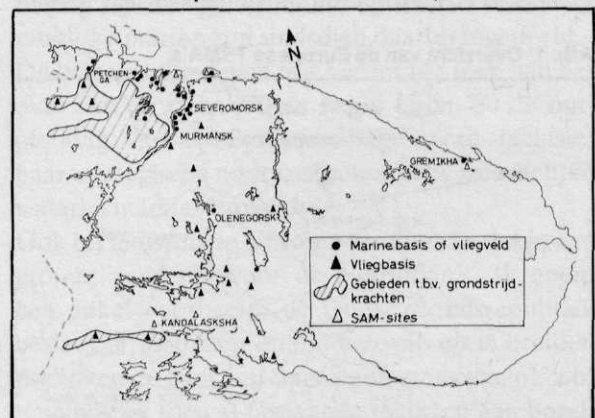
tegen intercontinentale raketten en strategische bommenwerpers;

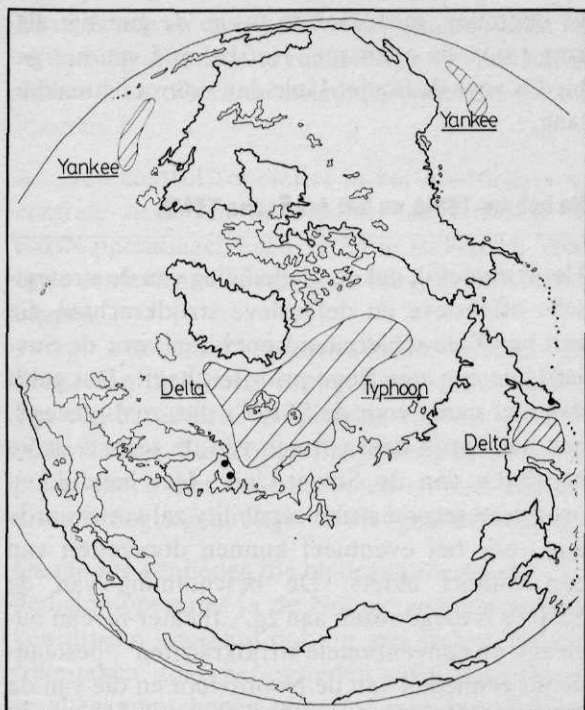
- 7 andere onderzeebootbases;
- 9 bases voor oppervlakte-eenheden;
- 22 grote vliegbases, uitgerust met verharde schuilplaatsen;
- 18 secundaire vliegbases;
- ca. 70 air defense surface-to-air missile sites.
- 2 uitgestrekte gebieden met diverse legerplaatsen t.b.v. grondtroepen.

Voorwaar een vesting die haar weerga in de wereld niet kent. Afb. 3 geeft u een indruk van het gebied. U ziet hier een veelheid van marinebases en vliegvelden, de gebieden t.b.v. grondstrijdkrachten en de SAM-sites.

De strategische nucleaire strijdkrachten, gestationeerd op het Kola-schiereiland, vormen voor de

Afb. 3 De bases op het Kola-schiereiland (bron T. Ries)

Afb. 4 De lokatie van Polyarnyi en Gremikha, de belangrijkste Russische SSBN-bases, en de operatieterrinen (bron T. Ries)

Type	Onderzeeboten	Raketten	Kernladingen
	Kola / Total	Kola / Total	Kola / Total
DELTA IV	2/2	32/32	320/320
TYPHOON	4/4	80/80	720/720
DELTA III	7/14	112/224	789 / 1.568
YANKEE II	1/1	12/12	12/12
DELTA II	4/4	64/64	64/64
DELTA I	9/18	108/216	108/216
HOTEL III	1/1	6/6	6/6
YANKEE I	<u>10/19</u>	<u>160/304</u>	<u>160/304</u>
TOTAL :	39/62	580/944	2174 / 3210
TOTAL %	61%	61%	68%

Afb. 5 De relatieve ontplooiing van Sovjetrussische SSBN's, uitgerust met intercontinentale ballistische raketten, in 1986 (bron The Military Balance 1986/87)

Sovjet-Unie een zeer belangrijke factor in de strategische balans tussen de twee supermachten. Die strijdkrachten zijn voor de SU dan ook van vitaal belang. Dat komt o.m. tot uiting in de plaats die zij hebben gekregen in de Sovjetrussische bevelsstructuur. De eenheden, ingedeeld bij het commando van de strategische raketstrijdkrachten, zijn geplaatst onder het zg. „Supreme high command”, m.a.w.: zij zijn rechtstreeks onder de hoogste politiek-militaire leiding gesteld.

Op die strategische strijdkrachten wil ik thans nog wat nader ingaan.

In de eerste plaats de SSBN's

De SSBN's vormen de „ruggegraat” van de Sovjetrussische „second strike capability”. In verband met het beperkte bereik van de onder water gelanceerde ballistische raketten opereerden de Russische SSBN's in de jaren '60 ver van hun thuisbases. Met de komst van het gemodificeerde SSN-8-wapen in het begin van de jaren '70 is het mogelijk geworden dat de SSBN's opereren in relatief „veilige” thuiswateren, het Arctische gebied en de zee van Ochotsk. In beide gebieden is het relatief eenvoudig de Russische SSBN's te beschermen tegen aanvallen van Westerse oppervlakte- en luchteenheden.

De Westerse onderzeebootdreiging blijft echter voor de Russische SSBN bestaan. Amerikaanse en Britse nucleair voortgestuwde onderzeeboten blijken sinds lang in staat te zijn de Russische SSBN's ook in de relatief „veilige” thuiswateren van de SU op te sporen en te volgen. Dat blijkt o.a. uit een in het midden van de jaren '70 in de New York Times gevoerde discussie over incidenten die zijn ontstaan als gevolg van dergelijke operaties. De SSBN's moeten dan ook verder uitwijken naar operatiegebieden waar het opsporen en volgen, zelfs met geavanceerde onderzeebootbestrijdingssystemen, wordt bemoeilijkt. De keuze valt op het Arctische gebied met zijn diepe wateren. De moderne Russische SSBN's worden dan ook toegerust voor operaties onder het pakijns.

In afb. 4 zijn de twee belangrijkste bases, Polyarnyi en Gremikha, aangegeven van waaruit de Russische SSBN's opereren. Het bestaan van Gremikha is onlangs door satellietfoto's aangetoond. Tevens zijn in afb. 4 de operatieterrinen van deze onderzeeboten aangegeven.

Uit afb. 5 blijkt dat de modernste Russische SSBN's — de Typhoon en de Delta IV — opereren vanaf bases op Kola. Uit het overzicht blijkt tevens dat ca. 61% van het totale aantal SSBN's vanaf Kola opereert; deze zijn uitgerust met 68% van het aantal kernladingen van de totale Russische SSBN-vloot. Daarmee vertegenwoordigt de Russische SSBN-vloot, opererend uit Kola-bases, ca. 70% van de second strike capability en ca. 28% van de totale strategische strijdkrachten van de SU. ▷

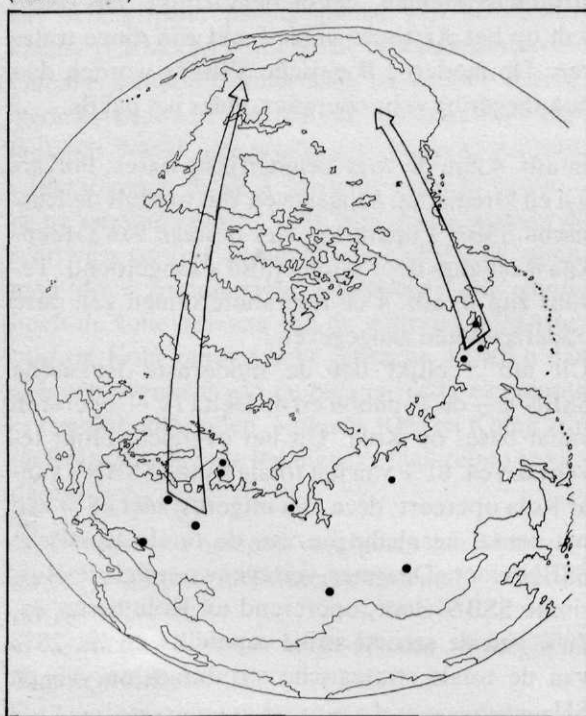
In de tweede plaats een enkele opmerking over de strategische bommenwerpers

De intercontinentale „lange-afstand strategische bommenwerpers” vormen slechts 7% van het totale Russische nucleaire arsenaal. Afb. 6 toont de belangrijkste te vliegen routes van de strategische bommenwerpers. In het zuidelijke en oostelijke gedeelte vijf vredeslokaties, en aan de noordkust zeven zg. forward operating locations die het mogelijk maken het bereik van de vliegtuigen in oorlogstijd te vergroten. Twee ervan zijn op Kola gesitueerd.

Ten slotte wil ik even terugkeren op de ligging van het Kola-schiereiland t.o.v. de vliegroutes van Amerikaanse vliegtuigen en ICBM's. Het is vanzelfsprekend, dat de Sovjet-Unie aan deze luchtdreiging, zoals in afb. 7 geschetst, het hoofd biedt met een uitgebreid luchtverdedigingsstelsel, bestaande uit waarschuwingsradars, jachtvliegtuigen en geleide wapens.

Uit het voorgaande zult u hebben begrepen dat het Kola-schiereiland de afgelopen jaren niet alleen van toenemend belang is geworden voor het uitvoeren van strategische offensieve en defensieve

Afb. 6 De belangrijkste vliegroutes van de Sovjetrussische strategische bommenwerpers voor lange afstand (bron T. Ries)

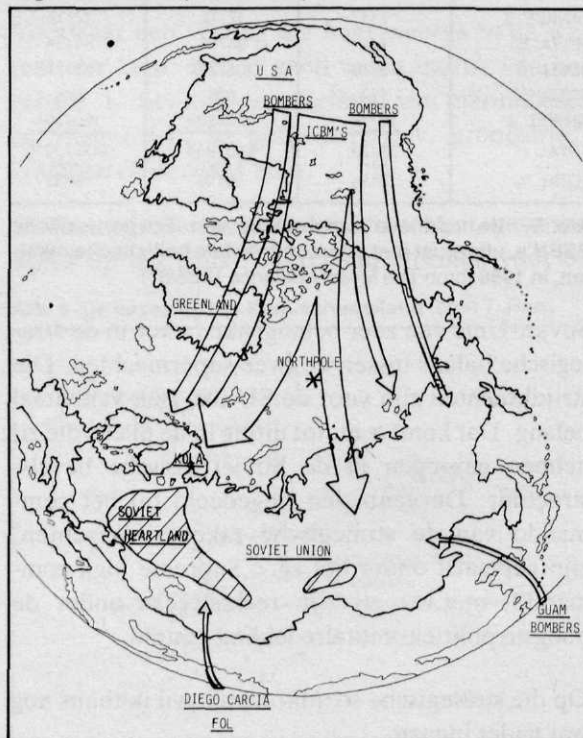
ve operaties, maar ook vanwege de gunstige ligging t.o.v. de open zee. Het behoud van het gebied is voor de Sovjet-Unie dan ook van vitaal belang.

Na het nw-TSMA nu het Arctische TSMA

Het is duidelijk dat de verdediging van de strategische offensieve en defensieve strijdkrachten die van het Kola-schiereiland opereren voor de Sovjet-Unie een zeer hoge prioriteit heeft. Dat geldt dan met name voor de SSBN's die, zoals gezegd, een belangrijk deel vormen van de second strike capability van de Sovjet-Unie. Het beschikken over deze second strike capability zal voorwaarde zijn voor het eventueel kunnen doorzetten van een conflict elders. De bescherming van de SSBN's is toegewezen aan zg. „theater-niveau nucleaire en conventionele strijdkrachten”, bestaande uit eenheden van de Noordvloot en die van de Sovjetrussische luchtmacht.

Het is te verwachten dat deze eenheden hun strategisch-defensieve taak zullen uitvoeren door offensieve operaties. Deze vinden plaats m.b.v. een geëchelonneerde voorwaartse verdediging in de

Afb. 7 Kola en de vliegroutes van de Amerikaanse vliegtuigen en ICBM's (bron T. Ries)

Barentszee en de Noorse zee. Teneinde deze bescherming afdoende te realiseren is te verwachten dat de Noordvloot de volgende operaties zal uitvoeren:

— „sea control”-operaties in het noordelijke en centrale deel van de Noorse zee teneinde de SSBN-operatiegebieden veilig te stellen en Westerse eenheden de toegang tot die gebieden te ontzeggen;

— zg. „sea denial”-operaties in het zuidelijke gedeelte van de Noorse zee, gericht op het ontzeggen van het effectieve optreden van NAVO-eenheden aldaar. Deze operaties zullen hoofdzakelijk plaatsvinden met onderzeeboten en middellangeafstandvliegtuigen, uitgerust met geleide wapens.

De meeste eenheden die bij deze voorwaartse verdedigingsoperaties in de Noorse zee zijn betrokken dragen uiteraard ook bij aan andere belangrijke taken, zoals het optreden tegen Amerikaanse vliegkampschepen uitgerust met aanvalsvliegtuigen, amfibische strijdkrachten ter ondersteuning van landoperaties in Noorwegen en Denemarken en onderzeeboten uitgerust met kruisraketten. Voor deze laatste dreiging zullen de sea-denial-operaties zich moeten uitstrekken tot buiten de Noorse zee. Ten slotte wil ik nog wijzen op een toekomstige ontwikkeling waarin dit gebied mogelijk een belangrijke rol zal spelen. De Sovjet-Unie heeft thans het SSN-21 kruisvluchtwapen — met een bereik van 3000 km — tegen landdoelen in ontwikkeling. Daarmee kunnen zij een ernstige dreiging vormen voor bv. de einddoelen van de aanvoerwegen over zee, zoals Rotterdam, maar ook voor andere landdoelen in West-Europa. Onderzeeboten uitgerust met dit wapen zullen waarschijnlijk voor Europese doelen de Noorse zee als operatiegebied krijgen toegewezen.

Concluderend kan worden gesteld dat het Arctische TSMA van essentieel belang is als operatiegebied voor de verdediging van een belangrijk deel van de Russische second strike capability en voor operaties gericht tegen Westerse vliegkampschepen, amfibische strijdkrachten, en onderzeeboten uitgerust met kruisraketten.

Omdat de Noorse zee ook de springplank is naar de Atlantische Oceaan valt de overgang van het Arctische TSMA naar het Atlantische TSMA niet moeilijk. Het behoeft geen betoog dat bij het uitbreken van een conflict tussen de NAVO en het

Warschau-Pact Centraal-Europa een dominante rol zal spelen.

Om West-Europa te kunnen beheersen is het nodig dat de Russen de herbevoorrading van West-Europa en dus de aanvoer van goederen van Noord-Amerika naar Europa voorkomen. Voor of tijdens een conflict in West-Europa zal de NAVO immers zo'n 1,5 miljoen ton aan goederen over de Atlantische Oceaan moeten transporteren. Maandelijks zullen dan vele duizenden scheepsladingen met voeding, brandstof, munitie, reservedelen enz. nodig zijn om zowel het economische leven als de militaire operaties in West-Europa gaande te houden. Russische maritieme eenheden, voornamelijk afkomstig uit de Noordvloot, zullen daartoe moeten worden ingezet om de herbevoorrading te verstoren. Het is duidelijk dat zulks zal worden uitgevoerd via sea-denial-operaties, die zijn gericht op het ontzeggen van het gebruik van aanvoerwegen over de Atlantische Oceaan.

Deze campagne kan zowel tegen zeetransporten als tegen landdoelen — de begin- en eindpunten van de aanvoerwegen — worden uitgevoerd; de capaciteit voor beide is aanwezig. De intensiteit waarmee deze campagne op de Atlantische Oceaan wordt gevoerd zal in hoge mate worden bepaald door de beschikbaarheid van de middelen.

De vraag rijst of de Sovjet-Unie met haar eenheden uit de Noordelijke vloot in staat is gelijktijdig sea-control- en sea-denial-operaties in de Arctische en Noorse wateren uit te voeren en tevens een *volledige* campagne te voeren tegen de aanvoerwegen over zee. De verwachting bestaat dat de Sovjet-Unie, afhankelijk van de fase waarin het conflict zich bevindt, in staat is een voldoende aantal eenheden, en dan vooral onderzeeboten, in te zetten om met offensieve operaties een ernstige verstoring te veroorzaken in de herbevoorrading van Europa over de Atlantische Oceaan. Bovendien zal dit „commitment” in ieder geval de keuze van de inzet van Westerse maritieme middelen aanzienlijk bemoeilijken. Het wordt in dit verband niet uitgesloten geacht dat in de nabije toekomst de verdere introductie van de Typhoon- en Delta-IV-klasse onderzeeboten, die over een groter arsenaal aan kernladingen beschikken dan hun voorgangers, in samenhang met het zoeken van

bescherming onder de ijskap, minder bescherming zullen vragen van onderzeebootbestrijdingseenheden. Dat zou dan de mogelijkheid bieden de daarvoor bestemde eenheden voor andere taken in te zetten.

Een andere factor van invloed kan worden dat de Sovjet-Unie steeds grotere oppervlakte-eenheden inclusief vliegkampschepen en onderzeeboten bouwt die het mogelijk maken steeds verder van thuisbases te opereren. Alhoewel de onderzeeboten, zoals de met kruisraketten bewapende Oscar-klasse en de nieuwe Akula/Sierra-klasse, in eerste instantie zijn gericht tegen de Amerikaanse vliegkampschepen, wordt het niet uitgesloten geacht dat ze in een later stadium van een conflict worden ingezet tegen bv. zeetransporten die belangrijke eenheden en materieel vervoeren van de strategische reserve voor Europa.

Ook zal de inzet van NAVO-eenheden in het Noorse-zeegebied van invloed zijn. Hoe meer eenheden de NAVO in dit gebied kan inzetten, hoe meer Sovjet-eenheden worden gebonden, m.a.w.: de bescherming van de aanvoerwegen begint dan indirect in de Noorse zee.

Concluderend kan worden gesteld dat het ontzeggen van het vrije gebruik van de aanvoerwegen over zee in het Atlantische TSMA van groot belang is voor het succesvol voeren van een campagne in West-Europa.

Ik kom nu toe aan het westelijke TSMA, waarbij ik een aantal opmerkingen wil maken over de betekenis van Denemarken voor de Sovjet-Unie. Dit TSMA omvat de Centrale sector, het Baltische-zeegebied, Oost-Duitsland en Polen. Denemarken neemt in dit gebied een strategisch belangrijke positie in. Het land is het kruispunt van de verbinding tussen Noord- en Centraal-Europa en tussen de Oostzee, de Noorse zee en de Atlantische Oceaan. Indien de Sovjet-Unie Denemarken in bezit heeft zal zij de NAVO van hieruit het gebruik van de vliegvelden in Zuid-Noorwegen eenvoudiger kunnen ontzeggen.

Zuid-Noorwegen vormt in dit opzicht een belangrijke uitvalsbasis voor de eventuele strijd in Noord-Noorwegen. Bovendien wordt de NAVO de mogelijkheid ontnomen uit Denemarken de Russische strijdkrachten eventueel in de rug aan te vallen. Denemarken is tevens de directe Noordflank van de Centrale sector. Het succes van een

Sovjetrussisch offensief in de Centrale sector hangt dan ook in hoge mate af van het bezit van het Deense grondgebied. Het bezit van Denemarken biedt de Sovjet-Unie tevens een vrije luchtcorridor over de Oostzee. De inzet van Oostzeevlooteenheden en amfibische strijdkrachten zal dan ook een belangrijk deel uitmaken van ondersteunende operaties in dit gebied.

Ik keer nu terug naar het noordwestelijke TSMA, naar Noord-Noorwegen, het gebied dat vandaag centraal staat. Zoals gezegd zal de Sovjetrussische marine trachten een zo ver mogelijk vooruitgeschoven voorwaartse verdediging in het Arctische TSMA uit te voeren. Voor het beheersen van dat zeegebied, resp. het ontzeggen van het gebruik daarvan aan de NAVO, is het verkrijgen van luchtoverwicht van groot belang. De offensieve en defensieve luchtsteun vindt nog grotendeels plaats vanaf luchtbases aan de wal, alhoewel de in aanbouw zijnde 60.000- à 70.000-tons vliegkampschepen die afhankelijkheid in de toekomst zullen verminderen.

Het verkrijgen van een betere uitgangspositie voor het kunnen uitoefenen van succesvolle maritieme operaties in het Arctische TSMA zal dan ook van de Sovjet-Unie een hoge prioriteit krijgen. In dit verband vormt Noord-Noorwegen voor de Sovjet-Unie een obstakel op weg naar de Noorse zee en de Atlantische Oceaan.

Door het bezit van bv. Bodø wordt de afstand tot het operatiegebied met zo'n 1000 km bekort. Dat betekent een aanzienlijke verbetering van het tijdafstandprobleem. Voor een conventionele onderzeeboot scheelt het bv. 50% in de opmarstijd.

De voordelen van havenfaciliteiten en vliegvelden die dicht bij de maritieme operatiegebieden zijn gelegen zijn:

1. een betere uitgangspositie voor sea-control- en sea-denial-operaties in de Noorse zee;
2. een verminderde dreiging tegen het *eigen* achterland;
3. een betere uitgangspositie voor het ontzeggen van vliegvelden en andere infrastructuur in Zuid-Noorwegen.

Het bezit van vliegvelden in Noord-Noorwegen speelt een centrale rol. In dit verband wil ik graag wijlen kolonel Alford, plv. directeur van het IISS, citeren:

Who controls the Norwegian sea depends on who controls the North Norwegian airfields; who controls those airfields depends on who gets there first; who gets there first depends on who controls the Norwegian sea.

Samengevat kan worden gesteld dat de bezetting van de Noordflank door de Sovjet-Unie voor het westelijke TSMA een *direct* en een *indirect* aspect heeft. *Direct* doordat maritieme en luchtstrijdkrachten van het WP in staat zijn Centraal-Europa in de rug aan te vallen. *Indirect* ook omdat het bezit van Noord-Noorwegen voor het uitvoeren van operaties gericht tegen de aanvoerwegen van vitaal belang is om versterking van de Centrale sector te voorkomen.

In wezen is hiermee de samenhang tussen de besproken TSMA's en daarmee tussen de Noordflank en Centraal-Europa gekenschetst en is het strategische belang van de Noordflank voor de Sovjet-Unie aangetoond. Daarmee is mijn eerste vraag beantwoord.

Ik kom nu toe aan de beantwoording van mijn tweede vraag: „Op welke wijze moet de NAVO op deze situatie reageren?”. Ook bij de beantwoording daarvan wil ik een inleidende opmerking maken, en wel over de strategische conceptie van de NAVO. Die is gebaseerd op de strategie van het aangepaste antwoord, met het oogmerk de veiligheid en integriteit van het NAVO-gebied te handhaven en zo nodig te herstellen. Dat wordt primair bereikt door het realiseren van een geloofwaardige afschrikking en het beschikken over een adequate defensie.

Een geloofwaardige afschrikking wordt gerealiseerd door:

- het tonen van een *gezamenlijke* wil tot verdediging tegen elke vorm van agressie;
- door het beschikken over een *herkenbaar vermogen* op elk niveau van agressie een aangepast antwoord te geven;
- ten slotte door het beschikken over de nodige *flexibiliteit*, waardoor het de potentiële tegenstander onmogelijk wordt gemaakt te schatten op welke wijze op een conflict zal worden gereageerd.

Het oogmerk van afschrikking moet dan leiden tot de overweging door de potentiële tegenstander dat het laten overgaan van de crisis in een gewapend conflict in zijn nadeel zal eindigen.

In eerste instantie zal door de NAVO worden ge-

probeerd een conflict te voorkomen door het nemen van een uitgebreide reeks diplomatieke, economische en militaire maatregelen, teneinde de crisis te beheersen en verdere escalatie te voorkomen. Indien de afschrikking heeft gefaald moet worden gepoogd het gewapende conflict op een zo laag mogelijk geweldsniveau te beëindigen.

Als nadere uitwerking van de zojuist geschetste strategie worden de vlootstrijdkrachten van de NAVO ingezet volgens het in 1982 door het NATO Defense Planning Committee goedgekeurde „Concept of Maritime Operations”. Die conceptie voorziet erin de tegenstander zo vroeg mogelijk en zo dicht mogelijk bij zijn uitvalsbasis aan te pakken. U herkent ook hier het uitgangspunt van de zg. voorwaartse verdediging. Daarbij worden de volgende drie principes toegepast.

— *De vergrendeling*. Dat is het vermogen door middel van offensieve acties WP-strijdkrachten te beletten open water te bereiken. Op die wijze wordt de tegenstander geïsoleerd, zijn flexibiliteit wordt beperkt en aan zijn effectiviteit wordt afbreuk gedaan.

— *Verdediging in diepte*. Hierbij worden NAVO-strijdkrachten langs de gehele actielijn geposteerd, waardoor de vijand op elk moment kan worden bedreigd.

— *Behoud van het initiatief*. Dat principe is van belang om een doorzettend conflict op onze voorwaarden op een zo laag mogelijk geweldsniveau te kunnen beëindigen.

De NAVO-conceptie van de maritieme voorwaartse verdediging wordt zowel in crisis- als in oorlogstijd naar geografie in vijf campagnes onderverdeeld:

- de Norwegian Sea Campaign;
- de Battle of the Atlantic;
- de Battle of the Shallow Seas;
- de Battle of the Mediterranean Lifelines;
- de Eastern Mediterranean Campaign.

De Norwegian Sea Campaign en de Battle of the Shallow Seas zijn van belang voor de NAVO-Noordflank. Het resultaat daarvan zal, zoals eerder gezegd, de intensiteit van de operaties op de Atlantische Oceaan beïnvloeden. Beide maritieme campagnes dragen voorts bij tot de verdediging van de Noordflank en de verdediging van West-Europa. ▷

De campagne in de Noorse zee heeft de volgende doelstellingen.

1. Het voorkomen dat de Noordelijke vloot van de Sovjet-Unie kan uitbreken naar de Atlantische Oceaan, die vloot op zee aanvallen, zodat de bevoorradingslijnen van Noord-Amerika naar West-Europa niet worden onderbroken en wordt voorkomen dat landdoelen in West-Europa uit zee kunnen worden aangevallen.
2. Het afslaan van een vijandelijke amfibische landing in Noorwegen.
3. Het voorkomen dat het WP kan beschikken over havens, vliegvelden en andere faciliteiten in Noorwegen.
4. Het verdedigen van Noorwegen tegen aanvallen over land.

De wil tot gezamenlijke verdediging is aanwezig, alhoewel er wel zorgen bestaan. Dat geldt vooral de middelen voor het uitvoeren van de taken. Alhoewel de omvang van de Noorse strijdkrachten gezien het bevolkingsaantal van 4 miljoen op zich relatief groot is, vormen zij substantieel onvoldoende gevechtskracht om het Noorse gebied te verdedigen. De Noorse regering voert ten opzichte van de Sovjet-Unie bovendien een restrictief buitenlands beleid. Geallieerde troepen en nucleaire wapens mogen in vredetijd niet op Noors grondgebied worden gestationeerd. Bovendien gelden er beperkende bepalingen met betrekking tot de omvang van de oefeningen die daar kunnen worden gehouden. Deze door Noorwegen zelf opgelegde beperkingen, men kan ze vertrouwenwekkende maatregelen noemen, worden zorgvuldig gekoesterd, teneinde de politieke spanning in dat gebied zo laag mogelijk te houden. De Deense regering voert een zo mogelijk nog restrictiever beleid. De Deense defensiebijdrage baart de NAVO zorgen.

Dat betekent dat Noorwegen en Denemarken in hoge mate afhankelijk zijn van versterkingen van buitenaf. Plannen daartoe zijn voorbereid.

Ik vertel geen nieuws als ik zeg dat de Noord- en Westeuropese marines het beeld vertonen van een in het algemeen afnemend aantal eenheden. Bovendien wordt er een toeneming geconstateerd in de frequentie en intensiteit van Sovjetrussische marineoefeningen. De snelle en efficiënte wijze

waarop de Russische marineleiding bv. vorig jaar de oefening Summerex 85 heeft gehouden heeft in Westerse maritieme kringen grote indruk gemaakt, en dat geldt dan vooral voor de snelle wijze waarop de Rode vloot heeft getoond zich te kunnen ontplooien.

Ik kom nu toe tot de beantwoording van mijn vraag. Als de NAVO de afschrikking wil doen functioneren zal de Alliantie zich ook in vredetijd herkenbaar en regelmatig moeten ontplooien. Dat zal zich moeten manifesteren in intensieve surveillance-operaties en oefeningen in alle toekomstige operatiegebieden. Eenheden moeten daarbij zichtbaar tonen dat zij in staat zijn aan elke vorm van agressie het hoofd te kunnen bieden, zonder daarbij aan de veiligheidspolitieke stabiliteit in de betrokken gebieden afbreuk te doen. Als de spanning om bepaalde redenen zou toenemen is het tonen van initiatief en besluitvaardigheid van groot belang. Gezien de veiligheidspolitieke zelfbeperkingen die Noorwegen en Denemarken zich zelf hebben opgelegd geldt dit met name voor de eventuele inzet van Amerikaanse en Canadese versterkingen, die een belangrijke voorwaarde zijn voor een goed functioneren van de afschrikking. De NAVO moet, zoals gezegd, door het nemen van een afgewogen aantal politieke, economische en militaire maatregelen enerzijds duidelijk tonen zich te willen verdedigen en daarmee tevens proberen verdere escalatie te voorkomen. Intensivering van de surveillance door versterking van zg. „in place forces” speelt daarbij een belangrijke rol voor een goede afgewogen verdere politieke en militaire besluitvorming. Een goede surveillance zal ook voorwaarden moeten scheppen voor een efficiënte inzet van ter beschikking gestelde eenheden. Hiervoor zijn snel inzetbare en goed geoefende eenheden nodig, uitgerust met adequate onderzeebootbestrijdingswapensystemen, systemen voor de elektronische oorlogvoering, oppervlakte- en luchtverdedigingsgeleide-wapensystemen. Die schepen, vliegtuigen en onderzeeboten zullen in eerste instantie moeten worden betrokken uit de Noord- en Westeuropese marines, te weten Groot-Brittannië, Nederland, de Bondsrepubliek, Noorwegen en Denemarken. Hierin spelen de onderzeebootbestrijdingsvliegkampschepen van de Britse Invincible-klasse, uitgerust met een beperkt aantal luchtverdedi-

gingsvliegtuigen, een belangrijke rol. De eventuele snelle inzet van de UK/NL Landing force en de ACE- en UK Mobile force ronden de initiële Noord- en Westeuropese bijdragen in dat gebied af.

Deze Westeuropese eenheden zullen samen met Amerikaanse maritieme patrouillevliegtuigen en onderzeeboten voorwaarden moeten scheppen om bij het uitbreken van vijandelijkheden het vrije gebruik van de Noorse zee en de Atlantische Oceaan voor de NAVO te behouden. Een belangrijke voorwaarde daarvoor is het bezit van luchtoverwicht in de operatiegebieden. Luchtoverwicht is nodig in gebieden waar sea-control-operaties worden uitgevoerd. Daarin spelen de Amerikaanse carrier-battle-groepen een doorslaggevende rol. Zij behoren dan ook tot de belangrijkste Amerikaanse versterkingen.

Het is te verwachten dat de Amerikaanse marine twee zg. „carrier battle groups” in de Atlantische Oceaan/Noorse zee zal inzetten. Naar mijn oordeel zal de inzet van het grootste deel van de genoemde initiële Noord- en Westeuropese bijdrage in de crisisbeheersingsfase in beginsel moeten worden ingezet in de Noorse zee. Afhankelijk van de ontwikkeling van de crisis, met name de duur ervan, en het resultaat van de intensieve surveillance-operaties zal verdere inzet in de richting van de Atlantische Oceaan en andere gebieden moeten volgen. Ook in tijden van crisis gelden immers de beginselen van vergrendeling, verdediging in diepte en initiatief.

Op deze wijze kunnen de Westeuropese eenheden in coalitieverband, vooruitlopend op versterking van Amerikaanse eenheden, het initiatief nemen door geloofwaardig te anticiperen op Sovjetrussische operaties in die gebieden, en aldus de beoogde afschrikking initieel gestalte geven. Indien desondanks de afschrikking faalt, zal de NAVO over een zodanig vermogen moeten beschikken dat het conflict op haar voorwaarden op een zo laag mo-

gelijk geweldsniveau kan worden beëindigd. Ik kom nu tot mijn afronding.

Samenvattend: ik heb aangetoond

- dat het Noordflankgebied voor de Sovjet-Unie van groot strategisch offensief en defensief belang is;
- dat voor de instandhouding van de belangrijke second strike capability en de onderbreking van de aanvoerwegen naar Europa het tenminste ontzeggen aan de NAVO van het vrije gebruik van de Noorse zee en de aanvoerwegen over de Atlantische Oceaan voorwaarde voor de Sovjet-Unie is voor het voeren van een succesvolle campagne in de Centraaleuropese sector;
- dat om die afschrikking te effectueren het voor de NAVO bij oplopende spanning van essentieel belang is over goed uitgeruste, goed geoefende marinestrijdkrachten te beschikken die in coalitieverband snel kunnen worden ingezet;
- dat initieel vooral Westeuropese marinestrijdkrachten in het Noorse- en Baltische-zeegebied een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de afschrikking door de NAVO;
- dat ten slotte de onzekerheid van de Sovjet-Unie of zij na het uitbreken van vijandelijkheden over de second strike capability kan beschikken, dan wel in staat is het gebruik van de aanvoerwegen naar Europa aan de NAVO te ontzeggen, op evenwichtige wijze bijdraagt aan de afschrikking.

Ik heb aangetoond dat de verdediging van de Noordflank, alhoewel een belangrijke schakel in dat gebied, meer is dan de verdediging van Noord-Noorwegen. Méér nog, de verdediging van de Noordflank is van directe invloed op de verdediging van West-Europa. Ik wil eindigen met een citaat van generaal Sir Anthony Farrar-Hockley (ex-CINCNORTH):

No doubt it is true that if war comes it will not be won in the Northern region. But my belief is and my advice is it could equally be lost there.

Verdediging van de zuidgrens 1914-1918

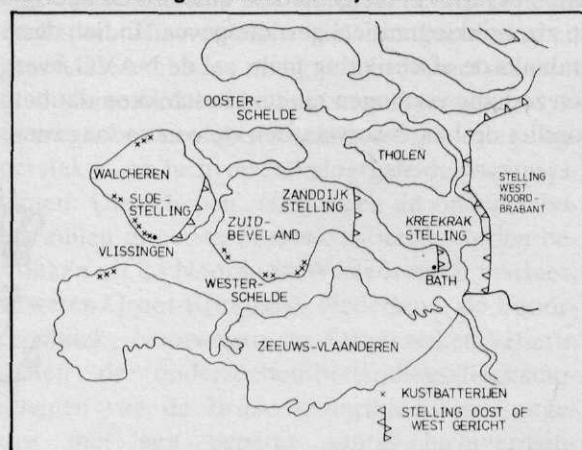
Een aanval op Walcheren was niet het enige waarop men zich voorbereidde. Een andere mogelijkheid was een Duitse aanval op Zuid-Beveland uit Antwerpen, waarna het Duitse leger via dat eiland en Walcheren naar Vlissingen zou doorstoten. De Duitsers zouden op hun weg te maken krijgen met een aantal stellingen „front oost”: achtereenvolgens de Kreekrakstelling bij Bath, de stelling langs het kanaal door Zuid-Beveland (Zanddijkstelling) en de Sloestelling. De stelling langs het kanaal bevatte de strategisch belangrijke spoorbrug bij Vlakte; die zou bij een vijandelijke aanval worden vernietigd. De Sloestelling beschermde het eiland Walcheren en liep van fort Rammekens via Arneuiden naar de noordkust. De militaire kracht van die stellingen moet niet worden overschat. De nadruk lag op de verdediging van Walcheren tegen een aanval uit het westen en het geschut in de oostwaarts gerichte stellingen kon in geval van nood worden overgebracht naar westwaarts gerichte batterijen om Walcheren te beschermen. Een versterking van de oostwaarts gerichte stellingen door het overbrengen van geschut was niet voorzien (zie afb. 4 en 5).

Een aantal delen van Zeeland werd onverdedigbaar geacht. Zeeuws-Vlaanderen zou niet worden verdedigd bij een Duitse aanval uit België. In dat geval beperkte men zich tot het vernielen van tramlijnen en kunstwerken, en zou de Nederlandse troepenmacht via Breskens en Terneuzen, plaatsen met wel enige verdediging, het gebied verlaten. West-Zeeuws-Vlaanderen bevatte de belangrijke kustbatterijen. Die werden van de landzijde wel beschermd, maar konden niet worden omgedraaid om een Duitse aanval over land te bestoken.

Tholen werd evenmin verdedigd. Over de kans dat Tholen, en via dat eiland de provincie Noord-Brabant, gevaar liepen, verschilden Snijders en Van Terwisga van mening. Van Terwisga meen-

de, dat de Entente zich de moeite kon besparen Walcheren en Zuid-Beveland te veroveren als zij snel naar de Duitse aanvoerlijnen wilde doorstoten. De opmars zou dan door de Oosterschelde gaan en de Brabantse wal lag dan dus in de eerste lijn, „welke (. . .) gewoonlijk (echter niet door mij) wordt geacht te liggen in de tweede lijn” ([1] brief Van Terwisga aan Snijders, 4 feb. 1918). Van Terwisga achtte om deze reden een versterking van de „stelling West Noord-Brabant” noodzakelijk, omdat anders de Duitsers wel eens ongevraagd die verdedigingspositie voor ons zouden kunnen gaan verdedigen. Groot-Brittannië zou de Nederlandse mijnen kunnen opruimen, had superieure schepen en vliegtuigen, kon altijd aan gegevens over de vaarwateren komen en kon via de Oosterschelde het Duitse artillerievuur, dat uit België de Westerschelde kon bestrijken, ontlopen. Met deze argumenten poogde Van Terwisga Snijders op andere gedachten te brengen. Snijders meende echter, dat het voordeel van een aanval over de Oosterschelde o.a. teniet zou worden gedaan door een Duitse inval, die zonder twijfel zou volgen op een aanval van de Entente op Zeeland. Snijders bleef bij de opvatting dat voor elke inval

Afb. 4 De stellingen en kustbatterijen in Zeeland

Afb. 5 Een 24 cm ijzer kanon, gebruikt voor de verdediging van de kust en de zeearmen. Dit was het grootste type dat het Nederlandse leger voor de kustverdediging toepaste. Op deze foto, genomen op 6 juli 1917, wordt een 24 cm kanon in het fort De Ruyter van zijn affuit genomen

in Zeeland het bezit van Walcheren essentieel was.

Op de Oosterschelde zorgde een kleine scheepsmacht van de marine voor de verdediging: een pantserdekschip, een pantserboot en enkele lichte vaartuigen. Die scheepsmacht moest door beschietingen de weerstand tegen een aanval uit het oosten op Zuid-Beveland ondersteunen en de wateren tussen Schouwen-Duiveland, Tholen en Sint-Philipsland bewaken. Bij een aanval uit het westen moest men meehelpen een landing op Noord-Walcheren te voorkomen. Als de telegrammen werden verzonden, dat een aanval spoedig mogelijk was, kon de scheepsmacht worden versterkt. Een onderzeeboot zou in geval van een conflict met Duitsland de Zanddijkstelling versterken bij Wemeldinge en drie torpedoboten zouden dat doen bij Hansweert. De scheepsmacht bij Bath bestond uit een pantserboot, een kanonneerboot en een mijnenlegger. In Vlissingen lagen een pantserschip, een pantserdekschip, een kanonneerboot, een mijnenlegger, torpedoboten en onderzeeboten. Op de Westerschelde zouden in dit geval grote schepen de troepenterugtocht uit Zeeuws-Vlaanderen naar Zuid-Beveland moeten beschermen. Als de waarschuwing duidde op gevaar uit het westen moest de commandant in Zeeland de Oosterschelde-scheepsmacht versterken met de „Triton”, een mijnenlegger, en de „Gelderland”, een pantserdekschip, en moesten een pantser- en een kanonneerboot naar de mond van de Westerschelde. Deze acties gingen alle gepaard met het leggen van versperringen, oorlogsbeton-

ning en -verlichting. Om de vloot in Zeeland te kunnen versterken werd in eerste instantie een beroep gedaan op het in de stelling Hellevoetsluis aanwezige varende materieel.

De vraag hoe te reageren bij een vijandelijke aanval werd nog gecompliceerd door een al aangestipte factor: wat doet de tegenstander van de aanval? Als de Entente Zeeland zou binnenvallen, zou Duitsland, dat met zijn kanonnen de Westerschelde kon bestrijken, zeker niet werkeloos blijven toekijken. Ludendorff zelf had op de onvermijdelijkheid hiervan gewezen ([2] dl 145). Ook andersom zou dat niet het geval zijn. Dat Nederland steun van de tegenstander van de aanval nodig had om succesvol te kunnen zijn stond voor Snijders vast. Al in februari 1915 had hij zich tegenover het kabinet in die zin uitgelaten:

Onze macht is zoo beperkt, dat bondgenootschappelijke ondersteuning niet alleen in de hoogste mate welkom zal zijn, maar zelfs onmisbaar moet worden geacht om aan het optreden onzerzijds gegrond vooruitzicht op eene beslissende uitkomst te mogen voorspellen. Meer in 't bijzonder ingeval van een oorlog met Duitsland zal het voor ons van overwegend belang zijn de operatiën zooveel mogelijk buiten onze grenzen te leiden, waaraan echter zonder steun van onze bondgenoten niet zou zijn te denken!

Snijders realiseerde zich echter goed dat die hulp wel eens (te) laat zou kunnen komen: „Denk aan België” ([5] 1/325). De Britse gezant in Den Haag, Townley, rapporteerde dat — hoewel het Nederlandse ministerie van buitenlandse zaken naar buiten toe optimistisch was — de regering wist dat men een invasie nooit zou kunnen weerstaan. Minister Loudon had, in de woorden van Townley, gezegd, dat de Nederlandse soldaat „would render a good account of himself and would hold up a German army longer than is generally supposed”. Een optimistisch geluid, doch geen geluid waaruit een geloof in een Nederlandse militaire zege spreekt ([2] dl 145). Zou Duitsland Nederland ongevraagd te hulp komen, dan moest daartegen geen verzet worden geboden vond Snijders, zelfs niet als Duitse troepen hierbij Nederlands grondgebied zouden betreden. Werd de hulp aangeboden, dan kon die alleen worden aanvaard onder het strikte voorbehoud dat daaraan niet de consequentie van een bondgenootschap werd verbonden. Alleen na toestemming van de opperbevelhebber konden in dit geval Duitse troepen de grens overtrekken. Nederland zou alleen Duits-

land steunen als een Engelse aanval op de Belgische kust zich zou gaan uitstrekken op Nederlands grondgebied. En omgekeerd gold hetzelfde als Groot-Brittannië ter assistentie zou komen bij een Duitse aanval.

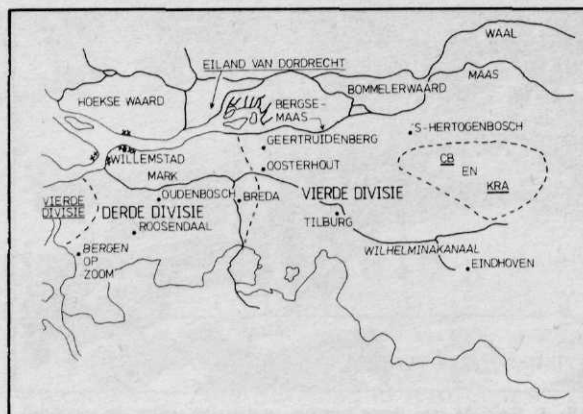
Stelling West Noord-Brabant

In het vorige hoofdstuk is deze stelling al aan de orde gekomen, een verdedigingslinie vanaf de Belgische grens bij Ossendrecht tot aan de mond van de Dintel. Het is vooral Van Terwisga geweest, die bij Snijders op een sterke verdedigingswal „front west” heeft aangedrongen, omdat hij meende, dat eerder hier dan in Zeeland de grote klap zou moeten worden opgevangen bij een aanval uit het westen. Gedurende de gehele mobilisatieperiode heeft Van Terwisga gepleit voor meer financiële middelen om zijn plannen te kunnen realiseren.

In december 1914 maakte de commandant veldleger, Buhlman, al plannen voor een eventuele „concentratie West Noord-Brabant”, een samen-trekken van de divisiegroep Brabant langs de Westbrabantse kust, eventueel nog versterkt met de tweede divisie. Van Terwisga was toen commandant van de derde divisie, de divisie die in West-Brabant de frontpositie innam.

In 1915 begon men serieus, op voorstel van Van Terwisga, de stelling, ook „stelling Woensdrecht-Steenbergse Vliet” genoemd, voor te bereiden. Snijders achtte het in eerste instantie voldoende als de verdediging in handen werd gesteld van de door detacheringen verzwakte derde en vierde divisies, de houwitserafdeling en de cavaleriebrigade. De stelling vormde in zijn ogen toch de tweede linie. Tussen de aanval op Zeeland en die op de stelling zouden enkele dagen verlopen, tijd die kon worden besteed om de verdediging van de stelling te versterken, eventueel met de tweede divisie. Het hoofdkwartier van het veldleger zou in geval van een oorlog met Engeland naar Roosendaal worden verplaatst.

Het volgend jaar kwam de stelling uit het papieren stadium. Ten zuiden van Bergen op Zoom werden loopgraven en ondergrondse onderkomens aangelegd en er werd geschut geplaatst; aan de noordpunt van de stelling werden verkenningen uitgevoerd. Van Terwisga wilde veel verder gaan met

Afb. 6 Globale weergave van de ligging van het veldleger in Brabant in november 1917. Een deel van de vierde divisie ligt in West-Brabant ter versterking van de stelling West Noord-Brabant. De cavaleriebrigade en het Korps Rijdende Artillerie zijn verplaatst van het gebied Breda-Geertruidenberg naar Oost-Brabant. De 10e gemengde brigade is naar Limburg afgemarcheerd. Bij Willemstad zijn de kustbatterijen van de stelling van het Hollands Diep en het Volkerak aangegeven

de inrichting van de stelling dan Snijders, die wel veel wilde voorbereiden, maar meende dat met de uitvoering kon worden gewacht totdat een aanval werkelijk dreigde. Van Terwisga kreeg zijn geld maar mondjesmaat.

In juni 1916 vond een wijziging van de opstelling in Brabant plaats. Het KRA en de cavaleriebrigade werden oostwaarts verplaatst naar de driehoek 's-Hertogenbosch-Helmond-Eindhoven. Het gat in West-Brabant werd gevuld door de terugkeer van de in Zeeland gedetacheerde derde infanteriebrigade in het verband van de derde divisie. Tevens werd een deel van de vierde divisie direct achter de noordelijke sector van de Westbrabantse stelling geplaatst, daar waar aanvankelijk de cavaleriebrigade de stelling verdedigde (zie afb. 6).

In augustus 1917 drong Van Terwisga weer sterk bij Snijders aan op meer geld „omdat in de verhouding tot de Entente een zekere spanning is ontstaan”. Ook de kans op preventieve Duitse acties achtte hij verhoogd. Aandringen bleef ook hierna echter nog nodig; steeds opnieuw moest Van Terwisga wijzen op het gevaar van een zwakke stelling.

Mocht ik mij in de waardering van den toestand vergissen, dan moge ik mij aanbevelen houden te vernemen hoe de toestand dan door de Regeering wèl wordt ingezien . . .

schreef hij enigszins vertwijfeld. In de marge van die brief tekende Snijders aan: „Hieromtrent kan

ik den cv niet inlichten. De Regeering zwijgt!" ([1] brief Van Terwisga aan Snijders, 1 nov. 1917).

Intussen werd wel aan de stelling gewerkt, al bereikte men niet de sterkte die Van Terwisga nodig achtte. Met name het zuidelijke deel werd ingericht. Over het verloop van het noordelijk deel bestond lang verschil van opvatting; in ieder geval moest worden aangesloten op de stelling van het Hollands Diep en het Volkerak. Tevens werd, echter pas in 1918, gedetailleerder dan voorheen besloten welke troepen welke sectoren zouden verdedigen. In het geval „K.O.", dus een aanval door de Entente, verdedigde de vierde divisie het noordelijke en de derde divisie het zuidelijke stellingvak. Als reserve lagen delen van die divisies en de cavaleriebrigade hierachter. Eventueel zou de tweede divisie weer dáárachter kunnen worden gelegerd, ten westen van Breda. De verplaatsing van het hoofdkwartier naar Roosendaal achtte men minder waarschijnlijk, maar niet uitgesloten. Zou de Entente door de stelling breken, dan zou nog slechts passieve weerstand worden geboden via de „stelling Oost Noord-Brabant", ten oosten van Eindhoven. Verkenningen voor het inrichten van een weerstandslinje in dat gebied begonnen pas in de zomer van 1917. Van een Peelstelling kan men in de Eerste Wereldoorlog dus nog niet spreken, hoewel verkenningen in de Peel al in 1907 waren gedaan, om te bekijken hoe een Duitse doortocht door Limburg en Oost-Brabant zou moeten worden opgevangen.

Het geval O.P.O. (oostelijke provincies ontruimen) en de bruggen

Gedurende de gehele oorlog moest ook rekening worden gehouden met een Duitse aanval op Nederland via de oostgrens, of zelfs via zuid- en oostgrens tegelijkertijd. Om binnen het bestek van het artikel te blijven, zal hier alleen worden ingegaan op de verdediging van Limburg.

Angst aan Nederlandse zijde voor een Duitse neutraliteitsschending in Limburg bestond al lang. Het strategische belang van Limburg bij een Duitse opmars door België naar Frankrijk was evident. Men denke hierbij bv. alleen maar aan het von Schlieffenplan, waarover al veel is gepubliceerd [8] [9]. De Duitse legerleiding koos echter in 1914 voor een opmars ten zuiden van Limburg. De Ne-

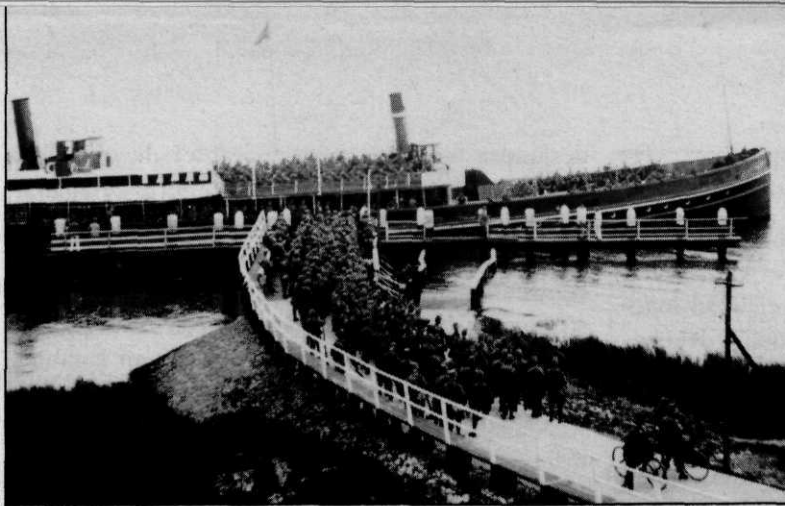
derlandse planners moesten echter de mogelijkheid van een Duits leger door Limburg, hetzij aanvallend richting België, hetzij terugtrekkend richting Duitsland, onder ogen blijven zien. Men concentreerde zich hierbij op de Maasovergangen, de strategisch belangrijkste en waardevolste punten van de provincie. Het grondgebied van Limburg achtte men onverdedigbaar; voorkomen moest worden dat de vijand verder het land kon binnendringen dan Oost-Brabant en Zuidoost-Gelderland.

Voor de opstelling in Brabant betekende concentratie in het geval „O.P.O." een samentrekken van de vierde divisie in de Langstraat en van de tiende gemengde brigade in 's-Hertogenbosch. De laatste zou hierna terugtrekken op Laren, Soest en Amersfoort. Het hoofdkwartier van het veldleger zou in dat geval naar Geertruidenberg gaan. De derde divisie zou ook noordwaarts trekken, waarbij het negende regiment infanterie van de vierde divisie, dat achter het noordelijke deel van de „stelling West Noord-Brabant" lag, in het verband van de derde divisie kon worden opgenomen. Via Willemstad kon worden overgestoken naar de Hoekse Waard (afb. 7).

Bij de bruggen van Venlo, Roermond en Maastricht kwamen bewakingsdetachementen, die zowel een oostwaartse als een westwaartse verdediging moesten opbouwen. Dekkingsdetachementen op de bruggen waren belast met de bescherming van de voorbereiding en uitvoering van het werk van de vernielingsdetachementen van de ge-

Afb. 7 De rivierovergangen, die moesten worden verdedigd en waarover het veldleger eventueel zou kunnen terugtrekken

Afb. 8 Koningin Wilhelmina, altijd zeer geïnteresseerd in legeraangelegenheden, bezocht op 25 mei 1916 de stelling van het Hollands Diep en het Volkerak. Voor deze gelegenheid werd het overzetten van troepen via het veer Willemstad-Numansdorp geoefend. Bij een vijandelijke inval zou o.a. op deze wijze een deel van het veldleger en van de bezetting van de stelling posities moeten inrichten aan de zuidkant van de Hoekse Waard om de „vesting Holland” te verdedigen

nie. Behalve die troepen hadden de steden bij de bruggen garnizoenen, maar die stonden geheel los van de detachementen, die volgens eigen instructies werkten. Voor vernieling waren ingericht de bruggen te Maastricht, Roosteren, Roermond, Buggenum, Venlo, Gennep en Mook. De grensbewaking was in handen van de landweer.

Het grootste deel van het veldleger lag in Brabant. Bij een aanval, zo besepte men, was de kans dat er moest worden teruggetrokken op de vesting Holland, zeer groot (afb. 8). Dat maakte het belang van de bruggen, die Brabant met de rest van Nederland verbinden, duidelijk. Twee gehele divisies konden zich alleen maar in veiligheid brengen, als er voldoende overgangen over de Maas waren, de vijand kon alleen maar worden tegengehouden als die overgangen werden vernietigd. De eerste maatregel om dit probleem op te lossen, was het geschikt maken voor vervoer van troepen en voertuigen van de spoorbruggen bij Culemborg, Zaltbommel, Hedel en Moerdijk. Tevens werden pontonbruggen neergelegd bij Keizersveer, Drongelen en Zaltbommel, en een schipbrug bij Hedel. De andere overgangen waren bij Ravestein, Nijmegen en Heusden. Bij Drongelen en Keizersveer werden nog tijdens de mobilisatie de pontonbruggen vervangen door vaste bruggen. Dit alles, het geschikt maken voor auto's en het vernielen van bruggen, was het werk van de genie. De bescherming was in handen van de infanterie.

Strategische discussie

In het laatste oorlogsjaar bereikte de discussie tussen de regering, de opperbevelhebber en de commandant veldleger over de te volgen strategie een hoogtepunt.³ Sinds het uitbreken van de oorlog was het gevaar dat Nederland bij gevechtshand-

lingen betrokken zou raken, nimmer groter dan in 1918, het jaar van de zand- en grindkwestie⁴, het jaar waarin het westelijke front langzamerhand naar het noorden schoof en het jaar waarin zowel bij de Entente als bij de Centralen de opvatting heerste, dat het „nu of nooit” was. De kans dat, bij de afweging hoe de oorlog door een beslissend offensief te beëindigen, de eerbiediging van de Nederlandse neutraliteit nog een factor van doorslaggevend belang zou zijn werd kleiner.

Nederland zou tegen iedere schending van de neutraliteit gewapenderhand weerstand bieden, aldus al jarenlang de gevolgde politiek. Aan het eind van de oorlog werd de vraag van belang of Nederland een kans had een invasie te weerstaan. Al in 1915 had Snijders gezegd:

Tegenover honderdduizenden boezemt ons veldleger te weinig gezag in . . .

en in 1917 stelde hij dat als de neutraliteit zou worden geschonden, Nederland niet zou kunnen overleven tenzij meteen een bondgenootschap aangaan zou worden met de tegenstander van de schender, anders „is het (. . .) met ons volksbestaan gedaan” ([5] 2/2807; [1] brief Snijders aan BZ, 7 april 1915). Wat Snijders van het kabinet wilde was een duidelijke richtlijn: zou de andere staat, die niet schendt, automatisch onze bondgenoot worden? Snijders vond dat zonder meer

³ Over de crises tussen Nederland en de strijdende mogendheden, en over de verschillen van opvatting tussen Snijders en het kabinet, alsmede Snijders' vermeende pro-Duitse gezindheid uitgebreider: C. T. de Jong — De Nederlandse neutraliteit tijdens de Eerste Wereldoorlog. *Tijdschr. v. Geschiedenis* (1925)257.

⁴ De zand- en grindkwestie speelde van september 1917 tot mei 1918 en ging over Britse bezwaren tegen doorvoer van Duits zand en grind door Limburg, dat voor militaire doeleinden in België zou worden gebruikt (zie uitgebreider o.m.: C. Smit — *Nederland in de Eerste Wereldoorlog* (1899-1919) dl 3. Groningen (1972):

noodzakelijk, het alternatief was in zijn ogen strijden tegen twee partijen, omdat de andere partij zeker het Nederlandse grondgebied niet zal *blijven* respecteren, en het zal gebruiken om de aanval af te slaan. Wat was méér tegenstrijdig met het eigenbelang van Nederland dan de kans te lopen op twee fronten te moeten vechten?!

Het kabinet bleef echter bij zijn standpunt dat iedere schending van het grondgebied militair zou worden beantwoord. Op geen enkele wijze wilde men het strikte neutraliteitsstandpunt verlaten. Snijders zou tijdig worden geïnformeerd over zijn taak bij schendingen van die neutraliteit. De beslissing over het al of niet aangaan van een bondgenootschap achtte men van politieke aard, die pas kon worden genomen, als een invasie (bijna) zeker was. Slechts over één eventualiteit sprak het kabinet zich duidelijk uit. Als vreemde troepen zich weigerden te laten internen:

... kan de hulp der tegenpartij worden aanvaard. De aanvaarding van die hulp zou voor de Regeering echter op zich zelf niet de betekenis hebben van het aangaan van een bondgenootschap.

Snijders' reactie op het regeringsstandpunt was enigszins bitter maar ook duidelijk:

Maar wat moet ik dan doen? De Regeering weet nu, dat ik niet vecht tegen beide partijen. ([5] 2/4194; 2/2851)

De standpunten waren ingenomen toen het laatste oorlogsjaar begon. In april 1918 barstte het Duitse offensief in Noord-Frankrijk los, dat Van Terwisga drie jaar eerder al had voorzien (Snijders' reactie: „Hindenburg heeft blijkbaar den cv stiekem in de kaart gekeken”) en Van Terwisga voorzag nu de mogelijkheid dat de Entente, thans inclusief de Verenigde Staten, op dit offensief zou reageren met een krachtige tegenaanval over Nederlands grondgebied ([1] brief Van Terwisga aan Snijders, 26 april 1918). Voor een Duitse inval was hij minder bang, ondanks de zand- en grindkwestie en „gerammel met wapenen aan onze Oostgrens”. Het enige wat Duitsland in zijn ogen wilde, was een sterk maar neutraal Nederland, dat de Entente geen toegang verleende. De commandant achtte het Nederlandse leger sterker dan in 1914, misschien onvoldoende rekening ermee houdend dat de eventuele tegenstander één voordeel had: krijgservaring. Van Terwisga kwam ook met de mogelijkheid van verdediging buiten de landsgrenzen. Delen van het veldleger zouden in België

(spoorweg)verbindingen kunnen vernielen, zo de kans op een Duitse grensoverschrijding uit het zuiden verkleinend. Tevens zou dit de Entente de mogelijkheid bieden Nederland rechtstreeks te hulp te komen. Snijders had echter zijn twijfels over de kracht van Groot-Brittannië; de Entente zette immers alles op alles in Frankrijk. Snijders had daarin gelijk. Engeland bezat in april 1918 de middelen niet meer om Nederland massaal te hulp te komen, hoewel „plan S”, een „expeditionary force” van de Entente naar Walcheren, wel klaar lag ([2] dl 145). Van Terwisga meende, dat de strategie van terugkeer achter de grote rivieren hulp door de Entente veel minder waarschijnlijk maakte,

... want dan zouden de Duitsers gereed vinden de stellingen waarin zij de Entente kunnen beletten in Noord-Brabant door te dringen.

Een aanval uit het oosten zou, volgens Van Terwisga, door het vernielen van verbindingen en het inzetten van een grote troepenmacht in ieder geval sterk kunnen worden vertraagd.

Van Terwisga zag het Nederlandse leger tot meer in staat dan Snijders, maar Van Terwisga hield veel minder rekening met wat de politieke leiding zou toestaan. Snijders' pessimisme was voor een deel gebaseerd op de beperkingen, die hem van regeringswege werden opgelegd in het uitwerken van zijn strategie. Snijders zag dat Van Terwisga's idee van offensieve verdediging in België, die daar zou moeten leiden tot een opstand, niet meer was dan een „krasse utopie”. Van Terwisga bepleitte een actieve verdediging, waarbij de Entente, via Zeeland of Zuid-Holland, Nederland zou steunen.

Maar hij zag ook wel dat de grote aantallen verlopen de gevechtskracht aantastten, evenals de grote materiële tekorten dat deden. Een regelmatig terugkerende opmerking aan het einde van zijn brieven was:

*Ten slotte moge ik aanteekenen dat geen enkele operatie — noch in de-
fensieven noch in offensieven zin — mogelijk is wanneer de troep niet in
het bezit is van gasmaskers en verdere benodigdheden voor den moder-
nen strijd (Snijders: Juist maar die hebben wij niet).* ([1] brief Van Ter-
wisga aan Snijders, 29 april 1918)

Wapenleveranties van buitenaf zouden dat moeten goedmaken. Toch . . .

*... bij eene energieke bevelvoering en een opgewekten geest in den
troep, beide gerugsteund door de geestkracht, den moed en het zelfver-*

trouwen des volks, acht ik (Van Terwisga) eene hardnekkige verdediging van het hart des lands, niet alleen mogelijk, doch zelfs zeer waarschijnlijk.

Een Duitse invasie bleef Van Terwisga onwaarschijnlijker achten dan een noodstoot van de Entente via Nederland naar Duitsland, om Duitsland de genadeslag te geven. Zo'n aanval beletten was volgens Van Terwisga noodzaak, aangezien anders Duitsland die taak in zijn eigen belang van ons zou overnemen ([1] brief Van Terwisga aan De Jonge, 15 mei 1918).

Intussen was het verschil van opvatting tussen Snijders en de regering, en dan vooral de nieuwe minister van oorlog, De Jonge, geëscaleerd. De mogelijkheid in april 1918, dat een gewapend conflict met Duitsland zou uitbreken, had Snijders ertoe bewogen de minister nogmaals mededeling te doen van zijn reeds vele malen geuite opvatting, dat in de huidige omstandigheden een Duitse aanval niet succesvol zou kunnen worden weerstaan. Hulp van de Entente zou waarschijnlijk te laat en te gering zijn. De overmacht aan mensen en materieel van Duitsland was te groot. Daarbij kwam, dat de Nederlandse verdedigingskracht pas op maximale sterkte kon komen als alle verlofgangers weer in de legerverbanden zouden zijn opgenomen — een tweede mobilisatie die 5 à 6 dagen zou duren — en de inundaties gereed zouden zijn.

Voor dit laatste waren ten minste twee weken nodig. De minister vatte die mening op als zou de opperbevelhebber alle geloof in de zaak hebben verloren en verloor meteen alle vertrouwen in hem. De crisis die hierdoor in mei ontstond werd bezworen door krachtig optreden van Koningin Wilhelmina, die Snijders niet wilde zien vertrekken, en de overweging bij De Jonge dat, als hij zou opstappen, zeven ministers met hem mee zouden gaan, aldus een kabinetscrisis veroorzakend vlak voor de voor juli geplande verkiezingen.

Vanaf de zomer van 1918 werd door het Nederlandse kabinet en legerleiding alleen nog serieus rekening gehouden met een plotselinge Duitse aanval, waartegen Nederland zich uitsluitend met steun van de Entente zou kunnen weren. Daarom waren toen contacten, zij het zeer voorzichtige, over militaire steun met Engeland mogelijk, nog voordat een Duitse inval metterdaad dreigde ([5]

3/5084). In zijn laatste strategische beschouwingen kon Snijders dus volstaan met alleen op deze eventualiteit te anticiperen. Hij verwachtte dat, als Duitsland zou binnenvallen, zulks massaal zou gebeuren met als voornaamste doel de kust in handen te krijgen. De Nederlandse verdediging moest dus erop zijn gericht de vestiging Holland, en vooral de kust en Amsterdam, zo lang mogelijk in handen te houden. Uit België zou het Duitse leger via Brabant en Zuid-Beveland op Vlissingen kunnen aansturen, gecombineerd met een aanval over de Schelde vanuit Antwerpen. Deze opmars moest door de stellingen in Zeeland en door mijnen in de Westerschelde worden gestuit. Een andere mogelijkheid zou een Duitse opmars via Brabant en Tholen—Schouwen-Duiveland zijn, waarop Nederland de verdediging op de Oosterschelde moest concentreren. Tegelijkertijd hoopte Snijders dat de Entente de verdediging van Zeeland zou ondersteunen, o.a. door de havens aan de Belgische kust te blokkeren. Het veldleger zou moeten concentreren in noordelijk Noord-Brabant, zodat snel, indien noodzakelijk, achter de grote rivieren verdedigingslinies konden worden opgebouwd. Hoewel in eerste instantie achter de Mark en het Wilhelminakanaal de vijandelijke opmars kon worden tegengehouden, moest vernietiging van het veldleger worden voorkomen, en dat kon slechts door terug te trekken. Het veldleger moest rekenen op Duitse aanvallen zowel uit het zuiden, als uit het oosten, via Limburg of via Nijmegen en de Betuwe ([5] 3/5162). De verdediging tegen een Duitse opmars door Gelderland valt echter buiten het bestek van dit artikel.

Slobeschouwing

De internationaal-politieke en strategische situatie in Europa legde Nederland een neutraliteitspolitiek op. De oorsprong van die situatie lag reeds in de 18e eeuw. Aansluiting bij één van de machtsblokken zou het einde van de Nederlandse onafhankelijkheid of van het koloniale rijk betekenen.

De bestudering van de vraagstukken die betrekking hebben op de verdediging van de drie zuidelijke provincies biedt zicht op belangrijke aspecten van de Nederlandse gewapende neutraliteit, zoals die onaantastbaar leidraad was van de Nederlandse buitenlandse politiek tot 1940.

Als eerste blijkt hoe politieke verlangens en militaire vereisten botsten. De politiek meende dat men alleen met handhaving van een front naar drie zijden en een volstrekt stilzwijgen, ook binnenskamers, over een eventueel bondgenootschap op het wankel koord van de neutraliteit kon blijven balanceren. Snijders' taak werd daarvoor zeer moeilijk. Wat in zijn ogen militair noodzakelijk was, kon hij niet uitvoeren. Het ontbrak aan duidelijke richtlijnen over de positie van Nederland bij een schending van de neutraliteit en Snijders' middelen werden verzwakt door het in zijn ogen overmatig veel verlenen van verloven. Dat hierdoor een gespannen relatie met zijn politieke superieuren ontstond, kan niet verbazen. Ten tweede de factor van de geloofwaardigheid. Een gewapende neutraliteit is alleen te handhaven met een geloofwaardige verdedigingsmacht. Snijders heeft zich ingespannen die in Zuid-Nederland te creëren, omdat dat gebied ongetwijfeld bij een aanval door Duitsland of Groot-Brittannië slagveld zou worden, vanwege het strategische belang van Zeeland en de Limburgse Maasovergangen, en omdat het toegangsweg was tot zowel het Duitse achterland als de Vesting Holland. Het was vooral belangrijk een preventieve aanval te voor-

komen, met als argument dat de Nederlandse verdediging ongeloofwaardig was.

Ten derde de rol van het veldleger. Met deze, in 1907 opgerichte mobiele verdedigingsmacht, die ook tot het offensief in staat was, moest buiten de vesting Holland de vijand worden weerstaan. Dat in militaire kringen algemeen werd gedacht — tot 1940 toe — dat dit zonder bondgenoot een onmogelijke opdracht was, wordt in de jaren 1914-18 duidelijk bevestigd; evenals de discrepantie tussen de middelen en de opdracht die het leger had, en de mogelijkheden die het leger van de politiek kreeg om de taak uit te voeren.

In de Eerste Wereldoorlog is de Nederlandse verdediging niet op de proef gesteld. Een neutraal Nederland leverde de strijdende mogendheden economische voordelen en de opening van een nieuw front was een te zware prijs en kostte te veel middelen ten opzichte van de militaire voordelen. De grote mogendheden, pro's en contra's afwegende, besloten de Nederlandse neutraliteit te sparen, maar dat het evengoed anders had kunnen gaan lijkt een niet zo gewaagde veronderstelling. Het gebeurde echter niet, met als gevolg de continuïteit van de Nederlandse gewapende neutraliteit tot 10 mei 1940.

Literatuur

1. *Archief Generale Staf Koninklijke Land- en Zee-macht*. Alg. Rijksarchief, Den Haag (inv. nr 2.13.15).
2. C. Smit — Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1848-1919. *Rijks Geschiedkundige Publicatiën*. Den Haag (1961-1974)(106, 109, 128, 137, 145, 146).
3. W. E. van Dam van Isselt — De wijziging van de landweerwet. *Onze Eeuw* (1912)201-231.
4. J. M. J. H. Lambooy — Beschouwingen over mobilisatie en mobilisatiedekking. *Org. Ver. Beoefening Krijgswetenschap* (1909/10)441-508.
5. *Archief Algemeen Hoofdkwartier*. Centraal Archief Depot Ministerie van Defensie, Den Haag.
6. *Archief Commandant 1, 2, 3 en 4 Legerkorps*. Alg. Rijksarchief, Den Haag (inv. nr 2.13.19).
7. *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal* (1914-1915)1652-53.
8. J. A. Fortuin — Nederland en het Schlieffenplan. Een onderzoek naar de positie van Nederland in het Duitse aanvalsplan voor de Eerste Wereldoorlog. *Mil. Spect.* 149(1980)(1)21.
9. *Mil. Spect.* 94(1925)35, 48, 220, 281, 319, 337.

VOORTS:

Archief Hoofdkwartier Veldleger. Alg. Rijksarchief, Den Haag (inv. nr 2.13.16).

Archief Stellingen forten en vestingen 1812-1941. Alg. Rijksarchief, Den Haag (inv. nr 2.13.20).

D. van den Berg — *Cornelis Jacobus Snijders (1852-1939)*. Den Haag (1949).

N. Bosboom — *In moeilijke omstandigheden, augustus 1914 - mei 1917*. Gorinchem (1933).

Honderdvijftig jaar Generale Staf 1814-1964. Den Haag (1964).

W. Klinkert — Internering van vreemde militairen in Nederland gedurende de Eerste Wereldoorlog. *Mars in Cathedra* (1987)(71)2447.

J. Kooimans (ed) — *De Nederlandsche strijdmacht en hare mobilisatie in 1914*. Purmerend (1915).

J. W. M. Schulten — Nederland neutraal? *Mil. Spect.* 149(1980)(5)195.

C. J. Snijders — Nederland's militaire positie gedurende den wereldoorlog. *Mil. Spect.* 92(1923)(9)536.

F. J. A. van Meeteren

kapitein-arts

Geneeskundige behandeling bij chemische oorlogvoering

In november 1983 werd de wereld opgeschrikt door berichten uit Iran, dat haar troepen in de zg. Golfoorlog door Irak werden bestookt met chemische strijdmiddelen. In maart 1984 konden deze berichten worden bevestigd door een speciaal team van de VN. Uit dat incident blijkt weer eens te meer dat, sinds het eerste gebruik van strijdgassen in de Eerste Wereldoorlog, de dreiging van die middelen nog niets aan actualiteit heeft ingeboet.

Zelfs in vreedstijd dient men als gevolg van de mondiale industrialisering rekening te houden met ongevallen, waarbij grote hoeveelheden chemische stoffen vrijkomen. De afschrikwekkendste voorbeelden daarvan zijn de giframpen van Seveso en Bhopal. Voor de medische dienst is het van belang te weten, hoe groot de dreiging van chemische wapens bij een eventueel conflict metterdaad is en of wij met de huidige middelen in staat zijn gaszieken en gasgewonden effectief te behandelen.

Historisch overzicht

De eerste inzet van chemische strijdmiddelen vond plaats aan het oostfront tijdens de Eerste Wereldoorlog. Op 31 januari 1915 werden Russische troepen door Duitse artillerie bestookt met 150 mm traangasgranaten, gevuld met xylyl en benzylbromide. In maart 1915 werden aan het westelijke front Franse troepen bij Nieuport eveneens bestookt met traangasgranaten. De resultaten van die beschietingen waren zo minimaal, dat ze nauwelijks de aandacht trokken. Op 22 april 1915 om 17.00 uur werd door Duitse troepen bij Ypres uit 6000 gascilinders 150 ton chloorgas over een 7 km lang front uitgestort op geallieerde troepen; dat zorgde onmiddellijk voor een enorme verwarring. De reactie van geallieerde zijde kwam zeer snel. Binnen drie maanden sloeg de British

Expeditionary Force terug, door bij Loos uit 5100 cilinders 140 ton chloorgas los te laten over een frontlengte van 10 km. Tevens werd, vooral van Engelse zijde, veel aandacht besteed aan beschermende maatregelen voor de troepen. Bij een Duitse aanval op 1 mei 1915 waren Engelse troepen reeds voorzien van een, weliswaar primitieve, bescherming in de vorm van een soort tampon, die voor neus en mond werd gebonden. De volgende stap was het ontwikkelen van een soort „helm” vervaardigd van wol en geïmpregneerd met een mengsel van thiosulfaat, bicarbonaat, soda en glycerine; die „helm” werd bij een gasaanval over het hoofd getrokken. Deze helm en verbeterde versies (P-, PH- en PHG-helmets) bleven in gebruik tot medio 1916. Van februari 1916 af werden de Britse troepen geleidelijk voorzien van gasmaskers. Het filter van de eerste versie was nogal fors uitgevallen. Met zijn inhoud van een liter werd het in een soort buidel onder de rechter arm meege dragen. Filter en masker waren door een flexibele slang met elkaar verbonden. In het midden van 1916 verving men dit model door een handzamere versie met een kleiner filter. Het bleek het beste gasmasker te zijn van alle varianten die door de diverse strijdende partijen werden ontwikkeld. Frankrijk en Duitsland hadden bij de constructie van het masker voor een andere conceptie gekozen: zij plaatsten de filterbus op het gasmasker zelf. Duitsland had bovendien de grote handicap dat het rubber, nodig voor de vervaardiging, in onvoldoende mate beschikbaar was. Men was daardoor gedwongen maskers uit leer te vervaardigen. Gedurende de Eerste Wereldoorlog werden door Duitsland en de westelijke geallieerden 157.000 ton verstikkende strijdgassen en 11.000 ton mosterdgas ingezet. In het begin geschiedde de inzet hoofdzakelijk met behulp van cilinders, uitgezonderd het vroege Duitse experiment met traangasgranaten. Later werd ook gebruik gemaakt van

mortieren, gasgranaten en door Groot-Brittannië van de zg. Livens-drums. Het gebruik van gasgranaten stelde de artillerie aanvankelijk voor problemen. Men moest in staat zijn grote hoeveelheden granaten met een hoge vuursnelheid te kunnen verschieten om een effectieve gasconcentratie te kunnen opbouwen.

De vraag hoeveel slachtoffers de inzet van chemische middelen in de Eerste Wereldoorlog heeft geëist is niet eenvoudig te beantwoorden. Als gevolg van de slecht bijgehouden statistieken lopen de getallen nogal uiteen. Als wij ons beperken tot het westelijke front, kunnen wij aannemen dat ongeveer 500.000 mensen zijn omgekomen ten gevolge van oorlogsgassen. Vooral de inzet van mosterdgas eiste zeer veel slachtoffers. Dit getal is relatief laag als wij uitgaan van ca. 15 miljoen slachtoffers aan het westelijke front gedurende de gehele oorlog.

Na de Eerste Wereldoorlog werd een poging gedaan deze strijdmiddelen voor altijd van toekomstige strijdtoneelen te bannen. Dat kwam tot uiting in de vorm van het Geneefse protocol van 17 juni 1925, dat zich uitsprak tegen onderzoek, ontwikkeling, productie en inzet van chemische wapens. Desondanks ging men door met onderzoek op dit gebied. In 1936 werd door IG Farben het eerste zenuwgas, Tabun, gesynthetiseerd. Gedurende de Tweede Wereldoorlog is de inzet van chemische middelen door beide partijen diverse malen overwogen. De angst voor massale vergelding op de burgerbevolking verhinderde de inzet ervan. Aangezien zowel Duitsland als de geallieerden konden bogen op een aanzienlijke voorraad oorlogsgassen, was die angst volkomen gerechtvaardigd. Duitsland beschikte bij de capitulatie in 1945 over 62.000 ton aan chemische middelen, waaronder 12.000 ton zenuwgas. De voorraden bij de geallieerden waren nog groter: alleen al de Verenigde Staten hadden 140.000 ton in hun arsenalen. Tevens werden gedurende de oorlog nog twee nieuwe zenuwgassen ontdekt: Soman en Sarin.

Ondanks het Geneefse protocol zijn chemische strijdmiddelen sinds 1925 bij diverse gelegenheden ingezet. Enkele voorbeelden: Italië tegen Ethiopië, in 1935; Japan tegen China, van 1939 tot 1943; Egypte tegen Jemen, van 1963 tot 1976; Vietnam tegen Cambodja en Laos, van 1975 tot 1981; waarschijnlijk door de Sovjet-Unie in Afghanistan en tot slot door Irak tegen Iran.

Hebben de NAVO-strijdkrachten na de Tweede Wereldoorlog weinig of geen aandacht geschonken aan een chemisch-wapenarsenaal (sommige landen beschikken zelfs niet over deze wapens), de Sovjet-Unie heeft haar chemische strijdmacht voortdurend verbeterd en uitgebreid. Naar schatting beschikt zij over 700.000 ton oorlogsgassen. Die strijdmiddelen kunnen worden ingezet in zestien verschillende typen munitie, Frog ballistische raketten, vliegtuigbommen en landmijnen. Haar troepen worden frequent getraind in oorlogvoering onder chemische omstandigheden.

In de Verenigde Staten is de situatie totaal anders. De productie van chemische strijdmiddelen werd in 1969 door president Nixon verboden. Het Amerikaanse congres gaf pas in 1982 opnieuw toestemming tot de productie van deze wapens in de vorm van zg. binaire strijdgassen. Het is uit dat perspectief dat wij de mogelijkheden voor de geneeskundige dienst moeten bezien voor de behandeling van gaszieken en gasgewonden.

Preventieve maatregelen

Zoals overal in de geneeskunde geldt ook hier, dat voorkomen beter is dan genezen. Een goede persoonlijke bescherming tegen chemische middelen in de vorm van gasmaskers en NBC-kleding is een eerste vereiste. Als gevolg van de hoge toxiciteit en grote agressiviteit van vele strijdgassen dienen hoge eisen te worden gesteld aan de gasmaskers en de kleding. Gasmaskers moeten goed sluitend om het gelaat passen, waarbij het gelaatsdeel overal langs de randen over een afstand van minimaal 3 cm contact moet maken met de huid. Er zijn vraagtekens te plaatsen bij de huidige dienstbrillen, die door hun constructie de gasdichtheid in negatieve zin beïnvloeden als zij onder het gasmasker worden gedragen. Het strekt derhalve tot aanbeveling deze methode te verlaten en de huidige brillen te vervangen door losse lenzen, die over de glazen in het gelaatsdeel van het masker worden geschroefd. Het filter moet een goede bescherming bieden tegen gassen, dampen en aerosols.

In de Verenigde Staten zijn maskers ontwikkeld waarbij het filter in de vorm van twee pads in het gelaatsdeel ter hoogte van de wangen is aange-

bracht. Een nadeel vormt echter de geringe opnamecapaciteit van de pads.

Door het verhoogde vochtverlies bij het dragen van NBC-kleding is het belangrijk, dat er in het gasmasker een ventiel aanwezig is waardoor men dranken of voedsel in vloeibare vorm tot zich kan nemen.

Wat betreft de NBC-kleding is het Saratoga-systeem waarschijnlijk het beste wat de markt op dit moment te bieden heeft. Deze kleding is oorspronkelijk ontwikkeld door de firma Blücher in de Bondsrepubliek Duitsland. De absorberende substantie in de kleding bestaat uit gewone actieve koolstof die echter is samengeperst in de vorm van zeer kleine harde kogeltjes met een diameter van 0,40 mm, die eventueel kunnen worden geïmpregneerd met diverse katalysatoren. Door deze vorm van actieve koolstof kan men een vullingsgraad van het pak bereiken van 50-200 g/m². Deze kleding blijkt grote voordelen te bieden boven de gebruikelijke NBC-kleding. Zij is beter wasbaar en biedt een beter draagcomfort. Door de vulling wordt een betere bescherming geboden tegen chemische strijdmiddelen. In vergelijking tot de normale koolstofvullingen neemt de vulling nauwelijks vocht op.

Even belangrijk als de kleding is echter dat het personeel een grondige training krijgt in het juiste gebruik van de beschermende middelen. Bovendien moet men wennen aan de sterk teruglopende fysieke prestaties bij het dragen van NBC-kleding. Gezien de grote problemen die het werken in een NBC-pak oplevert is het aan te raden zoveel mogelijk NBC-beschermingsruimten te creëren. Het personeel moet daardoor in staat kunnen zijn zonder NBC-kleding te werken in gepantserde voertuigen, in shelters op commandoposten, en in logistieke inrichtingen. Een laatste maatregel die men dient te nemen is het personeel te trainen in het uitvoeren van eerste-hulpmaatregelen bij gaszieken. Daarbij dient het enige kennis te hebben omtrent de aard van gassen waarmee het kan worden geconfronteerd en over de symptomen die zich bij slachtoffers kunnen voordoen.

Medische hulp bij gaszieken en gasgewonden

Indien wij gaszieken en gasgewonden op effectieve wijze willen helpen, dient in de eerste plaats

aan een aantal voorwaarden te worden voldaan.

Zoals reeds eerder is gesteld blijkt het werken in NBC-kleding een moeizame zaak te zijn. Een goede behandeling van slachtoffers door medisch personeel, dat zelf NBC-kleding moet dragen, is nagenoeg onmogelijk. Een aantal medische handelingen zal door dit personeel niet kunnen worden uitgevoerd. Het is daarom een absolute vereiste dat medisch personeel over ruimten beschikt, waarbij het zonder beschermende kleding en gasmaskers kan werken. Een van de mogelijkheden is opvouwbaar shelters te gebruiken zoals de Portonliner. Tevens moeten uitgebreide decontamineringsmogelijkheden aanwezig zijn. Patiënten die eerst zijn gedecontamineerd en vervolgens behandeld, kunnen daarna weer worden vervoerd in een zg. „casualty bag”, een NBC-bestendige zak, die over brancard en slachtoffer kan worden geschoven. Lopende gewonden kunnen na hun behandeling een schone NBC-broek aantrekken, terwijl hun bovenlichaam wordt gehuld in een zg. „half-bag”. Zelfs als men over NBC-beschermingsruimten beschikt moeten medische eenheden zich zo snel mogelijk uit het besmette gebied kunnen terugtrekken. Hulp kan het best worden geboden als de geneeskundige installatie wordt geposteerd aan de rand van het besmette gebied. Het blijven opereren in een chemisch besmet gebied veroorzaakt door de lastenverzwaring een aanzienlijke beperking in de behandelcapaciteit.

Op de BHP/AHP is de situatie anders. De bovengenoemde maatregelen zijn zo omvangrijk dat die hulpposten daardoor veel te log zouden worden. Derhalve dient men te zoeken naar een andere oplossing. Doordat de BHP/AHP zich veelal zo dicht mogelijk bij de voorste rand van het weerstandsgebied bevindt, moet men ervan uitgaan dat de hulppost noodgedwongen regelmatig in besmet gebied werkt. De volgende voorwaarden zijn derhalve zeer belangrijk wil de BHP/AHP kunnen functioneren.

— De BHP/AHP dient te beschikken over een NBC-vrije shelter, voorzien van een goede luchtfilterinstallatie.

— Er dient een metalen container aanwezig te zijn, waarin alle medicamenten zijn opgeslagen die men voor de behandeling van gaszieken nodig heeft.

— Apparatuur om onder NBC-omstandigheden te kunnen beademen moet aanwezig zijn.

— In de NBC-kleding van de patiënt moet een „ventiel” aanwezig zijn, waardoor intramusculair injecties kunnen worden toegediend zonder dat de kleding wordt beschadigd of behoeft te worden verwijderd.

— Het is onder NBC-omstandigheden niet mogelijk ampullen open te breken zonder ernstig risico te lopen dat de vloeistof wordt gecontamineerd. Toediening van die medicamenten is alleen mogelijk als zij door middel van auto-injectoren kunnen worden toegediend.

— Speciale noodverbanden die wonden na decontaminering „gasdicht” kunnen afsluiten over het beschadigde deel van het NBC-pak, vergroten de overlevingskansen van gasgewonden aanmerkelijk.

Op het hedendaagse strijdtoneel kan men een grote verscheidenheid aan chemische strijdmiddelen aantreffen. In het kort zal worden weergegeven wat de behandelingsmogelijkheden van gaszieken op dit moment zijn, waarbij de zuiver medische details achterwege worden gelaten.

Behandelingsmogelijkheden van gaszieken

Slijmvliesprikkelende stoffen zijn de minst schadelijke. Traangassen zijn alifatische of aromatische ketonen, zoals broomaceton en chlooraceton. Het halogeen-ion in deze verbindingen is elementair voor de eigenschap van deze stoffen.

De basis voor neus en keel prikkelende stoffen is niet een halogeen maar arseen. Medisch gezien zijn die stoffen van weinig belang omdat de meeste mensen na contact met deze middelen geen behandeling behoeven. Het is alleen nog van belang te wijzen op het feit dat men geen HOP mag gebruiken na de inzet van CS-gas.

Verstikkende gassen zijn chloor, fosgeen, difosgeen en chloorpikrine. Fosgeen is het werkzaamste gas uit die groep. Na inademing van deze gassen ontstaat na enige uren vochtophoping in de longen. Dat leidt tot een sterk verminderde zuurstofopneming, waardoor de patiënt uiteindelijk stikt. Zelfs inademing van kleine hoeveelheden gas kan tot chronische longaandoeningen leiden. Behandeling van slachtoffers van dit type gas is

goed mogelijk. Aangezien het vrij lang duurt voordat de patiënt lichamelijk letsel ondervindt, heeft de arts ruim de tijd de nodige medische handelingen te verrichten. Medisch gezien mogen verstikkende gassen geen problemen meer opleveren ten aanzien van beschermende en therapeutische maatregelen.

Blaartrekkende strijdmiddelen kennen twee subgroepen, namelijk de wèl en de níét arseenhoudende verbindingen. Het zijn alle persisterende middelen met een vrij hoge letaliteit. De letale dosis van bv. mosterdgas op de onbeschermdde huid is 4 à 5 g. Blaartrekkende verbindingen veroorzaken niet alleen ernstige huidafwijkingen, maar kunnen ook organen als lever, nieren, darmen en het zenuwstelsel aantasten. Bij inademing worden de longen op dezelfde wijze aangetast als bij verstikkende gassen. Voor de arseenhoudende verbindingen zijn antidota aanwezig waardoor medisch ingrijpen goed mogelijk is. Bij de niet arseenhoudende gassen is men, ondanks het feit dat deze middelen al meer dan 70 jaar bekend zijn, nog steeds niet erin geslaagd medicamenten te ontwikkelen waarmee slachtoffers therapeutisch zijn te behandelen. Dit feit en de organische gevolgen die de mosterdgassen hebben, maken deze middelen ook op het hedendaagse strijdtoneel tot een factor waarmee terdege rekening moet worden gehouden.

Tegen zenuwgassen hebben wij wèl de beschikking over medicamenten, die in voldoende mate de effecten van de zenuwgassen kunnen tegengaan. Het grote probleem bij deze gassen zijn de hoge toxiciteit en de snelle werking. Medicamenten moeten zeer snel worden toegediend, willen zij nog enig effect sorteren. Ter illustratie: 0,1 mg VX via de longen ingeademd is reeds letaal.

Een andere groep chemische strijdmiddelen met een hoge letaliteit zijn de celvergiftigende stoffen zoals blauwzuur en chloorcyaan. Het zijn vluchtige stoffen met een snelle werking. Medische behandeling is mogelijk en bestaat uit toediening van een combinatie van twee stoffen, die nà elkaar worden toegediend. Dat moet, evenals bij de zenuwgassen, op korte termijn geschieden.

De incapacitantia kan men indelen in twee groepen. De ene groep onderdrukt en de andere stimuleert juist de activiteit van de hersenen. Beide

groepen geven bij de patiënt aanleiding tot bizar en totaal onvoorspelbaar gedrag. De behandeling bestaat uit het onderdrukken van de symptomen met diverse medicamenten totdat de middelen die het lichaam zijn binnengedrongen zijn uitgewerkt.

Een nieuwe bedreiging vormen de mycotoxines. Dat zijn produkten met een toxische werking die door diverse schimmelsoorten kunnen worden gevormd, onder ander trichothecenes door Fusarium-soorten. Ook diverse Penicillium- en Aspergillus-soorten produceren voor chemische oorlogsvoering bruikbare mycotoxines. De mycotoxines van de Fusarium-soorten zijn tot nu toe het best onderzocht. Van de trichothecenes zijn reeds meer dan 40 verbindingen bekend. Besmetting van de huid door deze middelen zorgt voor jeuken en brandende rode plekken. Bij vergiftiging kunnen de meest uiteenlopende klachten ontstaan. Het ernstigst is echter dat de bloedvormende organen worden aangetast. Dat leidt tot sterk verminderde weerstand tegen infecties. Door een tekort aan bloedplaatjes kunnen tevens massale bloedingen ontstaan. Er bestaan nog geen medicijnen die deze toxines afdoende kunnen bestrij-

den. Momenteel is symptomatische behandeling de enige mogelijkheid.

Conclusie

Gezien de grote hoeveelheden chemische middelen in de wapenarsenalen dient serieus met een eventuele inzet rekening te worden gehouden.

Het effect daarvan in de vorm van de aantallen gaszieken kan echter grotendeels worden geneutraliseerd door stringente maatregelen op het gebied van kleding en training. Om een hoge inzetbaarheid te handhaven zijn NBC-beschermingsvoertuigen, -CP'en en -shelters noodzakelijk, waar het personeel zonder beschermende kleding kan werken. Medische hulp aan gaszieken is in de meeste gevallen wel mogelijk. Absoluut essentieel daarbij is dat aan een aantal voorwaarden wordt voldaan betreffende het materieel waarin en waarmee het geneeskundig personeel moet werken. Zonder die maatregelen is het onmogelijk gaszieken te behandelen ook al zouden alle noodzakelijke medicamenten beschikbaar zijn.

Literatuur

- P. Alexandroff — Saratoga, a new dimension in CB protective clothing. *NBC def. and technol. int.* (1986)(5)44.
- C. Anderson — Analyses of two chemical weapons samples from the Iran-Iraq war. *NBC def. and technol. int.* (1986)(4)62.
- J. Brumer — Protecting against NBC-weapons, a Swiss view. *NBC def. and technol. int.* (1986)(5)32.
- A. Ciegler — Mycotoxines, a new class of chemical weapons. *NBC def. and technol. int.* (1986)(4)52.
- J. A. Cohen — De zenuwgassen. *Ned. Mil. geneesk. tijdschr.* 5(10)263.
- S. E. Daskal — Developments in US chemical warfare defence. *Nat. defence* (1985)(9)28.
- P. Dunn — The chemical war: journey to Iran. *NBC def. and technol. int.* (1986)(4)28.
- L. F. Haber — *The poisonous cloud*. Clarendon Press, Oxford (1986).
- J. Hannon — Battlefield medical facilities. *Int. def. rev.* (1986)(5)621.
- R. Klimmek e.a. — *Chemische Gifte und Kampfstoffe*. Hippocrates Verlag, Stuttgart (1983).
- H. Kullman — Medizinischer C-Schutz in der Wehrmedizin. *Wehrmedizin u. Wehrpharmazie* (1986)(3)49.
- J. D. Olsen — MOPP is not a swab. *Marines corps gaz.* (1985)(10)28.
- R. Volz — *Überleben unter ABC-Bedingungen*. Walhalla u. Praetoria Verlag, Regensburg (1985)380.
- Anon. — ABC-Abwehr. *Zivilschutz* (1962)(10/11/12).
- Anon. — Dodelijk gif als strijdmiddel. *Elsevier mag.* (1981)(9)37.
- Anon. — Binary nerve gasses. *Lancet* (1982)(2)407.
- Medical aspects of NBC defensive operations. *Nato handbook*, AMed P-6, dl 3.
- Concept of medical support in NBC environments. *Nato handbook*, AMed-7(A), dl 4.
- VR 8-110. *Behandeling slachtoffers van oorlogshandelingen* (1981).
- VS 3309. *Medische aspecten van chemische oorlogsvoering*, 2e dr.
- VS 8-228. *Farmacotherapeutisch kompas* (1986).
- DL/6545-17-017-3676. *Geneeskundige uitrusting gasziekenbehandeling*.

J. Vandersmissen

reserve-kapitein der artillerie

Tegen wie vechten wij nu eigenlijk?

In 1982 vermocht ik de lezers van de Militaire Spectator te vermoeien met mijn visie op de wijze waarop de Nederlandse defensiebegroting het beste kon worden gebruikt.¹ Taakverdeling binnen de NAVO, minder belang hechten aan de Centrale sector en, voor Nederland, meer aandacht voor de marine en, eventueel in de Centrale sector in te zetten, mariniers, stonden in mijn proza centraal. De toenmalige hoofdredacteur, bgen b.d. Walthuis, plaatste de kanttekening sommige van mijn suggesties naïef te vinden. Zeker na vijf jaren schaar ik mij achter hem. Het probleem met strategische aangelegenheden is dat, naarmate men meer erover leest en beter erin thuisraakt, de inzichten dreigen te verschuiven.

Uit hoofde van mijn werk in recente jaren zeer intensief de strategie ingedoken zijnde, ben ik gestoten op rode lijnen die het wellicht verdienen andermaal op het netvlies van MS-lezers te worden geprojecteerd.

Ik zal eerst de problemen schetsen die het NAVO-leven verzuren bij het conventioneel stoppen van de Russen in de Centrale sector en daaromheen; vervolgens zullen de antwoorden daarop, zoals de NAVO zich die voorstelt, aan bod komen en ten slotte zal, via een bloedstollend scenario, een aantal suggesties de revue passeren om zwakke plekken te versterken. Jargon en afkortingen zullen niet worden geschuwd. Kortheidshalve zullen gecompliceerde situaties in forse halen worden neergezet; men vergeve mij de hier en daar wellicht boude passages die daarvan het gevolg zijn.

De VS en de Koude oorlog

Allereerst dient te worden vastgesteld dat de wijze waarop NAVO en Warschau-Pact in Centraal-Eu-

¹ *Mil. Spect.* 151(1982)(7)285; voorts (10)473, 476 en (11)518, 521.

ropa tegenover elkaar liggen een Europese uitvinding is; te vaak wordt in bepaalde kringen de Verenigde Staten verweten dat zij de Koude oorlog hebben uitgevonden. Nadat zij twee keer in volstrekt idiote Europese massamoordpartijen waren meegesleurd, hadden de Amerikanen tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog absoluut geen trek zich door middel van vaste verdragen andermaal te verbinden met het oude continent. Het was Stalins opdringerigheid die al tijdens de Tweede Wereldoorlog de regeringen-in-ballingschap in Londen benauwd maakte. Zelfs de neutralistische Noren voerden in 1943 een kortstondige campagne voor een Atlantisch bondgenootschap; toen Britten noch Amerikanen dat serieus namen stopten ze weer ermee. Communistische machinaties vanaf 1945 overtuigden iedereen ervan dat enig tegenwicht van beschaafde landen geen kwaad kon. Zo vonden Frankrijk, de Benelux en het Verenigd Koninkrijk elkaar in het verdrag van Brussel (1948), dat voorzag in collectieve defensie binnen het VN-charter en was opgesteld naar het voorbeeld van het verdrag van Rio de Janeiro. Een jaar eerder hadden Frankrijk en Engeland het Verdrag van Duinkerken gesloten; de Benelux was daarvoor ook uitgenodigd maar wenste een ander verdrag omdat „Duinkerken” volgens Paul Henri Spaak op de verkeerde vijand, i.c. Duitsland, mikte. Hij vond daarin John D. Hickerson, directeur van het (US) State Department's Office of European Affairs, aan zijn zijde. De Britse minister van buitenlandse zaken, Ernest Bevin, was in die tijd al druk doende zijn Amerikaanse collega, George Marshall, bij de Europese defensie te betrekken, maar die hield de boot af: alhoewel Hickersons steun-op-afstand werd toegestaan stond Marshall op het standpunt dat de Europeanen eerst maar eens moesten laten zien dat ze hun eigen zaken konden regelen. Vóór de presidentsverkiezingen van 1948 durfde de Regering

Truman isolationistische Congresleden niet tegen de haren in te strijken.

Pas na Trumans verkiezing kreeg Bevins gelobby merkbaar effect en mede dank zij de positieve steun van senator Vandenberg en John Foster Dulles ontstond een sfeer waarin het NAVO-verdrag kon worden voorgedrukt. Door het verschil tussen de Europeanen, met name Frankrijk (!), die een zo langdurig en bindend mogelijk verdrag eruit wensten te slepen, en de Amerikanen, die vreesden een al te innig contract nooit door het Congres te kunnen sleuren, kostte het nogal wat moeite Artikel 5 van het NAVO-verdrag op voor ieder acceptabele wijze te formuleren. Het werd:

(...) an armed attack against one or more (...) shall be considered an attack against them all and (...) that each (...) will assist the Party or Parties so attacked by taking forthwith, individually and in concert with the other Parties, such action as it deems necessary including the use of armed force, to restore and maintain the security of the North Atlantic area.²

De (door mij) gecursiveerde passage heeft terecht enig (voortdurend) onbehagen bij Europese leiders teweeggebracht, hetgeen ook weer het Europese verlangen naar Amerikaanse middellangeafstandwapens op Europees grondgebied verklaart.

Ervan uitgaande dat geen Amerikaanse president erover zal piekeren het onheil van een Sovjetrussische strategische kernaanval over zijn land en volk af te roepen in het belang van een notoir ruziezoekend Europa, kan men zich afvragen wat kruisraketten op land voor oplossing bieden. Volgens mij versterken ze slechts het verschil van inzicht dat aan beide zijden van de oceaan bestaat over de Amerikaanse atoomparaplus: wij hopen dat *over* die paraplus *heen* de supermachten elkaar zullen bestoken, terwijl de Amerikanen het meer zien als iets *waarbinnen* Europese vechtersbazen hun problemen oplossen. Waarschijnlijk is een eigen Europese kernmacht en zo mogelijk steun van Amerikaanse SLCM's en de vele kruisraketten aan boord van Amerikaanse oppervlakteschepen (Ticonderoga-, Spruance- en Iowa-klasse) een veiliger propositie; maar dat als niet onbelangrijk terzijde.

Ik volsta met de vaststelling dat de Amerikanen op

² Voor dit gedeelte veel opgestoken uit *NATO's anxious birth*, door A. de Staercke en anderen die allen aan de wieg van ons bondgenootschap stonden (red. N. Sherwen; Londen, 1985).

uitdrukkelijk Europees verzoek bij de tweespalt tussen oost en west in Europa zijn betrokken, alle Sovjetrussische „PR” en ander modieus anti-Amerikanisme ten spijt.

Europese Emmentaler in Centrale sector

Wat de voorgeschiedenis ook moge zijn geweest: tot op de dag van vandaag staan Warschau-Pact en NAVO tot de tanden gewapend tegenover elkaar. Wel mag uit de geschiedenis de indicatie worden geput dat de SU kennelijk niet geheel wars zou zijn van verzwakking, zo niet verwijdering, van het westerse bruggehoofd uit West-Europa. Alhoewel dat sentiment wordt verkocht als voortgekomen uit de Russische angst voor Napoleon en Hitler, moet toch enige achterdocht worden gekoesterd. Sinds Iwan de Verschrikkelijke hebben de Russen alleen maar gewonnen bij oorlogen, enkele regiefouten in 1917 daargelaten. Natuurlijk kan dat allemaal wel worden verklaard uit de angst voor omsingeling, maar de vraag welt dan op: wanneer houden zij op zich omsingeld te voelen? Het antwoord op die vraag inspireert tot een krachtige Europese defensie.

Of begrijpelijke angst dan wel het intrinsiek paranoïde karakter van een absolutistische dictatuur eraan ten grondslag ligt maakt niet zoveel uit; een, ook door de Russen niet ontkend, feit is dat het Warschau-Pact een doctrine koestert waarin aanval de beste verdediging is. Waar ons dappere legerkorps elke oefening besteedt aan vertragen, beoefenen *zij* de gang voorwaarts, en wel zo snel mogelijk. De redenering is dat, indien een oorlog in Europa *onvermijdelijk* mocht zijn — wat de meest stupide manier is om over oorlog te denken — de commandovoering en nucleaire inzetmiddelen van de NAVO zó snel moeten worden opgerold dat het Westen niet de tijd krijgt tot inzet van atoomwapens te besluiten.

Uitgaande van het verschil in krachtsverhouding *in vredetijd* in *Armoured-Division Equivalents* (ADE's), zoals becijferd door William Mako van het Brookings Instituut — NAVO 1 tegen Warschau-Pact 1,2 — zijn de Russen niet sterk genoeg voor een „standing start”. Enkele omstandigheden werken echter in hun voordeel: er zit een aantal bekende zwakke plekken in de NAVO-defensie in de Centrale sector, met name het Neder-

landse Lk-vak, en gevreesd moet worden dat waarschuwingstijd en reactietijd bij de NAVO oncomfortabel ver uiteen zullen liggen.

De gebeurtenissen sinds 1949 in Europa geven weinig hoop op een alerte NAVO, zeker niet sinds het bondgenootschap is uitgebreid met leden die op zijn zachtst gezegd sterk van de overige leden afwijkende belangen hebben (om niet te schrijven: elkaar als grootste vijand zien, zoals Griekenland en Turkije). De ervaring heeft geleerd dat de Russen in Oost-Europa in feite geheel vrij spel hebben: tijdens Hongarije 1956 stond de Britse verrekijker op Suez, tijdens Tsjecho-Slowakije 1967 en de „remote control“-onderdrukking van Polen in 1982 was de NAVO te verdeeld om tot effectieve actie te komen. De duidelijkste kloof loopt in het bondgenootschap tussen de leden die menen het grootste belang te hebben bij ontspanning en zij die menen dat men met de Russen slechts zaken kan doen uit een positie van kracht. Overigens wordt het gelijk van de tweede school door steeds minder deskundigen ontkend.

Een ander probleem voor de NAVO is de ongelukkige samenloop van noodzakelijke troepenverplaatsingen om een front op sterkte te brengen, en de huiver dat mobilisatie een „self-fulfilling prophecy” zal blijken. Ook indien grootscheepse troepenverplaatsingen in het Oostblok aanleiding tot achterdocht zouden kunnen zijn, zal dat waarschijnlijk niet leiden tot grootscheepse mobilisatie aan NAVO-zijde. Ik heb ooit voor de VPRO-radio vastgesteld dat de NAVO pas mobiliseert als de eerste Rus over de Elbe roeit en ik sta daar nog altijd achter. In die situatie zou het Warschau-Pact wèl een overwicht kunnen opbouwen. Het optreden in Operational Manoeuvre Groups (OMG's) en de groeiende nadruk op luchtmobiele inzet in combinatie met een (waarschijnlijk) luchtoverwicht, wijzen allemaal in de richting van een overrompelingsstrategie. Deze heeft des te meer kans van slagen dank zij de zwakke plekken in het front van de NAVO.

In een uitstekende „special” over het Centrale front schreef de „Economist” over de Nederlandse bijdrage:

The northernmost ground unit is the First Dutch Corps. It is dangerously under strength and the weakest link on the entire central front. It consists of two mechanised divisions of three brigades each, but only one brigade, one reconnaissance battalion and a few corps troops (some 5,500 men all

told) are in West Germany. Even the corps headquarters is in Holland. There is no way this single Dutch brigade could defend the Dutch sector with its 60-kilometre frontage. Like the Belgians, the Dutch troops have a long way to go to reach their defensive positions; even the one brigade in Germany must move nearly 100 kilometres. One of the saving graces of the Dutch army, however, is that it has a powerful artillery force, composed almost entirely of modern 155 mm guns (as are the German and American armies); both the British and the Belgian corps are still heavily dependent on obsolescent 105 mm and 175 mm guns.³

Het is natuurlijk flauw van die Britten om onze 5e Divisie onder het kleed te vegen, maar de visie van de Economist geeft frank weer wat onze bondgenoten, ontdaan van politieke beleefd- en voorzichtigheden, van ons denken. Met slechts 12% van de troepen die nodig zijn voor de verdediging van het legerkorpsvak op 90 km achter het front, de rest op gemiddeld 350 km erachter en voor een belangrijk deel nog te mobiliseren, past de grootste onrust over onze tijdige inzetbaarheid in een overrompelingsoorlog (en dat is het enige scenario waarin de Russen iets hopen te bereiken). Mocht zo'n „Blitzkrieg”-scenario in gang worden gezet, dan mag worden aangenomen dat het Warschau-Pact het meent, en dat ontregeling van het achterland en interdictie op aanvoerroutes enz. moeten worden verwacht. Verdediging van het mobiliserende legerkorps wordt vrijwel geheel overgelaten aan mobilisabele eenheden; luchtverdediging van belangrijke objecten zoals havens en kazernes is niet tot nauwelijks geregeld.

Langdurig scenario

Het obligate gejuich van politici bij een geslaagde oefening „Donderslag” ten spijt: de Nederlandse defensie-inspanning is uitsluitend berekend op een scenario waarin de internationale spanning zich langzaam opbouwt en de NAVO tijdig mobiliseert. In vergelijkbare mate geldt dat ook voor de Belgen. De Duitsers, Amerikanen en Britten zitten verhoudingsgewijs aanzienlijk sterker in de middelen om een eerste klap op te vangen.

In feite geldt de nadruk op een langdurig oorlogsscenario ook voor de zeestrijdkrachten. In geval van oplopende spanning zullen zeestrijdkrachten en mariniers van de VS, Canada, Engeland en Nederland zich noordwaarts begeven, waar de defen-

³ The sentry at the gate, a survey of NATO's central front. *Economist* (1986)(30 aug.).

sie van noord-Noorwegen zal worden versterkt en de Rode vloot zal worden tegengehouden in de Greenland-Iceland-Norway (GIN)-gap. Zulks om te voorkomen dat zij de Atlantische SLOC's (Sea lines of communication) zullen bedreigen. Vanaf de Noorse vliegvelden zijn die SLOC's met langeafstandsvliegtuigen te bestrijken en die mogelijkheid moet de Russen worden ontzegd. Nederlandse, Duitse, Deense, Noorse en Engelse zeestrijdkrachten hebben zich hoofdzakelijk toegelegd op onderzeebootbestrijding en zullen zich daarmee in de Noordatlantische Oceaan onledig houden.

Door die nadruk op de Atlantische Oceaan hebben de Europese NAVO-leden geen middelen om in de *Baltic sea control* uit te oefenen; het Warschau-Pact heeft er een overwicht van ongeveer 3:1 en beheerst daarmee de noordflank van de Centrale sector volledig, terwijl de weg naar Zweden, en daarmee naar Noorwegen, alleen door de Zweden kan worden verdedigd. Dat die weg al wordt verkend blijkt uit de onbeschaamde activiteiten van Sovjetrussische onderzeeboten op de Zweedse kust. Kortom: ook hier geen aandacht voor het waarschijnlijke „Blitzkrieg”-scenario maar voor een langdurige oorlog.

Indien een Russisch bliksemoffensief vastloopt op de NAVO-defensie of indien van het begin af door de Russen een langzame omsingelingstactiek zou worden toegepast, is inderdaad het belang van noord-Noorwegen zeer groot. Ervan uitgaande dat Amerikaanse zeestrijdkrachten en vrachtschepen met voorraden om het Europese front op de been te houden pas uiterlijk twee weken na het besluit tot mobilisatie in Europa kunnen aankomen, komen ze in de Russische bliksemopzet echter te laat: binnen twee weken moet een fait accompli worden bereikt waarin de NAVO-bevelsstructuur en mogelijkheid tot kernwapeninzet zijn uitgeschakeld. Gelukt dat niet dan zijn de aangevoerde voorraden zeer welkom, ook al houdt niemand zich bezig met de vraag of de Amerikanen zo gauw de spullen bij elkaar kunnen fabriceren om in die schepen te stoppen.

Een lichtpunt is dat in elk geval de Amerikaanse marine mag worden geacht ruimschoots op tijd aanwezig te zijn. In de woorden van captain Linton F. Brooks (USN) in zijn verdediging van de American Maritime Strategy:

Early forward fleet movements demonstrate that the Soviets will be able

neither to cut off Europe from the US nor to draw down remote theatres to reinforce Europe. Thus, they must quickly win in Europe or not at all. Since (. . .) the Soviets probably cannot win quickly, their remaining choice is not to attack at all.

Deliberate horizontal escalation, sea control en peacetime deterrence als bouwstenen onder de Maritime Strategy. Een goede reden voor de Amerikanen om niet op hun Europese bondgenoten te wachten met actie formuleert Brooks als volgt:

Early forward fleet movements (. . .) not only can be done in advance of NATO as a body recognizing the extent of a crisis, but also may serve a pump priming function in convincing allies to act.

Ook de zeekapitein koestert dus weinig vertrouwen in de besluitvaardigheid van de NAVO in dezen.⁴

Een volledige bespreking van de Amerikaanse maritieme strategie zal hier achterwege worden gelaten; het „Marineblad” staat er bol van en de geïnteresseerde lezer kan daar zijn hart ophalen. Hier volsta ik met aan te geven wat de Amerikanen in Europese noordelijke wateren hopen te doen. In de retoriek zoals die tot nu toe naar buiten is gekomen zijn de plannen niet voor de poes.⁵ Alweer in de woorden van captain Brooks:

Should deterrence fail, a second phase, seizing the initiative, comes into play. The object is establishment of sea control in key areas as forward and as rapidly as possible. US and allied Anti-Submarine Warfare (ASW) forces will wage an aggressive campaign against all Soviet submarines, including ballistic missile submarines (SSBNs). Carrier battle forces will fight their way into the Norwegian Sea, Eastern Mediterranean, and Pacific approaches to the Soviet Union.⁶

Aangezien de Maritime Strategy vooral is geformuleerd om de marinebegroting, met name de „600-ships navy” van Secretary of the Navy John F. Lehman Jr., door het congres te sleuren, mogen wij aannemen dat de Amerikanen de spullen voor al dit dappers zullen verwerven. De US Navy wordt georganiseerd rond vijftien grote aanvalsvliegdekschepen en vier gereanimeerde slagschepen, dat alles voorzien van een indrukwekkend scherm bestaande uit onder meer 27 Ticonderoga-kruisers en 62 Spruance-destroyers, alle met o.a. kruisraketten aan boord. De vraag is echter of de

⁴ L. F. Brooks — *Int. Security* (herfst 1986).

⁵ The maritime strategy. *Naval Proc. J. US Naval Inst.* (1986)(1).

⁶ Brooks (4).

VS zich werkelijk met de dure vliegdekschepen (meer dan \$ 3,5 miljard per stuk) in een gebied zullen wagen waar de Russen de kans hebben op luchtoverwicht en waar Russische onderzeeboten kunnen worden verwacht. Die kwetsbaarheid is voor de US Navy de reden om de „shallow seas” geheel aan de Europese bondgenoten over te laten (die daarvoor niets voelen; zie onder). In feite beweren de marineplanners niet minder dan dat ze de Russen in het hol van de leeuw, het schiereiland Kola, aan het kleed zullen komen om hun SSBN's te grazen te nemen („counterforce coercion”), in de hoop daarmee de Russen te dwingen het in Europa rustig aan te doen.

Een noordflank te ver

Houden de Amerikanen zich onledig met *offensive sea control*, de Europese NAVO-marines hebben zich geheel toegelegd op *defensive sea control* en bestaan voornamelijk uit gespecialiseerde ASW-eenheden met geringe AAW (Anti-Air Warfare)-capaciteit en nogal rudimentaire bewapening tegen oppervlaktedoelen. De bulk van de vloten van Nederland, Engeland en Duitsland bestaat uit fregatten van rond de 3500 ton. Deze zijn zo klein en economisch mogelijk; de Noordatlantische Oceaan is echter een zwaar zeegebied, waar een S-fregat in de winter gedurende slechts 25% van de tijd mag hopen meer dan 24 knopen te kunnen varen.

Het Atlantische werk zal voornamelijk bestaan uit barrière-operaties in de GIN-gap en waarschijnlijk ook één of andere vorm van konvooibeschermt. Over het nut van konvooien verschillen de deskundigen van inzicht; sommigen menen dat de voorwaartse verdediging in de Noorse zee en de GIN-gap de Rode onderzeeboten wel zullen stoppen. Aangezien bij de ruim 200 Russische aanvals-onderzeeboten de 40 U-boten van Hitler aan het begin van de Tweede Wereldoorlog op de schuttrij van Lutjewier lijken en bovendien de luchtdreiging sinds de Tweede Wereldoorlog veel belangrijker is geworden, zijn er anderen die menen dat actieve ASW- en AAW-beschermt van GHV-schepen met essentiële lading voor het front niet achterwege mag blijven. Voor die taak zijn 3500-tonsfregatten echter te klein; die houden een 20 knopen stomende containerboot in de winter niet

bij, laat staan dat ze, heldendaden verrichtend, rondjes eromheen snellen.

Om Noorwegen te redden gaan onder andere onze mariniers naar het barre noorden, in samenwerking met de Britten, de Amerikanen en de Canadezen. Onze mariniers hebben geen eigen vervoer, wel sneeuwscooters. De Russen kunnen in dat gebied twee gemechaniseerde legers op de been brengen met speciaal voor het gebied toegeruste voertuigen. Hun lichte bewapening maakt onze mariniers ongeschikt om ze voor iets anders in te zetten dan gespecialiseerde commandoacties. Slechts het Amerikaanse Marine Corps is deugdelijk uitgerust voor moderne oorlogvoering.

In weerwil van de vrome taal in Conmarcop en het TRI-MNC Maritime Support document (de „ziltte uitdraai” van het CMF), waarin wel degelijk wordt voorzien in een marinetaak bij de verdediging van de Baltic, hebben de Europese marines daarvoor de spullen niet. Het inzetten van gespecialiseerde ASW-fregatten in een gebied waar vooral de oppervlakte- en luchtdreigingen het grootst zijn is niet zo wijs. Bovendien: wat zouden die NAVO-schepen er anders moeten doen dan het ondersteunen van de operaties in de Centrale sector? Dat doe je niet met dieptebommen maar met raketten en amfibische eenheden.

Accepteren wij dat een „Blitzkrieg” in Europa het waarschijnlijkst is, dan wordt de nadruk op ASW pas interessant tegen de tijd dat het front is vastgelopen, wat weer niet waarschijnlijk is omdat de NAVO ook te land wishful plant op zeeën aan reactietijd, die juist weer strijdig zijn met de idee van een bliksemoffensief. Slaagt een „Blitzkrieg” in zoverre dat men wel snel doorstoot maar de NAVO zowaar toch nog kernwapens kan inzetten dan is Europa er niet meer tegen de tijd dat „Sea-lift” op gang is gekomen.

Prioriteit van schaarse middelen

Het openbaar ventileren van zorgen over de Europese defensie is ook in militaire kring in de mode geraakt met het aantreden van generaal Bernard Rogers als Saceur. Eén van zijn stokpaarden is de Follow-on Forces Attack-conceptie, hetgeen niet anders is dan oude wijn („interdiction controlée”) in nieuwe zakken. De à te revolutionaire praat over het aangrijpen van doelen op meer dan 100

km achter het front is al aardig tot rust gekomen; tegenwoordig zijn we weer heel blij met 50 km. Er zijn ook mensen die zich afvragen of het erg verstandig is veel geld uit te trekken voor acties achter het front als je al niet voldoende hebt om het front zelf tegen te houden. Ook „Emerging technologies” (ET's) doen het uitstekend, doch men vergeet daarbij dat wij nog niet helemaal erin zijn geslaagd de reeds lang „ge-emergde” technology dienstplichtbestendig te krijgen; men denke slechts aan de prtl.

Ten opzichte van het Warschau-Pact heeft het Westen uiteraard een aantal nadelen:

— defensiebegrotingen worden democratisch getoetst en zijn dus aan een zeker maximum gebonden (veel meer dan nu zit er nergens in);

— materieel wordt in onderlinge concurrentie geproduceerd waarbij de lidstaten hun eigen industrieën om het hardst protegeren, zodat R&D-kosten relatief hoog, de series relatief klein en de producten te duur zijn;

— de noodzaak de begroting jaarlijks door het parlement te sleuren verplicht de krijgsmachtleden met elkaar te knokken om de poet, hetgeen een binnen de NAVO algemeen verschijnsel is geworden;

— het op één lijn krijgen van alle leden van het bondgenootschap over belangrijke kwesties is onbegonnen werk, hetgeen vooral repercussies heeft bij het optreden tegen bedreiging van Westerse belangen „out of area”, en wat zeker ten detriente werkt van het adequaat optreden in geval van gevaarlijk escalerende crises.

Op al deze gebieden is men in het Oostblok erin geslaagd de heilstaat te realiseren; zoals de NRC dat enige tijd geleden vaststelde (de auteur is mij ontschoten): de Sovjet-Unie hééft geen militair-industrieel complex, zij is er één. In politiek opzicht is het Warschau-Pact ook niet met de NAVO te vergelijken: Moskou schrijft voor wat er gebeurt. Hetzelfde geldt voor de materieelverwerking: de Russen leveren het ontwerp, de rest bouwt in licentie. Gevolg: lage R&D-kosten, lange produktielijnen, kortom, zij betalen minder dan de helft voor hun spullen dan wij èn aan geen parlementariër behoeft te worden gevraagd of hij akkoord gaat met de defensiebegroting.

De roemruchte ET's zijn onder andere bedoeld om dit gevecht tegen de conventionele bierkaai op

intelligente wijze te winnen, doch daarbij wordt een aantal essentiële punten verwaarloosd: 1. de technologische achterstand van de Russen is lang niet meer wat hij is geweest, en 2. de nadelen van concurrentiegewijze produktie in het Westen worden groter naarmate de spullen ingewikkelder zijn en uitvoeriger R&D eisen, zodat tegen de tijd dat de Russen onze ET's óók hebben — zeg na een jaar — zij ze goedkoper kunnen maken dan wij.⁷ Het zal duidelijk zijn: wil het Westen binnen de bestaande marges toch een adequate verdediging tegen de Russen op de been houden dan zullen de schaarse middelen op zo efficiënt mogelijke wijze moeten worden beheerd en geconcentreerd moeten worden gebruikt om de dreiging te bestrijden. Hetgeen ons noopt de prioriteiten te bestuderen. Dat zijn de volgende.

1. Afschrikking in vreedestijd

Dat geldt Qua Patet Orbis. Bij in gebreke blijven van de VN hebben de Amerikanen voor zichzelf de rol van mondiale politiemans opgeëist en op die rol is hun vloot ook gebouwd: grote carriers en in potentiële conflicthaarden „prepositioned” materieel voor leger en mariniers om tijdig „out of area” (uit NAVO-gezichtspunt) in te grijpen. In dat verband neemt „maritime prepositioning” een belangrijke plaats in. De Russische opbouw van een oceaanvloot sinds het eind van de jaren '60 is kennelijk bedoeld om in deze „Pax Americana” een voet tussen de deur te krijgen, waardoor de kans dat een „out of area”-conflict escaleert tot wereldoorlog alleen maar is toegenomen. Hetgeen grote aandacht voor „crisismanagement” nog belangrijker heeft gemaakt. Edoch, van een op dit punt te verdeelde NAVO kan niet worden verwacht dat zij zich in de nabije toekomst in deze rol zal thuisvoelen, op individuele leden zoals Engeland en Frankrijk na. Tenslotte is uiteraard de afschrikking in Europa van groot belang, en die is vooral nucleair.

2. Het stoppen van een Russisch offensief in Centraal-Europa

Daarop zijn de land-en luchtmachten van Engeland, de VS, de Benelux, Duitsland en toch ook

⁷ Zie ook: Conventional defence improvement in NATO. *Strategic Survey 1985-1986*. IISS, Londen (1986).

Frankrijk gericht en daaraan worden, theoretisch, ook de marines geacht directe steun te geven. De NAVO geniet niet de paraatheid en de middelen om een overrompelingsoffensief van het Warschau-Pact op te vangen, met name als gevolg van zwakke gaten in de verdediging.

3. Het beveiligen van de SLOC's en de flanken door marines en luchtmachten

Hoe belangrijk deze taak ook is, hij staat als laatste vermeld omdat hij pas relevant wordt als West-Europa in de Centrale sector redelijk kan standhouden, en dat kan pas als *iedereen* daaraan meewerkt.

Wie vecht tegen wie?

Het gezamenlijk stellen van prioriteiten om met elkaar de dreiging zo goed mogelijk te weerstaan is onder krijgsmachtdelen niet gebruikelijk. Door onderlinge rivaliteit tussen leger, luchtmacht en marine werd de Amerikaanse invasie van Grenada in feite een verdrietige flop; omdat de US luchtmacht beslist wilde meedoen aan de tuchtiging van Gaddafi moesten halsbrekende politieke toeren worden uitgehaald voor een karwei dat de vliegtuigen van de Amerikaanse Zesde Vloot ook hadden afgekund. Dit ter geruststelling van de naïeven die dachten dat dit soort potsierlijkheden alleen in onze Haagse slangenuil voorkwam.

Terwijl het geld ontbreekt om de defensietaken werkelijk goed uit te voeren wordt bij ons de marinebegroting gebruikt om de werkgelegenheid op noodlijdende scheepswerven te redden, doch er wordt geen geld uitgetrokken om de aldus geproduceerde fregatten te kunnen exploiteren, zodat ten hoogste de helft operationeel inzetbaar is. Omdat de krijgsmachtdelen eigenlijk niet zo thuis zijn op elkaars arbeidsterrein komt het ook niet ervan gezamenlijk te plannen. Dat geldt van Washington tot Den Haag. Kortom, de NAVO-marines, lucht- en landmachten vechten niet tegen de Russen maar tegen elkaar. En daar zijn ze niet voor.

In Nederland zitten wij met: een Legerkorps dat gevaarlijk onder sterkte is waar het gaat om de taak met voor dat korps hoogste prioriteit, en met een marine wier fregatten te klein zijn voor de At-

lantische Oceaan en verkeerd uitgerust voor het Baltische gebied, zodat geen bijdrage kan worden geleverd aan de cruciale strijd in de Centrale sector; de Russen blijven de baas op de noordflank van die sector.

Het lijkt geen twijfel dat de Nederlandse landmacht haar taak pas naar behoren kan vervullen als er ten minste een divisie in Duitsland is gelegerd. Het is onlogisch *parate* eenheden 350 km achter hun oorlogstaak te legeren en bovendien alle eenheden op te bouwen uit een mix van paraat en RIM. Financiën voor een divisie in de BRD zouden kunnen worden gevonden door één divisie (die in de BRD) paraat te houden (maar dan ook geheel), één RIM te stellen (geheel) en één een mix van RIM en mobilisabel te geven.

Bij de Nederlandse marine zou het geen kwaad kunnen als men de „shallow seas“-allergie kwijtraakte. Noord- en Oostzee zijn vieze woorden in de Marineclub en dat is hoogst betreurenswaard, aangezien wij inmiddels geen schepen meer hebben die de voor zeestrijdkrachten kenmerkende flexibiliteit kunnen waarmaken.⁸ Het M-fregat, ooit bedoeld als *multi-purposeschip* voor de Noordzee (en uitstekend te gebruiken in de Oostzee) groeide bijna vanzelf uit tot een ASW-fregat voor de Atlantische Oceaan. Natuurlijk: aan ASW-eenheden bestaat altijd een tekort, maar jeezelf in de Atlantische Oceaan *defensie in de diepte* te permitteren („offensive sea control”, „defensive sea control” en konvooibeschermt) terwijl voor een taak met hogere prioriteit geen middelen meer overblijven is een beetje overdreven. Voorts verdient het Korps Mariniers aandacht. Amfibische strijdkrachten kunnen grote invloed hebben op de strijd in de Centrale sector, door uit het noorden een tweede front op te bouwen. Maar dan

⁸ Een prominente criticus van de verregaande specialisatie in NAVO-vloten en het groter worden van scheepstypen, ook indien hun taak daarom niet vraagt — terwijl de moderne wapenen radargevechtsleidingstechniek juist steeds compactere systemen mogelijk maken — is admiraal sir James Eberle (RN ret'd), o.a. hoofdredacteur van „Naval Forces”. (Zie o.a. zijn artikel: *The maritime role in strategic deterrence and crisis control. Naval Forces* 7(1986)(5).) Het verlies van flexibiliteit en vooral ook van „flexibility in numbers” maakt het volgens hem voor de NAVO steeds moeilijker adequaat te reageren op de mogelijke crisisvormen. In dit verband verdient ook aandacht het terugtrekken van Nederland uit het NFR90-project, omdat het schip te groot (ca. 6000 ton ww) en te duur dreigt te worden. Frappant is dat voor de Atlantische taak ongeveer die grootte gewenst is! Zou de armoede ons dan toch de „shallow seas” in drijven?

moeten ze wel serieus zijn uitgerust en ook beschikken over eigen amfibische transportmiddelen. Sneeuwscooters voldoen dan niet.

Interdictie met scheepsartillerie en (kruis)raketten uit het Baltische gebied past uitstekend in Rogers' FOFA-conceptie en mariniers op de kust van Oost-Duitsland passen geheel in de Air-Land Battle-gedachte, al is die voor Europeanen nauwelijks consumabel.

Een oorlog moet je winnen

Wie zich voorbereidt op een eventuele oorlog doch niet van plan is die te winnen kan beter de wapenrok uittrekken. Europese NAVO-leden kunnen in dat opzicht het een en ander leren van de mentaliteitsverandering die zich heeft voltrokken in de Amerikaanse strijdkrachten sinds het aantreden van de regering Reagan. Wij denken erg defensief en laten de defensieplanning te zeer stromen in de door traditie en gevestigde belangen reeds gevormde bedding. Wie voorwaarts

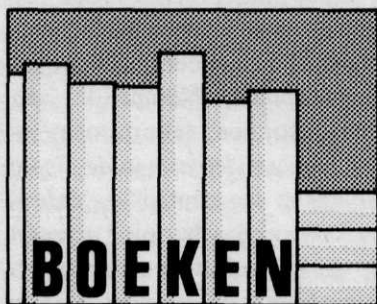
verdedigt moet zijn leger voorwaarts legeren; wie tóch al middelen tekort komt moet zijn marine niet naar de Poolzee sturen als het spannend wordt. De logica is zo simpel.

Als stimulans een schets van de Juiste Mentaliteit, die ik ontleen aan het kostelijke boekje „Mariniers!” van kol marns b.d. J. Gravestijn⁹:

Is een marinier bereid voor zijn vaderland te sneuvelen? Neen! Een marinier is niet bereid voor zijn vaderland te sneuvelen. Wij zijn wel steengoed, maar niet knettergek! Wij zorgen er juist voor dat de vijand bereid is voor zijn vaderland te sneuvelen.

Het moreel is er; nu de spullen nog, niet aan te schaffen op grond van de „gevechtsresultaten” in het Haagse circuit maar op grond van een nuchtere analyse van de dreiging en het meest logische antwoord daarop. Het gaat erom de Russen tegen te houden, het andere krijgsmachtdeel mag gerust bloeien.

⁹ Uitsluitend te bestellen bij de auteur/uitgever, Dorpsstraat 254, Kiel Windeweer (f 17,40). Een must in de boekenkast van iedere krijgsman.

Nederland en de kernwapens

Een studie over het Nederlands nucleair beleid 1972-1985, 232 blz. Uitg. (onder ausp. van de Ned. Atlantische Commissie): Samsom, Alphen aan den Rijn, 1987. Prijs: f 47,50. ISBN: 90.14.03741.4

Op initiatief van de Atlantische Commissie begon in 1984 een onderzoek naar het Nederlandse kernwapenbeleid in de periode 1972-1985. In een daartoe opgerichte studiegroep zaten o.m. de toenmalige

bgen G. C. Berkhof en kol H. Kortuijs als militaire deskundigen, alsmede een groot aantal civiele experts. Het resultaat van het onderzoek is in drie delen gesplitst. In dl 1 zijn op een heldere wijze de Nederlandse kernwapentaken beschreven vanaf 1959 tot heden. Het wekt echter enige bevreemding dat hierbij ook Pershing-IA, Pershing-II en kruisvluchtwapens worden vermeld omdat naar mijn mening hierbij geen sprake is van een specifiek Nederlandse taak. In dl 2 wordt aandacht besteed aan de internationale context, waarbinnen het Nederlandse kernwapenbeleid zich ontwikkelt. Ruime aandacht krijgen de veranderingen in het strategische denken bij de NAVO die uiteindelijk tot MC 14/3, de strategie van „flexibility in response”, hebben geleid. Tevens schenken de auteurs aandacht aan het neutronenwapen en de INF-kwestie als inleidende beschieting op de perikelen die deze later vormen voor de consensus over het Nederlandse veiligheidsbeleid. Dl 3 van de studie is de eigenlijke kern van het betoog. Daarin wordt het kernwapenbeleid van de

kabinetten Den Uyl, Van Agt-I, -II en -III en Lubbers geanalyseerd. In de korte beschrijving van de voor geschiedenis vanaf de jaren '50 tot 1972 is het aardig weer te constateren dat het kabinet Drees (PvdA) het groene licht gaf voor de Nederlandse kernwapentaken. Hierna begon de ellende pas goed; in de daaropvolgende hoofdstukken wordt ingegaan op de wijze waarop „het terugdringen van de rol van kernwapens” inhoud krijgt en uiteindelijk wordt omgebogen tot „het verminderen van de afhankelijkheid van kernwapens”. Ik schrijf hier ellende omdat deze periode zich kenmerkte door een toenemend gebrek aan overeenstemming over het Nederlandse veiligheidsbeleid.

Met het kabinet Den Uyl begon de „martelgang van kromme Lindert” (Berkhof in de NRC van 3 maart 1987). In een uitstekende sfeertekening komen de smalle marges waarbinnen het kernwapenbeleid gestalte krijgt tot uitdrukking. Die marges worden enerzijds bepaald door de wens een trouwe bondgenoot te blijven en anderzijds door de electorale druk op onze politici. In eerste in-

stantie werd „het terugdringen van de rol van kernwapens” geconcretiseerd door het aantal Nederlandse kernwapeninzetmiddelen te verminderen (kabinet Den Uyl). In tweede termijn raakte het eerste kabinet Van Agt verstrikt in de problematiek van de neutronenbom. Op indringende wijze wordt beschreven hoe de neutronenwapenkwestie de beleidsmakers overviel en leidde tot onvoldoende tegenwicht tegen de publieke opinie, alsmede een „klimaat van verdeeldheid, onzekerheid en verwarring” schiep. Het tumult was nauwelijks afgelopen of de modernisering van de bondgenootschappelijke „Theatre nuclear forces” (het zg. NAVO-dubbelbesluit) vormde de volgende splijtzwam. Ook hier is goed gedocumenteerd aangegeven welke invloed de Kamer op het regeringsbeleid had. Tevens komt de merkwaardige sleutelrol van het CDA (met zijn „loyalisten”) tot uitdrukking, en de gebrekkige communicatie tussen fractie en bewindslieden. Het tweede en derde kabinet Van Agt kenmerkten zich door voetnootconstructies, hollanditis en „vooruitschuiven”. Overigens was het Van Mierlo, die in 1982 voor het eerst naar wegen zocht „om de afhankelijkheid van kernwapens te verminderen”. Het kabinet Lubbers ten slotte viel de eer te beurt de geringere afhankelijkheid van kernwapens te betrekken op de nucleaire wapens voor de korte afstand en de plaatsing van kruisvluchtwapens te koppelen aan de besluitvorming over de kernwapentaken. Voor dit laatste bestaat (nog steeds!) geen enkele militaire reden, maar het moet wel als een politiek gegeven worden beschouwd. Na het zg. 1 juni-besluit van 1984 en het 1 november-besluit van 1985 leek de „martelgang” voorlopig beëindigd: de kruisvluchtwapens worden vrijwel zeker geplaatst en de nucleaire wapens voor de korte afstand blijven gehandhaafd . . . In „Nederland en de kernwapens” is het kabinetsbeleid ter zake uitstekend in kaart gebracht. Duidelijk zijn de geringe marges voor het kernwapenbeleid. Goed beschouwd kenmerkt het beleid, al is het in een keurslijf gewrongen tussen de

Tweede Kamer en de bondgenoten, zich door een vrij grote continuïteit. Verschillen van mening betreffen meer de beleidsinstrumenten dan het beleid zelf. Hoewel het boek

meer beschrijvend dan beschouwend van aard is, laat het zich vlot lezen; dat kan ertoe bijdragen dat velen dit doen en dat verdient het ook. R. GROOT, Ikolgn

Het krijgsvolk van weleer

Panorama van leger, luchtmacht en marine in mei 1940, door J. Klingens, 120 blz., 200 afb. Uitg.: Jordans, Voorburg, 1986. Prijs: f 29,50. ISBN: 90.800083.1.1

Aan de hand van ruim 200 foto's en een reeks tabellen schetst de auteur een beeld van de samenstelling van de Nederlandse strijdkrachten in 1940 aan de vooravond van de Duitse inval. Vooral voor de ouderen onder ons, die de dramatische gebeurtenissen in mei 1940 aan den lijve hebben ondervonden, zullen deze beelden herinneringen oproepen en wellicht voor sommigen herkenning. Voor de jongeren biedt het boek een aardig beeld van het „reilen en zeilen” van onze vooroorlogse krijgsmacht.

De inhoud is gerangschikt naar de

verscheidene onderdelen van land-, zee- en luchtmacht. Helaas heeft schr. zich ertoe laten verleiden aan deze, op zich boeiende fotoreportage enkele hoofdstukjes toe te voegen waarin, zoals hij stelt „door de gebeurtenissen te analyseren, te combineren en samen te voegen (. . .) een beter inzicht kan worden verkregen waarom het verdedigingsmechanisme niet heeft gefunctioneerd zoals verwacht had mogen worden”. Helaas, omdat schr. hier, naar mijn mening, afbreuk doet aan de uitgave door bombastisch taalgebruik en de irritant-moralistische toon waarop hij heeft gemeend zijn, m.i. discutabele, visie op de gebeurtenissen in mei 1940 te moeten weergeven. Voor wie deze pagina's echter voor lief weet te nemen blijft „Het krijgsvolk van weleer” toch een interessant en in sommige opzichten uniek beeldoverzicht.

J. B. LAURIJSENS, res-maj art b.d.

De race naar de Rijnbruggen 1940 - 1944 - 1945

door A. Mckee, 3e dr., 414 blz., geïll. Uitg.: Hollandia bv, Baarn, 1986. Prijs: f 24,90. ISBN: 90.6045.400.6

Dit is de vertaling van „The race for the Rhinebridges 1940, 1944, 1945”, in 1971 verschenen bij Souvenir Press, Londen, en al eerder uitgegeven door Hollandia onder de titel „De race naar de Rijnbruggen: de strijd om Arnhem en Nijmegen 1940, 1944, 1945”.

In de overvloed aan boeken die in 1985 en 1986 zijn verschenen over de Tweede Wereldoorlog, in verband met de 40-jarige herdenking van de wapenstilstand, neemt dit

boek, ondanks zijn omvang, een bescheiden plaats in. Alexander Mckee, van wiens hand ook, bij dezelfde uitgever, „Dresden 1945” is verschenen heeft zelf als militair in het Britse en Canadese leger deelgenomen aan de strijd rond de Rijnbruggen. Uit die positie beschrijft hij, vaak zeer gedetailleerd, verscheidene gevechtssituaties in die jaren. Voor het overige maakt hij gebruik van talloze persoonlijke ervaringen van militairen en burgers die aan beide zijden aan de strijd hebben deelgenomen. Voor wie niet beroepshalve kennisneemt van de literatuur over de Tweede Wereldoorlog geeft dit boek een goede, zij het vaak wat onsystematische, indruk van het gebeuren rondom Rijn, IJssel, Maas en Ruhr in de periode 1940-45. Het biedt een uitvoerige opgave van bronnen, zowel geïnterviewde personen als boeken, artikelen en niet-gepubliceerde werken. ▷

De illustraties (foto's, tekeningen en — summier — kaartschetsen) zijn, evenals het papier, van niet al te beste kwaliteit; de prijs laat zulks ook al vermoeden.

Mckee heeft zijn werk uit drie gedeelten opgebouwd. In het eerste geeft hij een inleidende beschrijving van de Rijn, Ruhr, Maas en IJssel en poogt met een aantal geologische en geografische bijzonderheden het belang van die delta voor de strijdende partijen aan te geven. Voorts tracht hij parallellen te trekken tussen de operaties van de Duitsers in 1940 en die van de geallieerden in 1944/45. Die parallellen zijn echter verder in het boek niet doorgetrokken. Ze komen trouwens ook gezocht over! Per definitie is natuurlijk elke rivier met een omvang als de Rijn — ook in deze tijd nog — een (militaire) hindernis van grote betekenis en derhalve steeds onderdeel van (strategische) plannen en de uitvoering daarvan. Het eerste deel behandelt verder de fase van „Operatie Gelb” die zich in 1940 rondom de vesting Holland afspeelde. Een traditionele, gemakkelijk leesbare verslaglegging aan de hand van citaten van ooggetuigen en participanten.

Het tweede deel: Doel Ruhrgebied 1944 (ca. 200 blz.) begint met een beschouwing van de opvatting aan geallieerde en Duitse zijde omtrent oorlog voeren, van de typische verschillen in de eenheid van commandoering en van de voordelen van luchtoverwicht. Met name de controverse tussen de Amerikaanse en Britse generaals en de invloed daarvan op de besluitvorming en de uitvoering worden hierbij wat nader belicht. Hoewel Mckee verder in zijn boek hierop nog wel eens terugkomt, blijft het — overeenkomstig de pretenties van het gehele verhaal — een oppervlakkige benadering. Dit tweede deel is voorts gewijd aan de slag rond Arnhem: operatie „Market-garden”. Duidelijk worden in de beschrijvingen van de verschillende operaties extra situatieschetsen gemist, evenals in het derde, tevens laatste deel (ca. 120 blz.), waarin ook de slagen van de overige

Rijnbruggen worden beschreven, waarbij uiteraard die om de brug bij Remagen.

Concluderend kan worden gesteld dat „De race naar de Rijnbruggen” geen nieuwe gezichtspunten aandraagt, doch slechts feiten en beschrijvingen weergeeft, die echter toch een behoorlijke indruk geven van wat zich in die jaren rond de Rijn heeft afgespeeld, belicht uit de (beperkte) observatie van direct betrokkenen. Het beste is deze opvat-

ting wellicht te illustreren met een citaat uit het boek (blz. 309) waar Mckee vaststelt: „De juiste opvattingen van destijds worden thans dikwijls verwoord door historici, die nu veel meer weten dan de soldaten indertijd, en dus gemakkelijk ten prooi vallen aan rationalisatie”.

Al met al smakelijk leesvoer voor oppervlakkig geïnteresseerden in de krijgsvruchtigheden in de jaren '40-'45 rondom de grote-rivierdelta van West-Europa.

ir. G. M. VANDER LAAN, bgen ts

De eerste landvoogd Pieter Both (1568-1615), gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1609-1614)

door dr. P. J. A. N. Rietbergen, 2 dln, 360 blz., geïll. Uitg.: De Walburg Pers, Zutphen, 1987. Prijs: f 102,- (leden Linschoten-Vereeniging: f 74) ISBN: 90.6011.525.2

De in 1908 opgerichte Linschoten-Vereeniging, genoemd naar Jan Huyghen van Linschoten (1563-1611), zeevaarder en koopmans-klerk, stelt zich ten doel zeldzame of onuitgegeven reis- en landbeschrijvingen bredere bekendheid te geven door ze als bronnenuitgave te publiceren. Jarenlang zijn ze ondergebracht geweest bij de uitgeverij Martinus Nijhoff. Sinds die haar activiteiten heeft moeten beperken, bleek gelukkig De Walburg Pers te Zutphen haar verantwoordelijkheid te beseffen door de unieke reeks in haar fonds over te nemen.

In het tweede deel van deze uitgave over Pieter Both heeft de Nijmeegse historicus dr. Rietbergen het advies van Cornelis Matelief opgenomen dat mede de stoot gaf tot de instelling van het ambt van gouverneur-generaal, en voorts de instructie die Both meekreeg, alsmede de ruim twintig brieven die hij aan de bestuurders van de Verenigde Oostindische Compagnie in patria schreef (de Heren Zeventien). Met behulp van een omvangrijk noten-apparaat zijn deze in 17e-eeuws Ne-

derlands gestelde documenten voor de belangstellende lezer toegankelijk gemaakt. Deel 1 bevat een inleiding van Rietbergen waarin de motieven die hebben geleid tot de benoeming van een GG en de resultaten van Boths verblijf in Indië aan de orde komen. Wie het oud-Nederlands van de originele documenten te moeilijk vindt zou zich tot dit deel kunnen beperken, hoewel ik dat niet zou willen adviseren.

De aanwijzing van een GG voor de handelsposten van de VOC in Indië heeft rechtstreeks te maken gehad met de strijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden tegen Spanje. Die strijd was in het laatste decennium van de 16e eeuw zo succesrijk geweest dat de Spanjaarden niet ongenegen waren een wapenstilstand aan te gaan die na moeizame onderhandelingen in april 1609 tot stand kwam en twaalf jaar zou duren. Moeizaam waren de besprekingen vooral geweest met betrekking tot Indië waar Spanjaarden en Portugezen al meer dan een eeuw een zeer belangrijk aandeel hadden in de specerijenhandel. De toenemende vraag naar specerijen en maatregelen van Spaanse zijde om de vijand uit het noorden te beletten de kostbare waren op de Europese markt te kopen, had de Nederlanders zelfstandig de weg naar Indië doen zoeken. Uiteindelijk had dit in 1602 geleid tot de oprichting van de VOC, onder meer met het doel de Spaanse vijand in Indië krachtiger te kunnen bestrijden. Aantasting van Spanjes macht in de Aziatische koloniën betekende vermindering van inkomsten voor de vijand en

had weer achteruitgang van zijn militaire potentieel tot gevolg. De bestuurders van de VOC in de Nederlanden zagen het bestand met Spanje als een adempauze die gelegenheid bood de organisatie in Indië, in navolging van die der Spanjaarden en Portugezen, op solider voet en onder eenhoofdige leiding te brengen. Waarom voor dit laatste Pieter Both werd uitgekozen is ook Rietbergen, door gebrek aan documenten, niet geheel duidelijk geworden. Boths daden echter afwendend, komt hij tot de slotsom dat Both de grondslagen heeft gelegd voor een bestuurlijke hiërarchie onder eenhoofdige bestuur waarvan zijn opvolgers de vruchten konden plukken. Zeer belangrijk is ook zijn uitbreiding en consolidering van de Nederlandse aanwezigheid in de Molukken, het specerijenparadijs, geweest. Ondanks het volgens de bestandsbepalingen voor de koloniën geldende *uti possidetis*, slaagde Both erin de Spanjaarden en de met hen verbonden Portugezen uit

die streken te verdrijven. Het thans voormalige Portugees Timor is daarvan tot 1974 het enige overblijfsel geweest. Mogelijk is dat men indertijd in patria de verwachting had dat Both de eigenschappen bezat om deze doeleinden, die conform zijn instructie waren, te verwezenlijken. Rietbergen bevestigt dit en is het oneens met oordelen van andere schrijvers die voor Both weinig waardering hebben. Gezien de omstandigheden waarmee de eerste GG kreeg te maken, zoals de toen nog bestaande ijle organisatie van de VOC in Indië, het nepotisme en het gebrek aan mensen die waren begiftigd met de nodige kwaliteiten, is hetgeen Both heeft weten te bereiken indrukwekkender dan algemeen wordt aangenomen. Voor de consolidering van zijn bestuurlijke beleid is hij echter te kort in Indië geweest.

Een enkele opmerking bij deze belangwekkende bronnenuitgave. Minder geslaagd lijkt mij de onder-

titel van het boek. Beter ware geweest te spreken van „Oost-Indië” in plaats van „Nederlands-Indië” dat mijns inziens te veel 19e- en 20e-eeuwse associaties wekt. Een andere kleinigheid is dat Rietbergen, blijkbaar niet bekend met de Indonesische taal, Boths potjesmaleis in zijn Inleiding letterlijk overneemt en bv. spreekt van *pangoran* in plaats van *pangeran* en blijkbaar niet weet dat *pangeran ratu* twee woorden zijn die elk *prins* of *vorst* betekenen en *ratu* in deze combinatie kan worden gezien als een epitheton ornans bij *pangeran*. Een „artikelbrief” bevat krijgstuuchtelijke bepalingen en is geen document met condities waarop varensgezellen zich voor een reis konden verbinden. Overigens zijn dit slechts schoonheidsfoutjes van ondergeschikt belang bij een uitgave die geheel is samengesteld aan de hand van nieuw uitgevoerd bronnenonderzoek, waaruit een gecorrigeerde visie op Both is ontstaan.

drs. H. L. ZWITZER, lkol b.d.

INSTALLATIEBEDRIJF TOONEN EMONS

LEEMWEG 3 – 6602 DL WIJCHEN
TELEFOON 08894-12930

Voor

- o Alle kwaliteits loodgieters- en dakdekkerswerkzaamheden
- o Uitmuntend verzorgde Gas- Water- en Sanitaire Installaties
- o Vakkundig aanbrengen van terreinleiding Gas, Water en Riolering
- o 100% dag- en nachtservice

aannemerscartotheek met referenties wordt verstrekt.